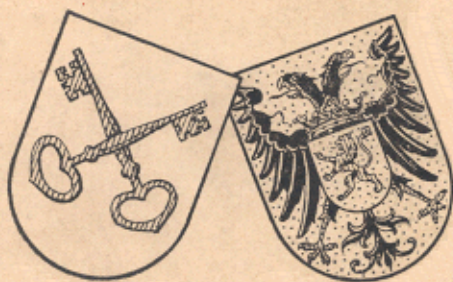

Leidsch Jaarboekje.

A. W. SIJTHOFF'S UITG.-Mij. — LEIDEN.

1912

JAARBOEKJE .

Jaarboekje

VOOR

Geschiedenis en Oudheidkunde

VAN

LEIDEN en RIJNLAND.

TEVEN8

Orgaan der Vereeniging „Oud-Leiden”.

1912.

(Negende Jaargang.)

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG. M^{JJ}.

1912.

EEN WOORD VOORAF.

De hoop, door ons in den vorigen jaargang van ons boekje uitgesproken, dat onze medewerkers hunne bijdragen niet later dan toen het geval was zouden inzenden, is voor een groot deel ijdel gebleken. Ook nu weder kwam er voldoende kopij bij ons in, maar veel te spade, om het Jaarboekje in 'tbegin van 1912 het licht te doen zien. Wij deden wat wij konden, maar het heeft niet zoo mogen wezen. Wat niet belet, dat wij hen, die met ons medewerkten, voor dien medearbeid zeer erkentelijk zijn. Mogen zij een volgend jaar bij tijds bedenken, dat zij, die spoedig geven, dit dubbel doen.

In onze Commissie vond een wijziging plaats, doordat de heer S. J. LE POOLE L.GZN. zich op ons verzoek bereid verklaarde tot haar toe te treden.

De Commissie van Redactie:

J. E. HEERES, Voorzitter.

W. J. J. C. BIJLEVELD, Secretaris.

D. HARTEVELT H.CZN.

L. KNAPPERT.

J. C. OVERVOORDE.

S. J. LE POOLE L.GZN.

Vereeniging „Oud-Leiden”.

Verslag over het jaar 1911.

Als verslag over het jaar 1911 kan ons Bestuur het volgende mededeelen.

Op 24 Februari hield Dr. W. J. KÜHLER een lezing over: „Het voormalige Windesheimsche klooster Engendaal te Leiderdorp”, waardoor wij in de gelegenheid waren een blik te werpen op den toestand van het kloosterleven in deze landen vóór de Hervorming.

Den 24^{en} November werd een verzameling platen bezichtigd, betrekking hebbende op Leiden en Omstreken, daartoe bijeengebracht door eenige onzer bestuursleden. Daar genoemde verzameling te groot bleek om op één avond te verwerken, werd de bezichtiging van het overblijvende gedeelte tot in het volgende jaar uitgesteld.

Ten slotte verplichtte de Heer W. K. F. ZWIERZINA ons met een lezing over: „De Penningen betrekking hebbende op Leiden geslagen vóór 1813”. Met groote belangstelling werd van dit onderwerp kennis genomen, terwijl een aanzienlijk aantal penningen uit de collectie

van den spreker, aangevuld met een deel der verzameling Leidsche penningen van het Sted. Museum „de Lakenhal”, de voordracht verduidelijkte. De welwillende medewerking in deze van de Commissie van genoemd Museum werd door ons Bestuur zeer op prijs gesteld.

Overigens bleef ons Bestuur diligent waar het betrof het in stand houden van wat onze stad op bouwkundig gebied voor belangrijks aanbiedt.

In ons Bestuur hadden belangrijke veranderingen plaats. — Zeer tot ons leedwezen zag de Heer D. HARTEVELT H.Cz. zich genoodzaakt het penningmeesterschap en daarmee zijn plaats in ons Bestuur op te geven. Voor de vele diensten door genoemden Heer aan onze Vereeniging bewezen, zij hem hier nogmaals hartelijk dank gezegd. Tot ons genoegen verklaarde de Heer H. TH. VAN STEEDEN zich bereid in ons Bestuur zitting te nemen en zich met de functie van penningmeester te belasten.

Ook Jhr. Mr. W. A. BEELAERTS VAN BLOKLAND moest wegens vertrek ons Bestuur verlaten. Genoemden Heer zien wij eveneens, tot ons leedwezen van ons gaan, daarbij gedenkende de groote belangstelling in den bloei onzer Vereeniging, die hij steeds als Bestuurslid getoond heeft.

Het is ons aangenaam te kunnen vermelden dat Jhr. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND den zetel zijns broeders, als vertegenwoordiger van het Leidsch Studentencorps in ons midden, heeft ingenomen.

Dit Jaarboekje wordt de leden gratis uitgereikt.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906, n°. 80.

VEREENIGING: Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken ;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens f 10 of een bedrag in eens van minstens f 100.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f2.50 per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari

tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden,

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrées op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de ondertekeningen.)

Goedgek. bij Koninklijk besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E . VAN RAALTE.

V ereeniging „Oud-Leiden”.

Bestuur :

Dr. L. KNAPPERT, Voorzitter.

Dr. P. J. BLOK, *Onder-Voorzitter.*

S. J. LE POOLE L.Gz., Secretaris. (Plantage 18.)

H. TH. VAN STEEDEN, *Penningmeester.* (Rijnsburgsche weg.)

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

AUG. L. REIMERINGER.

Jhr. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje :

Mr. J. E. HEERES, *Voorzitter.*

W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*

D. HARTEVELT H.Cz.

Dr. L. KNAPPERT.

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

S. J. LE POOLE L.Gz.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden”.

Mr. P. J. M. Aalberse.	B. Bongers.
W. Alt.	C. Bos.
Mr. M. d'Aumerie.	Ds. W. Briët.
Mr. A. Van de Sande	Mr. P. E. Briët.
Bakhuyzen.	Burgersdijk & Niermans.
Dr. H. G. Van de Sande	Dr. K. H. Th. Bussemaker.
Bakhuyzen.	Mevr. B. J. W. Bijleveld-
J. M. v. Beek.	Van der Vliet.
Jhr. H. Beelaerts van	W. J. J. C. Bijleveld.
Blokland.	J. W. O. Clant.
Jhr. W. H. Beelaerts van	Mr. H. M. A. Coebergh.
Blokland.	Mr. J. A. F. Coebergh.
Dr. A. Beets.	J. G. Colenbrander.
G. L. v. d. Berg.	F. R. Crommelin.
D. Beuth.	F. A. Dee.
Mej. R. A. Biëgel.	Mevr. Wed. Mr. Ch. M. Dozy.
J. W. C. Bloem.	J. P. Driessen.
Dr. P. J. Blok.	Dr. P. Aug. Driessen.
Dr. G. J. Boekennoogen.	Carl Th. Driessen.

Felix Driessen.
 G. L. Driessen.
 Mevr. Wed. P. L. C. Driessen.
 Mr. H. L. Drucker.
 Dr. A. H. Van Eek.
 Mr. A. Van der Elst.
 Mr. A. Meerkamp van
 Embden.
 Mr. J. W. Enschede.
 V. L. G. Farensbach.
 K. A. Felix.
 H. W. Fischer.
 Mr. S. J. Fockema Andreæ.
 Dr. A. P. N. Franchimont.
 Mej. H. J. De Fremery.
 A. W. Frentzen.
 G. Gerlings.
 H. F. C. Gerlings.
 Mej. S. Goekoop.
 F. Gordon.
 Mr. H. B. Greven.
 J. G. M. Van Griethuysen.
 J. A. M. A. Grondhout.
 Jhr. Mr. N. C. de Gyselaar.
 D. Hartevelt H.Cz.
 J. Hartevelt Az.
 Nr. J. E. Heeres.
 M. C. Hennequin.
 Prof. Dr. D. Hesseling.
 R. Siegenbeek v. Heukelom.

Dr. C. Snouck Hurgronje.
 Dr. G. Jelgersma.
 H. J. Jesse.
 B. Jesse Rzn.
 Mr. H. W. C. J. de Jong.
 Dr. G. Kalff.
 Dr. P. Th. L. Kan.
 Gemeente Katwijk.
 J. M. van Kempen Sr.
 Dr. P. M. Kingma Boltjes.
 J. Kloos.
 H. H. v. d. Kloot Meyburg.
 Dr. L. Knappert.
 Mevr. Wed. J. Kneppelhout—
 v. Braam.
 J. Koorevaar P.Azn.
 Mej. C. Korsse.
 Dr. J. A. Korteweg.
 S. H. Koster.
 A. De Koster Jr.
 Mevr. C. H. Krantz-Van
 Dijk.
 Mevr. Wed. Krol-Van Driel.
 Dr. A. W. Kroon.
 J. J. Ter Laag Cz.
 Dr. C. S. Lechner.
 W. A. Leembruggen.
 Dr. E. C. Van Leersum.
 Mevr. L. Librecht Lezwijn—
 Nierstrasz.

J. B. Van Loenen.
Th. R. Valk Lucassen.
Dr. W. Martin.
Dr. P. C. Molhuysen.
J. P. Mulder.
W. C. Mulder.
G. W. J. Neeb.
H. G. A. Obreen.
M. Kamerlingh Onnes.
Dr. H. Oort.
A. W. Overvoorde.
Mr. Dr. J. C. Overvoorde.
Bar^{esse} van Pallandt van
Rosendaël geb. Loudon.
C. Peltenburg.
L. D. Petit.
H. van Poelgeest.
Mej. C. J. Le Poole.
S. J. Le Poole.
S. J. Le Poole L.Gzn.
Dr. N. W. Posthumus.
Mr. C. W. van der
Pot Bz.
Dr. F. van Praag.
Dames Prins.
J. J. v. Reenen.
W. M. C. Regt.
Aug. L. Reimeringer.
Jhr. J. A. Repelaer.
Dr. C. L. Reuvers.

Mej. G. B. C. Van Rhijn.
Jhr. W. F. Röell.
Mr. A. J. v. Royen.
J. Roem.
J. H. L. Van der Sehaaff.
R. J. Graaf Schimmel-
penninck.
W. Schouten.
J. A. C. Sleyster.
H. Th. Van Steeden.
H. E. Stenfort Kroese.
Jhr. Mr. Victor de Steurs.
C. F. Steyn.
L. G. Van Steyn.
Mevr. Wed. Dr. L. J. Surin-
gar-Muntendam.
W. J. Suringar.
G. Henri Sijthoff.
Mr. H. A. Sypkens.
G. F. Théonville.
J. P. Trap.
Dr. J. Verdam.
Mr. J. Th. C. Viruly.
Mr. A. C. Visser van IJzen-
doorn.
Mr. W. Vissering.
Mej. M. Vlieland.
Mr. W. Van der Vlugt.
Mr. C. Van Vollenhoven.
Mej. Ch. Van Vollenhoven.

Mr. Egbert de Vries.

Mej. E. H. Vijzelaar.

F. G. Waller.

H. M. Van Waveren.

H. P. Th. Van Wensen.

Mej. M. Weydung.

Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert

van Hoogland.

Mevr. Wed. J. C. Zaalberg--

Vervoooren.

Mr. J. B. Zuurdeeg.

W. K. F. Zwierzina.

KORTE KRONIEK

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND.

JANUARI 1911.

- 1 Zestigjarig bestaan der Yrukkrij en Uitgeverszaak
 der firma. A. W. Sijthoff.
- 4 De villa „Klein-Stadwijk” te Voorschoten, w o r d t
 een prooi der vlammen.
- 6 Overlijden van den heer H. Visser J.Wz., oud-assis-
 tent-resident van Biliton.
- 10 De heer W. F. Engels 40 jaar lid van het College
 van Collectanten der Nederd. Herv. Diaconie.
- 12 Prof Dr. H. A. Lorentz, benoemd tot correspon-
 deerend lid der Akademie van Wetenschappen te
 St. Petersburg.
- 15 Overlijden van den heer H. van Egmond Jr., Wet-
 houder van Rijnsburg.
- 16 De heer P. H. G. Montenberg benoemd tot Burge-
 mcster van Boskoop.
- 18 Oprichting van het Chr. Harmoniegezelschap „Poly-
 hymnia.”
- 19 Benoemd tot Secretaris der Gemeente Leiden, Mr.
 Dr. C. E. van Strijen.
- 23 Johannes van Leeuwen vijftig jaar in dienst bij den
 heer C . Mizée.
- 27 Leidsche Kustvereeniging : Tentoonstelling van
 Javsansche Kunstnijverheid.
- 29 Afscheid van Ds. C. Plug te Katwijk-aan-Zee.
-

FEBRUARI 1911.

Februari 1911.

- 2 Heropening der sociëteit „Minerva” na den brand van Dec. 1.1.
- 6 Vijftigjarig bestaan der Ond.-Off.-Vereen. „Door Vriendschap Vereenigd.”
- 7 Overlijden van Mr. R. Baron van Zuylen van Nyevelt, burgemeester van Wassenaar.
- 8 336ste verjaardag der Leidsche Hoogeschool. De rector magnificus Prof. Dr. P. J. Blok, houdt een rede over: „de Leidsche Hoogeschool honderd jaar geleden.”
- 9 Opening van de nieuwe waterleiding te Voorschoten.
- 13 De heer De Haas staat terecht voor het Kanton-gerecht, wegens het onbevoegd uitoefenen der geneeskunde.
- P. J. Bruinenberg 40 jaar in dienst bij de firma Van Rossum du Chattel.
- 16 Overlijden van den oud-kolonel F. Leers.
- 21 D. Blansjaar 40 jaar in dienst bij de firma Dros en Tielcman.
- Mr. J. H. W. Verzijl benoemd tot commies-redacteur ter Gemeente-Secretarie, alhier.
- 22 Oprichting eener Studenten-Vereeniging van niet-korpsleden.

FEBRUARI 1911.

- 22 Oprichting eener afdeeling van „Volksonderwijs.”
- Algem. jaarl. vergadering van den Ned. Centralen
 Bond van Geëmployeerden in het Logement- en
 Koffiehuishoudersbedrijf in „De Toelast.”
- Opening van de Pluimvee-tentoonstelling.
- 23 Opening van de nieuwe Gemeenteschool aan de Gorte-
 straat.
- Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van
 Schildcrijcn van Jan Heyse en G. Westerman.
- 24 Vereniging „Oud-Leiden.” — Lezing van Dr. W.
 J. Kühler, over het klooster Engelendaal bij Lei-
 derdorp.

Maart 1911.

- 1 Gedeeltelijke wegzakking van den weg langs de
 Haarlemmertrekvaart bij de Postbrug.
- Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst: „La
 Damnation de Faust”, (laatste groote kooruitvoe-
 ring onder leiding van den heer Daniel de Lange
 als Directeur).
- 12 Bevestiging van Ds. W. J. Roseam Abbing in de
 Pieterskerk.
- 13 Overlijden van Prof. Dr. J. M. van Bemmelen,
 oud-hoogleeraar in de Anorganische Chemie.

MAART 1911.

- 14 Bij Kon. besluit is de erepenning voor verdien-
sten jegens 's Rijks musea, in zilver toegekend
aan Jhr. W. C. van Heurn, te Leiden.
- 17 Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar door den Koning
van Pruisen benoemd tot eere-ridder der Johan-
niter-Orde.
- 21 De heer W. C. J. van Beuzekom alhier, benoemd
tot Directeur der Ambachtsschool te Hulst.
- De heer K. van Delft Dz., gekozen tot lid van
den Gemeenteraad te Rijsburg.
- 23 De Leidsche Gemeenteraad gaat een overeenkomst
aan met de gemeente Zoeterwoude voor de leve-
ring van electrischen stroom.
- 24 Prof. Dr. A. P. N. Franchimont herdenkt den dag,
dat hij 40 jaar geleden promoveerde.
- 25 De heer H. H. Bruning, leeraar aan het Gym-
nasium te Leiden, benoemd tot lector aan de
Universiteit te Groningen, tot het geven van
onderwijs in de nieuw-Hoogduitsche taal- en letter-
kunde.
- 27 Overlijden van Mr. J. G. Pntijn, Curator der Leid-
sche Hoogeschool.
- 25 Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van
Schilderijen, ingezonden door Boussod, Valedon &
Cie, Den Haag.
- Overlijden van den heer G. van Egmond, oud-
secretaris en ontvanger der gemeente Koude kerk.
-

APRIL 1911.

April 1911.

1	De heer J. J. van Hoeken, herdenkt zijn vijftig-jarig jubileum als houthandelaar.
4	Prof. H. A. Lorentz benoemd tot honorair lid der Royal Irish Academy.

De heer J. van Exter treedt na 40-jarigen dienst af als brievingaarder te Hazerswoude. |
| 5 | Bloemententoonstelling te Boskoop. |
| 7 | Oprichting van de Leidsche Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging.

De Koningin-Moeder en de Hertogin van Albany bezoeken de Bloemententoonstelling te Boskoop. |
| 8 | Overlijden van den heer J. A.. Longepée, rustend heel- en verloskundige. |
| 11 | Benoemd tot Burgemeester van Wassenaar Jhr. B. P. S. A. Storm van 's-Gravesande. |
| 12 | De heer J. H. van Waveren benoemd tot Commandant van het Militair Invalidenhuis te Leiden.

H. Henzen 50 jaar in dienst bij de Leidsche Katoenmaatschappij. |
| 15 | Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van Schilderijen van Leidsche Kunstenaars.

De heer J. H. Weydung benoemd tot Notaris te Zoeterwoude. |

APRIL 1911.

- 17 25-jarig jubileum van de Leidsche Paardentram.
- 23 Den heer H. J. van Gelder, ontvanger der directe belastingen wordt eervol ontslag verleend.
- De heer P. Klinkenberg te Leiden, benoemd tot leeraar aan de Rijks-Hoogere-Burgerschool te Assen.
- 24 Opening van de nieuwe Gemeenteschool aan de Medusastraat.
- 25 De heer Th. Jonkheer, gekozen tot lid van den Raad te Hillegom.
- 29 Een deputatie van The Worshipfull Company of Gardeners te Londen, bezoekt Leiden en Omstreken, om de bloembollenvelden te bezichtigen.

Mei 1911.

- 1 De heer J. Goldschmidt te Bodegraven, 50 jaar onderwijzer bij het Christelijk Onderwijs.
- Aan Mr. J. A. F. Coebergh, eervol ontslag verleend als Notaris te Leiden.
- H. M. de Koningin bekrachtigt de benoemingen van Prof. Dr. W. Brede Kristensen, Prof. Dr. G. Kalff en Prof. Mr. C. van Vollenhoven, tot gewone leden der letterk. afd. van de Kon. Academie van Wetenschappen te Amsterdam.

MEI 1911.

- 1 Den heer W. van den Bosch, eervol ontslag verleend als secretaris, ontvanger en ambtenaar van den Burgerlijken Stand te Nieuwkoop, na 54 dienstjaren.
- Inwijding v a n het nieuwe gebouw der Martha-stichting en eerste-steen-legging van het Juliana-Kinderhuis t e Alphen.
- De Veldartillerie 50 j a a r alhier in garnizoen.
- 3 Mic Foert 50 jaar in dienst bij de familie Gordijn t c Noordwijk.
- 5 Dr. M. A. Evelcin, assistent aan het Museum van Oudheden alhier, benoemd tot onder-directeur van het Kon. Penningkabinet te 's-Gravenhage.
- Het luchtschip „Parseval V” vaart over Leiden.
- 6 Overlijden van den heer J. de Graaf, president-Kerkvoogd der Nederd. Herv. Hem. te Leiderdorp.
- 9 Feestelijke intocht van Graaf en Gravin van Limburg Stirum binnen Noordwijk.
- 30 Het monument& hek van de oude buitenplaats „Rhijnstroom” aan den Hoogen Rijndijk, w o r d t door aankoop eigendom der gemeente Leiden.
- 12 Benoemd tot Curator der Hoogeschool E. C. Baron Sweerts de Landas Wyborgh en tot voorzitter van Curatoren, J h r . N r . W. H. de Savornin Lohman.

MEI 1911.

- 12 Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst : Af-
 scheid van haren directeur Daniël de Lange.
- D r . J . Marquart, benoemd t o t e erelid van het
 Russisch archaeologisch instituut te Konstanti-
 nopol.
- 13 Het 25-jarig bestaan der 3-Oct.-Vereeniging wordt
 feestelijk herdacht.
- 14 Leidsche Kunstvereeniging: Tentoonstelling v a n
 Schilderijen van T. W. Ouwerkerk.
- 16 Inwijding van het nieuwe Gasthuis te Katwijk
 aan-Zee.
- 17 Overlijden van pastoor P. D. A. Zondag, pastoor
 te Sassenheim.
- Prof. J. P. Kuenen wordt lid van de Koninklijke
 Academie van Wetenschappen.
- 20 Benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de ge-
 neeskunde Dr. J. Poels.
- 23 L. Honselaar, 50 jaar werkzaam bij de familie
 van Vliet te Oudshoorn.
- 25 Mr. H. M. A. Cocbergh benoemd tot Notaris te
 Leiden.
- Zendingsfeest o p „Oud-Poelgeest.”
- 12de Jaarlijksche Vergadering van den Ned. Bond
 van Horlogemakers in' de „Graanbeurs.”

MEI 1911.

27 De heer Engl Smit te Noordwijk-aan-Zee, herdenkt zijn 40-jarig lidmaatschap der commissie van toezicht der N.- en Z.-Hollandsche Redding-Maatschappij.

Dr. C. F. Th. Meuleman, benoemd tot directeur der Kweekschool voor Vroedvrouwen te Heerlen.

Juni 1911.

1 Overlijden van den heer D. Eggink, oud-secretaris van Haarlemmermeer.

De Leidsche Gemeenteraad besluit om gas te leveren aan de gemeente Hazerswoude.

2 Mr. J. Ph. Suyling, buitengewoon hoogleeraar te Leiden, benoemd tot gewoon hoogleeraar te Utrecht.

5 Zondingsfeest te Voorschoten.

10 Ds. J. Douma neemt het beroep aan naar de Geref. Kerk van Watergraafsmeer.

12 Vijftigjarig bestaan van de Chr. Jongelingsvereniging „Pred. 12 : 1a.”

13-14 Jaarlijksche Vergadering der Maatschappij der Ned. Letterkunde. Benoemd tot leden: Mr. C. W. van der Pot Bz., Dr. H. J. A. Ruys en Dr. M. W. de Visser.

JUNI 1911.

- 14 Benoemd tot Ontvanger der Directe Belastingen de heer G. G. A. Meuwissen.
- 15 De firma J. M. van Kempen & Zonen te Voor- schoten herdenkt haar 75-jarig bestaan.
- De heer J. M. N. Kapteyn wordt door den Gemeen- teraad benoemd tot leeraar in de Hoogduitsche taal aan het Gymnasium en de heer R. A. Mees tot derden geneesheer aan het gesticht Endegeest.
- De Gemeenteraad besluit over te gaan tot vuilver- branding.
- 19 De heer J. D. A. Sneep benoemd tot directeur der gemeentebedrijven te Boskoop.
- 20 Aanbesteding vanwege het Provinciaal Bestuur van Z.-Holland van het maken van een gedeelte van het Rijn-Schiekanaal buiten Leiden.
- Mr. E. L. Th. Hoogenstraaten, directeur der naam- l. vennootschap „Nederlandsche fabriek van Verduur- zaamde Levensmiddelen,” voorheen W. Hoogen- straaten en Co., benoemd tot ridder in de Orde van Leopold II.

28

GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN.

- Aarlanderveen: Herkozen de heeren: J. van der Knijff, C. van Muiswinkel, M. van Muiswin- kel en J. H. Rutting
- Alkemade: Herkozen de heeren: C. van Rijken, A. Los en S. Strijk

JUNI 1911.

28

Bodegraven: Herkozen de heeren: L. Boer, W. van der Giesen, W. Turkenburg en C. Veelenturf

Haarlemmermeer: Gekozen de heeren: C. B. 't Hooft en T. C. Los.

Hillegom: Gekozen de heeren: R. A. van der Schoot, G. Veldhuijzen van Zanten Sr., J. van Til Rz., H. A. van Waveren, A. W. Nieberding en F. A. J. Heemskerk.

Leiderdorp: Gekozen de heeren: J. Boot en J. van Leeuwen.

Lisse: Herkozen de heeren: J. W. Lefeber, J. M. D. Graaf van Ijnden, G. van Parijs en M. Veldhuizen van Zanten.

Noordwijkerhout: Gekozen de heeren: J. Warderdam, P. Verdegaal en L. M. van Noort.

Noordwijk: Gekozen de heeren: C. Alkemade Sr., C. W. Alkemade A.Wz., W. van Beelen, Dr. A. Kervel en M. Verloop.

Rijnsburg: Herkozen de heeren: N. van Egmond Dz. en H. den Haan Hz.

Sassenheim: Herkozen de heeren: Roest, War-naar en Kruijff.

Ter-Aar: Herkozen de heeren: J. Hoogervorst Lz. en J. C. van Rodenrijs.

Valkenburg: Gekozen de heeren: J. C. van der Nagel en H. G. van Sillevoldt.

JUNI 1911.

28

Voorschoten: Herkozen de heeren: L. H. van Wissen, H. C. Koot en J. C. de Graaf.

W a r m o n d: Herkozen de drie aftredenden.

Woubrugge: Herkozen de heeren: C. Molenaar Dz. en C. W. Lieverse.

Z e g w a a r d: Herkozen de heeren : C. Noordam en C. J. Veldhuizen.

Zoet e r w o u d c: Gekozen de heeren: C. H. de Boer, P. Hogeveen, 1°. Paardekooper, D. J. Rotteveel en D. Varkevisser.

Voor h o u t: Gekozen de heeren: J. van Schie, J. van der Hulst en C. Colijn.

V e u r: Herkozen de heeren: P. van Leeuwen, J. Sonius en F. van Heyningen.

P. van der Veen en J. C. van Schie ontvangen de bronzen eerepenning voor Menschlievend Hulpbetoon.

Aan mevrouw A. J. C. van Waïenburg, wed. P. van Cranenburgh en mej. B. S. Th. van Wensen, verlof verleend tot het aannemen van het kruis „Pro Ecclesia et Pontifice.”

JULI 1911.

Juli 1911.

- 1 Veertigjarig bestaan der Bockdrukkrij van den heer
 H. L. v a n Nifterik.
- Eerste proefrit der Electriche Tram.
- 3 De heer H. H. Breuning neemt afscheid als leeraar
 van het Gymnasium.
- J. van der Blom, veertig jaar in dienst bij den heer
 J. van Dam.
- Gekozen tot lid van den Gemeenteraad: de heeren :
 A. L. Reimcringer, Nr. J. E. Hccrcs, Mr. A. J.
 Fokker en J. P. Vergouwen.
- 5 R i j n s b u r g : Gekozen tot lid van den Gemeente-
 raad de heeren: C. van Delft, D. van den Eykel
 en A. de Mooy.
- 6 De Gemeenteraad besluit tot invoering van een
 progressief schoolgeld aan de H.-B.-S. voor Meisjes.
- 7 K a t w i j k : Gekozen tot lid van den Gemeenteraad
 de heeren J. A. de Best, P. Aandewiel en D.
 Ouwehand Az.
- Aalsmeer: Gekozen de heer: D. Spaargaren Cz.
- A l p h e n : Gekozen de heeren: H. W. A. Dros,
 C. van der Linden en Juric Smit.
- O u d s h o o r n : Herkozen de heeren: J. W. O.
 Clant en H. J. van der Kloot Meijburg.

JULI 1911.

- 7 Nieuwkoop: Herkozen de heeren: P. A. Th. van der Weyden en E. J. Augustinus.
- Oegstgeest: Herkozen de heeren: A. den Haan, A. Juffermans en Jhr. A. J. B. Six.
- Voorschoten: Gekozen de heeren: G. H. Schmal, C. Eggink Sr., A. W. Kwak en J. A. Mens.
- Zoetermeer: Gekozen de heeren: C. L. J. Bos en J. van der Sar.
- Benthuizen: Gekozen de heeren: L. Paul, S. van Driel en S. van Galen.
- Waddingsveen: Gekozen de heeren: K. Jonkh. P. A. van der Torren en D. van der Weerd.
- 8 Teraardebesteding van J. Kleene, „Guide van Leiden.”
- 10 Boskoop: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heeren: Joh. Nieuwesteeg en C. van Wilgen.
- Leimuiden: Gekozen de heer: H. C. de Rijk.
- 11 Wassenaar: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heeren: J. Mansvelt en H. van Wissen.
- 12 Reeuwijk: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heeren: A. de Jong, Ir'. H. Bulaeus—Brack, A. Breedijk, L. Verkerk en F. den Ouden.
- Rijnsburg: Gekozen de heer: W. van der Gughten.

JULI 1911.

12	S t o m p w i j k: Gekozen de heeren: N. Olieman Mz., A. Romijn, H. J. Smits en L. Waaijen.
13	Gekozen tot lid van den Gemeenteraad: de heeren : K. H. Korff, S. de Boer Az., J. Roem, Dr. H. J. Zwiers, Mr. 1'. J. bl. Aalberse en J. Botermans.

A a l s m e e r: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heeren: bl. Alderden Cz., P. van der Meer Pz. en H . Nigten. |
14	D e heer A. J . Doorneveld, onderwijzer aan de Chr. school aan de Pieterskerkgracht alhier, benoemd tot hoofd dier school als opvolger van den heer F. Uittenhrock.
18	K a t w i j k: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heeren: L . Kruyt, C . den Dulk en J. van der Perk.
19	B o d e g r a v e n: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heer: P. Splinter.
19—20	Twintigste Jaarvergadering van d e n Ned. Slagersbond in Zomerzorg.
23	Ds. Veldhoen te Alphen bevestigd.
26	Opening van het gebouw „Prediker 12 : 1a” in de Janvossensteeg.
27	D r . J . W. Bierma, benoemd tot leeraar aan het Gymnasium te Amsterdam.

JULI 1911.

- 27 De Gemeenteraad benoemt mej. E. A. W. Broes van Steensma tot leerarc in de Hoogduitsche taal aan de H. B. S. voor Meisjes en Dr. J. Eggink tot adjunct-directeur van het Openbaar Slachthuis.
- Het verbod op het berijden der Singels des Zondagsmiddags met motor-rijtuigen en rijwielen opgeheven.
- 29 Mevrouw Prof. Curie uit Parijs verricht proeven in het Laboratorium van Prof. Kamerlingh Onnes.

Augustus 1911.

- 3 B e n t h u i z e n: Gekozen tot lid van den Gemeenteraad de heer: J. W. van Staalduinen.
- 8 De Chr. School aan de Middelstegracht (thans aan de Passteurstraat) bestaat 40 jaren.
- 9 Overlijden van den heer J. L. Hoos, oud-wethouder der gemeente Leiderdorp.
- 12 Tcraardebestclling van den heer L. Brocksmit, oud-notaris, lid van den gemeenteraad en presidentkerkvoogd te Wassenaar.
- 14 Vijftigjarig priester-jubileum van Pastoor N. J. Smeulders te Wsrmond en van El. L. Sloots, emer.-pastoor.

AUGUSTUS 1911.

- 15 Veertigjarig priesterfeest van pastoor F. T. Buhr
te Zoeterwoude (Hooge Rijndijk) en van pastoor
Th. P. C. Sarter te Noordwijk.
- 16 Opening van de R. K. Mariaschool aan de Lijnden
te Haarlemmermeer.
- 23 Opening der nieuwe lokaliteiten van het Tehuis voor
Schoolgaan & Kinderen.
- 26 De heer H. G. Martin, van Leiden, benoemd tot
leeraar in de Fransche taal aan het Gymnasium
te Doetinchem.
- 30 Jansje Otgaar 40 jaar in dienst bij mej. wed.
Bremmer—Dumortier.
- 31 De heer A. Ruigrok, veertig jaar vleeschhouwer in
de Maarsmansteeg.
- Besluit der manufacturiers, om hunne zaken om
 9 uur te sluiten.
- Opening van het nieuwe Raadhuis te Waddingsveen.
- Benoemd : tot ridder in de orde van den Ned. Leeuw :
 Mr. P. J. M. Aalberse, Prof. Dr. W. Einthoven,
 en Prof Mr. A. C. Visser van IJzendoorn;
 tot officier in de orde van Oranje-Nassau : Mr.
 L. M. J. H. Kerstens.
-

SEPTEMBER 1911.

September 1911.

1	Indienststelling der Electriscbe Tram.
2	A. v. d. Wetering 40 jaar in dienst bij de firma
P. Closs en Leembruggen.
4	Overlijden van Prof. Dr. G. Wildeboer.
5	De heer J. A. Bots door den Gemeenteraad gekozen
tot Wethouder.
7	De oud-hoogleraar Prof. Kern, benoemd tot doctor
honoris causa in de philosophie der Universiteit
te Christinia.
8	Dr. A. Kluyver benoemd tot hoogleraar in de facul-
teit der letteren en wijsbegeerte aan de Rijks-
universiteit te Groningen.
9	Den heer J. P. de Sauvage eervol ontslag verleend
als amanuensis bij de bibliotheek der Rijksuni-
versiteit te Leiden, bij welke instelling h i j 46
jaren was werkzaam geweest.
12	Opening der Landbouwtentoonstelling op het Schut-
tersveld.
12-17	Vliegweek te Leiden, door Henri Wijnmalen.
13	Algem. vergadering der Holl. Maatschappij van
Landbouw in de Stadsgehoorzaal.
	Concours Hippique bij het Schuttersveld.

SEPTEMBER 1911.

- 18 Overdracht van het Rectoraat door Prof. Dr. P. J. Blok aan Prof. Dr. F. Pijper.
- 23 De vereniging „Musis Sacrum” herdenkt haar 40-jarig bestaan.
- 29 Overlijden van pastoor M. P. H. de Graaf te Bodegraven.
- 30 Installatie van de Lcidsche Padvinders.
- Orkaan. Deze kostte aan 2 menschen het leven. Bovendien werden vele boomen ontworteld.
-

October 1911.

- 2 Ingebruikstelling v a n het Idiotengesticht „Voor-geest” bij Endegeest.
- 3 3-October-viering. — Optocht van 15 praalwagens door de stad.
- 4 Dr. A. Perrier, assistent bij het natuurkundig laboratorium alhier, benoemd tot hoogleeraar te Lausanne.
- Het roodvonk alhier epidemisch verklaard.
- 5 De Gemeenteraad benoemd Dr. P. J. Enk, leeraar te Dordrecht., tot leeraar aan het Gymnasium alhier.
- De heer Ch. J. Bryce benoemd tot tijdelijk leeraar aan het Gymnasium.

OCTOBER 1911.

- 5 Het z.g.n. Inkomstenboekje zal voortaan niet meer in den handel zijn.
- De Raad besluit tot instelling van een 2-jaarlijksche Paardenmarkt op de eerste Dinsdagen van Juni en September.
- 7 De heer H. C. van Griethuizen, herdenkt zijn 40-jarig organistschap bij de Ned. Herv. Gemeente te Oudshoorn.
- De nieuwe Gemeencwgsbrug te Hazerswoude voor het verkeer geopend.
- De heer C. W. Kouw, instrumentmaker bij het natuurkundig laboratorium, neemt **ontslag**, na 50 jaren, waarvan 36 aan het natuurkundig laboratorium, in 's Rijks dienst te zijn werkzaam geweest.
- 11 Prof. Dr. J. Poels aanvaardt zijn ambt als buitengewoon hoogleeraar in de faculteit der geneseskunde, **mot** een rede over „Parasitismus.”
- 14 Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van Litho's enz., door Jan Veth, Carrière, Nicholson enz.
- 15 P. Jardin 40 jaren in dienst bij de firma J. Parmentier en Zonen.
- 16 Feestelijke opening van de Electriche Tram van Leiden naar Katwijk.
- 19 Mr. J. A. Loeff benoemd tot curator der Rijksuniversiteit te Leiden.

OCTOBER 1911.

- 21 | Gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Leiden,
de heeren H. W. Fischer en Dr. G. M. Kruimel.
- | Overlijden van den heer D. Wilhelm, 28 jaren lid
van den kerkeraad der Ev. Luth. Gemeente.
- 23 | Kapelaan Th. J. F. Bergansius van de St.-Petrus
kerk alhier, benoemd tot pastoor van Ovezande.
- 26 | Dr. A. H. L. Hensen is 25 jaren hoogleeraar aan
het Seminarie te Warmond; Z. H. Gel. wordt
benoemd tot kamerheer van Z. H. den Paus.
- 25 | Installatie der Jonge Verkenner's.
- 30 | De Vereeniging voor Christelijke belangen alhier,
opgeheven.
- | De heer J. Prins 40 jaren werkzaam bij de firma
Van Kempen te Voorschoten.
- | Opening der tweede Openbare Lagere School te
Katwijk-aan-Zee.

November 1911.

- 2 | De eerste Electriche Klok in gebruik genomen.
- | Organisatie van oud-voetballers.
- | De heer C. van der Wilk, 40 jaar molenaar aan
den Hoogmadeschen polder.

NOVEMBER 1911.

- 4 Oprichting der Vereeniging tot bevordering der Bijenteelt voor Leiden en Omstreken.
- 8 Den heer P. H. G. Montenberg eervol ontslag verleend als burgemeester van Boskoop.
- 9 Dr. J. A. Volgraff, privaatsdocent in de geschiedenis der Natuur- en Wiskunde, opent zijne lessen met een rede over „de geleidelijke ontwikkeling der Mathematische Physica.”
- De Gemeenteraad besluit tot levering van gas aan de gemeente Koudekerk. Het Raamland wordt bestemd voor den bouw van het Invalidenhuis.
- Wederoprichting der Leidsehe afdeling van de Patroonsvereeniging „Boaz.”
- 10 Maatschappij voor Toonkunst: Concert van het Böhmische Streichquartett.
- De Leidsche Akademische Senaat berispt eenige studenten wegens een vertooning op de Collegiumsreceptie in den groentijd.
- Leidsche Kunstvereeniging : Tentoonstelling van Teekeningen enz. van H. Heuff en Ed. Houbolt.
- 24 Vereeniging „Oud-Leiden.” Bezichtiging eener verzameling platen, betrekking hebbende op Leiden en Omstreken.
- 28 Begrafenis van den heer G. C. Tromp, lid van den Raad der gemeente Lisse.
-

DECEMBER 1911.

December 1911.

- 2 De heer W. Haanstra, directeur der Kweekschool voor Bewaarschoolhouderessen, viert zijn zeventigsten geboortedag.
- 4 Bij Kon. besluit eervol ontslag verleend aan Prof. Dr. J. J. M. de Groot, wegens zijn benoeming tot hoogleeraar te Berlijn.
- 6 Feestelijke opening van het Gebouw voor Christelijke Belangen „Onderzoekt de Schriften” te Wassenaar.
- 7 - 8 Sempre Crescendo viert **zijn** 80-jarig **bestaan**.
- 8 De manufactureenzaak van Gebr. Schlatmann, herdenkt haar 75-jarig bestaan.
- Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van Schilderijen van J. H. Weyns.
- 11 Overlijden **van** den heer J. J. van Hoeken, lid der Prov. Staten en van den Leidschen Gemeenteraad.
- 12 Eervol ontslag verleend aan Dr. J. Marquart, adjutor voor de Midden-Aziatische talen en privaat-docent in de faculteit der letteren en wijsbegeerte, wegens zijn benoeming tot hoogleeraar te Berlijn.
- 14 Vereeniging „Oud-Leiden.” — Lezing van den heer W. K. F. Zwierzina over de Penningen, betrekking hebbende op Leiden, geslagen vóór 1813.

DECEMBER 1911.

14		De Gemeenteraad besluit om de nieuwe H. B. S. voor Jongens te plaatsen op het Raamland.
1	6	De fraaie, door Rückert ontworpen, Blauwpoortsbrug voor het verkeer geopend.
		Dr. A. H. L. Hensen, hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond, benoemd tot ridder van den Ned. Leeuw.
20		Overlijden van S. Baron van Heemstra, burgemeester van Sassenheim en lid van de Tweede Kamer.
22		Mej. Cath. S. Ederzeel, 60 jaren in betrekking bij de firma Wijnen.
26		De luitenant-ter-zee 2 ^{de} klasse J. L. Andreae, van het exploratie-detachement van Zuid-Nieuw-Guinea verdrinkt bij het oversteken van de boven-Vriendschaps-rivier.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar.

Wethouders: J. A. van Hamel, J. Korevaar P.Azn.,

Mr. J. C. van der Lip, J. A. Bots.

Secretaris: Mr. Dr. C. E. van Strijen.

Ontvanger: G. H. Kokxhoorn.

Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Directeur van Gemeentewerken : G. L. Driessen.

Politiecommissaris : J. Groebe.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel-commandant 4^{de}
regt. inf.: C. D. de Roon.

Commandant bij het 2de regt. veld-artillerie: J. W. Verff,
luit. kol.

Militie-Commissaris: J. H. v. Waveren, luit. kol.

Inspecteur der registratie en domeinen: J. G. Lijbbering.

Ontvanger der registratie en domeinen :

W. K. F. Zwierzina.

Bewaarder der Hypotheken enz.: F. Gordon.

Inspecteur der directe belastingen, enz.: P. Aleva.
Ontvanger der directe belastingen: G. G. A. Meuwissen.
Ontvanger der invoerr. en accijnzen: E. J. W. Römer.
Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer
der S. G.: Dr. J. Th. de Visser.
Afgevaardigden ter Provinciale Staten: W. Pera, W. F.
van Wijk Thzn., H. Paul, Mr. J. Brunt, Mr. P. E. Briët.

KANTONGERECHT.

Kantonrechter: Mr. J. Klein.
Ambtenaar O. M.: Mr. A. van der Elst.
Griffier: Jhr. Mr. G. C. A. van Asch van Wijck.

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren : Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, *President*,
Prof. Dr. J. D. van der Waals Sr., Jhr. Mr. Dr. N.
C. de Gijselaar, Mr. J. A. Loeff, E. C. baron Sweerts
de Landas Wyborgh.
Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boddaert.
Rector-Magnificus : Dr. F. Pijper.
Secretaris van den Senaat: Dr. B. D. Eerdmans.
Bibliothecaris: Prof. Dr. S. G. de Vries.
President van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr.:
A. J. Smissaert.
Praeses der Leidsehe Studentenvereniging : J. H. O. Reys.
Praesidente der Ver. Vr. Stud.: Mej. W. Mees.

Gymnasium. President-Curator: Prof. Mr. S. J. Fockema
Andreæ.

Rector: Dr. N. J. Beversen.

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middel-
baar Onderwijs** : Prof. Dr. P. Zeeman, voorzitter.

Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. Andreæ.

Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. B. C. G. Numan.

Directeur Kweekschool voor Onderwijzers :

M. B. Hoogeveen.

Directeur Kweekschool voor bewaarschoolonderwijze-
ressen : W. Haanstra.

Arrondissements-schoolopziener voor het **Lager Onder-
wijs**: Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweek-
school voor Zeevaart**: Jhr. Mr. Dr. N. C. de
Gijsselaar, voorzitter; J. C. Stam, secretaris.

Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: C. van
Buuren, kapt.-luit. t/z.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem.: J. J. van der
Lip, F. Oberman, W. Briët, C. Hartwigsen,
J. Hoogenraad, K. W. Vethake, W. J. Roscam
Abbing, M. J. Punselie, Mr. Dr. J. Schokking.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cløer en M. Bresson.

Bij de Rem. Gem.: Dr. W. J. Lente.

Bij de Vereeniging o. Vrijz.-Herv.: A. van der Wissel.

Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven,
R. J. W. Rudolph en een vacature.

Bij de Evang.-Luth. Gem. : J. W. Brass en C. Stadermann.

Bij de Doopsgezinde Gem.: Dr. W. J. Kühler.

Pastors. Bij de R. K.: P. L. Dessens, tevens deken,
H. L. A. Gadet, A. J. M. Hafkenscheidt.

Oud-Katholieken: J. M. van Beek, pastoor.

Israëlistische Gemeente : H. I. Cohen, leeraar.

Postkantoor. Directeur: M. C. Hennequin. **Telegraaf-**
kantoor. Directeur: D. Merkesteyn.

Stationsweg: L. W. F. Sessler.

Leiden telt thans ruim 59000 inwoners.

**Leden der 2de Kamer der Staten-Generaal
voor de districten:**

<i>Haarlemmermeer.</i>	F. H. van Wichen te Oudewetering.
<i>Katwijk.</i>	Mr. O. J. E. baron van Wassenaer van Catwijk te 's-Gravenhage.
<i>Bodegraven.</i>	Mr. J. W. H. M. van Idsinga te 's-Gravenhage.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

<i>Leiderdorp.</i>	{	Mr. L. M. J. H. Kerstens te Leiden.
		C. J. L. van der Meer te Noordwijk.
		R. Ouwehand te Katwijk.
		W. Warnaar te Sassenheim.

<i>Zoetermeer.</i>	{ Jhr. Mr. L. E. M. von Fisenne. { W. B. van Liefland. { D. J. G. J. baron van Pallandt. { J. Scheer.
<i>Alfen.</i>	{ Mr. C. S. van Dobben de Bruyn. { A. A. van Gils. { w. Los. { F. H. van Wichen.

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar : Jhr. K. W. L. de Muralt, *Burgemeester*;
J. Hogenboom, *Secretaris*.

Aarlanderveen : J. W. van der Lee, *Burg.*; A. P. Tolck,
Secretaris.

Alkemade : F. H. van Wichen, *Burg.* en *Secr.*

Alphen : C. W. C. Th. Visser, *Burg.*; K. J. E. Koning,
Secretaris.

Benthuisen : A. Verheul Azn., *Burg.* en *Secr.*

Hazerswoude : Mr. C. S. van Dobben de Bruyn, *Burg.*;
J. M. Kok, *Secr.*

Katwijk : T. A. O. de Ridder, *Burg.*; J. Varkevisser,
Secretaris.

Koudekerk : J. C. van Voorthuyzen, *Burg.* ; E. Rollema,
Secretaris.

Leiderdorp : G. van der Valk Bouman Sr., *Burg.* en *Secr.*

Leimuiden : Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönninghausen tot Herinck-
have, *Burg.* en *Secr.*
Noordwijk: Jhr. W. C. van Panhuijs, *Burg.* ; E. de
Groot, *Secr.*
Noordwijkerhout : J. P. J. M. Sweets, *Burg.*; A. B. Ver-
meulen, *Secr.*
Oegstgeest: J. G. M. van Griethuyzen , *Burg.* en *Secr.*
Oudshoorn : W. C. ten Harmsen van der Beek, *Burg.* ;
W. Steen Jr., *Secr.*
Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*
Rijnsburg: R. van Ham, *Burg.* en *Secr.*
Sassenheim: P. Besselaar, *Burg.*; O. v. Eck, *Secr.*
Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burg.*; H. Velthuysen,
Secretaris.
Valkenburg: P. Lotsy, *Burg.*; 1. A. Charbon Jr., *Secr.*
Veur: P. van Duyvendijk, *Burg.* en *Secr.*
Voorhout: J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.*; J. W.
Langeveld, Secretaris.
Voorschoten: E. Vernède, *Burg.* en *Secr.*
Waddinxveen: G. van Dort Kroon, *Burg.* ; A. Kreupeling,
Secretaris.
Warmond: A. J. Schölvink, *Burg.*; H. L. van Delft,
Secretaris.
Wassenaar: Jhr. B. Ph. S. A. Storm van 's-Gravesande,
Burg. en *Secr.*
Woubrugge : T. P. Kleyn, *Burg.*; C. Kammeraat, *Secr.*
Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burg.* en *Secr.*

RIJNLAND.

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.

Hoogheemraden: H. A. M. Evelein, A. J. E. baron van
Ittersum, Mr. J. van de Kaste&, Jhr. W. A. L.
Mock, Mr. J. Th. C. Viruly, M. C. J. van der
Weyden.

Secretaris: Mr. C. W. van der Pot Bzn.

Rentmeester: Mr. H. A. Sypkens.

Ingenieur: P. Hoogenboom.

**De volgende verzamelingen zijn voor het
publiek toegankelijk :**

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10—4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4.

Ethnographisch Museum, Rapenburg en Hoogevoerd, alleen werkdagen 12-4 uur, op de Heerengraeht, Maandags en Donderdags 12-4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 12-4 uur, en Zondags van Mei-November, 12-3 uur.

Geologisch Mineralogisch Museum, Garenmarkt, Woensdag en Zaterdag 2-4 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April-30 Sept., 9-6 uur; 1 Oct.—31 Maart, 9-4 uur, Zondags 10-4 uur.

Kabinet van Prenten, Rapenburg, Dinsdags, 10-3 uur.

Stedelijk Museum „de Lakenhal”, Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondags 12-4.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, doch van 15 Nov.—15 Jan. 10—3 uur en in de acad. vacantes 1—3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen 9—4 uur.

IN MEMORIAM,

Mr. R. baron van Zuylen van Nijeveld. †

Den 7^{en} Februari 1911 stierf na een langdurig en smartelijk ziekbed de alomgeachte en beminde burgemeester van Wassenaar, tevens secretaris, wiens naam hierboven staat.

Hij was 24 Mei 1859 geboren te Pera bij Constantinopel, als jongste zoon van den toenmaligen Nederlandschen gezant aldaar, Mr. J. P. J. A. graaf van Zuylen van Nijeveld, den later welbekenden minister van Buitenlandsche Zaken en kabinetsformeerder. Hij studeerde te Utrecht en verwierf daar den meesterstitel. 1 Mei 1896 werd hij tot burgemeester van Wassenaar benoemd, als opvolger van baron van Rhemen en 12 Dec. 1899 tot jagermeester der koningin in Zuid-Holland ¹⁾.

In beide betrekkingen heeft hij de leiding gehad in de groote veranderingen, die zijne gemeente ondervond, door het verbrokkelen van het uitgebreid grondbezit van wijlen Prins Frederik. Wassenaar is onder zijn bewind, van een stil, eenvoudig dorp, omringd door talrijke groote landgoederen, als het ware een voorstad, of liever tuinstad, geworden van de Residentie. Het aantal inwoners is er in die jaren sterk toegenomen;

¹⁾ Sedert 1905 was baron van Zuylen ook Kamerheer in b. d.

naast den landbouw, vroeger het hoofdbestaan, heeft de tuinbouw zich krachtig ontwikkeld, terwijl ook de bloembollenteelt zich uitbreiden kon op eene nooit verwachte wijze. Het is voor de gemeente een groot voorrecht geweest, in die jaren van evolutie, aan haar hoofd te hebben, een krachtig en flink burgemeester, die een open oog had voor hare nieuwe belangen, en bovenal, haar van harte lief had.

In zijne qualiteit van jagermeester heeft baron van Zuylen op hoogst verdienstelijke wijze de reorganisatie van het jachtdepartement in zijne provincie tot stand gebracht, toen na het huwelijk van H. M. vooral de koninklijke landgoederen Raephorst, Ter Horst en Eikenhorst een bijzonder belang verkregen, als jachtterrein van den Prins der Nederlanden. Wien had dan ook deze taak beter toevertrouwd kunnen worden, dan aan dezen ouderwetschen, kundigen „sportsman”, uitstekend schutter, en jager met hart en ziel? Slechts weinigen is het gegeven, de groote verbeteringen, die aldaar hebben plaats gehad, ook wat betreft de onderhorige boerderijen, te leeren kennen, maar ieder die op de hoogte is van de vroegere en tegenwoordige toestanden, zal zeker, in gedachte hulde brengen aan het werk van dien „jagermeester” in den rechten zin van het woord.

Waarlijk, in meer dan een opzicht, heeft onze Hooge Landsvrouwe in baron van Zuylen een trouw dienaar verloren !

B.

Kolonel F. J. G. W. LEERS.

De Kolonel LEERS. †

1823—1911.

Een militair levensbeeld.

Na een lang en welbesteed leven en een eervolle militaire loopbaan, overleed den 16^{en} Februari 1911 te Leiden de gepensionneerde Kolonel der Infanterie Frederik Johannes Godefridus Walter Leers. Geboren Le 's-Hertogenbosch den 22^{en} December 1823, bereikte hij alzoo den leeftijd van ruim 87 jaar.

Niet als zijn vader, die, gedurende het Napoleontische tijdperk, op hoogst eervolle wijze deelgenomen had aan tal van veldtochten in vele landen van Europa, en later schitterend, ook aan de krijgsverrichtingen tegen België. was het hem gegeven de practijk van den oorlog, met al hare poëzie en al hare ellende, door eigen ervaring te leeren kennen. Moeizamer was zijn leven, want het gleed voort op de stille wateren van den dienst in dikwerf kleine vredesgarnizoenen. Slechts nu en dan werd het afgewisseld door enkele kampen of troepen-oefeningen op meer uitgebreide schaal. Al 't geen den jongen man, die zich aan den krijgsdienst wijdt, vooral in den aanvang boeit, het was voor Leers niet weggelegd. Toch had hij op grond van het verleden alle reden

anders te verwachten, toon hij, in het einde van 1838, nog niet ten volle 15 jaar oud, bij de 9^e Afdeling Infanterie in dienst trad als „vrijwilliger, dingende naar den rang van officier”.

Er was toen nog geen Instructie-Hataillon, ook geen Cadettenschool. Wel was de Koninklijke Militaire Academie op 1 November 1836 heropend, maar de tijd ter voorbereiding tot het toelatingsexamen was te kort. Er bestonden geen Hoogere Burgerscholen, slechts enkele kostscholen en Fransche scholen. Dat was eertijds, bij de opvoeding hunner kinderen, voor de officieren met lage tractementen en zeer vele garnizoensveranderingen, somtijds een per jaar, een ernstig, niet zelden een overwegend bezwaar.

De omstandigheden werden, spoedig nadat Loer s in dienst trad, niet gunstig voor de jongelieden, die zich aan den krijgsdienst wilden wijden. Wel was in 1813 onze onafhankelijkheid hersteld, en was deze door den slag van Waterloo bevestigd; wel hadden de jaren '31 en '32 onzen krijgsroem verhoogd; wel waren er lauwerkransen gevlochten voor de Oranje's en de Perponchers, voor van Speyk en Chassé, maar het, verzet tegen België en de groote mogendheden was vruchteloos gebleven; de bevolking was den langdurigen oorlogstoestand moede en het veeljarige kantonnementsleven had niet alleen in het leger, maar ook daarbuiten ongewensehte vruchten voortgebracht. Bij het sluiten van den vrede in 1839, stonden wij met uitgeputte financiën aan de grens van een staatsbankroet. Willem I deed afstand van de regeering en zijn zoon Willem II met

heldenbloed in de aderen, kon in het belang van het leger maar weinig doen. Slechts eene godwongen leuning kon den bodem der schatkist aan 't oog onttrekken on ons redden van een staatsbankroet.

De handeldrijvende, industriële en neringdoondo burgerij, wier staatkundige invloed toen meer en meer begon te wassen en eindelijk in '48 zegevierde, had weinig oog en nog minder hart voor de legerbelangen. Integendeel, in hare kringen ontwikkelden zich in sterk mate anti-militaire neigingen. 't Ging bovenal om bevordering der stoffelijke welvaart en persoonlijke verdediging tegen de kwade kansen van den oorlog. De liberale partij dier dagen wijdde zich, bij 't klimmen van haren staatkundigen invloed, bij voorkeur aan den eeredienut van het gouden kalf en het batig slot. Hare idealen verhuisden geleidelijk naar de brandkast en vonden daar eene degelijke bescherming tegen de gevaren van hooger vlucht. Met zorgvuldige wijsheid werd de plaatsvervanging steeds warmer in bescherming genomen en werden de legerbelangen, even als vroeger na den vrede van Munster, schromelijk verwaarloosd. De gevolgen daarvan waren in het leger duidelijk zichtbaar. Bovendien waren daarin doorgedrongen, en 't kon niet anders, de kiemen der gisting, ontstaan op staatkundig gebied. Dit leidde in 1849 tot het niet eervol ontslag uit den militairen dienst van een hoogst bekwaam en eerlijk man als Stieltjes, toen officier der artillerie, later een sieraad in onze volksvertegenwoordiging. In 1860 werd dan ook aan Stieltjes, door wijziging van het Koninklijk besluit, waarbij hij ontslagen was, een eervol ontslag uit den dienst verleend.

In de maatschappij, en daardoor natuurlijk ook in de letterkunde, ontwaarde men duidelijk dat Quatre-Bras en Waterloo, Hasselt en Leuven, de Citadel verbleekten, dat het aanzien van den officiersstand sterk dalend was en men zich weinig of niet bekommerde om den toestand, de daden en het aanzien der mannen, die, hun krijgsmansplicht getrouw, zorgden, moest 't zijn door hun bloed, dat de koers der Nederlandsche Werkelijke Schuld zich weder verhief tot een betamelijk peil, dat de aandeelen der Handelsmaatschappij dit voorbeeld volgden en dat voortdurend het aantal rijke buitenplaatsen in Nedorland aangroeide ter vervanging van de vele, in voorgaande jaren, na de tiörceering gesloopte buitenverblijven. Wij bevonden ons destijds in een tijdperk, waarin Potgieter het noodig achtte den Jan Saliegeest van zijne landgenooten te brandmerken en hen te wijzen op Jan Cordaat.

Onder de inwerking van al deze invloeden bedroog de zuinigheid vaak de wijsheid en werd het leger 't kind van de rekening. Korpsen werden opgeheven, officieren kwamen overcompleet en werden, overeenkomstig de wenschen van hooger hand, door hunne chefs ernstig „aangemoedigd” tot het aanvragen van onbepaald verlof met iets meer dan half tractement. De bevordering stond, in alle rangen en graden, gedurende geruimen tijd nagenoeg stil. Voortdurend dieper daalden dan ook de vooruitzichten van hen, die als Leer s in dienst waren getreden met het voornemen den officiersrang te bereiken. Wel was Leer s in Mei 1839 bevorderd tot korporaal-titulair en in Juli 1840

tot sergeant-titulair, d.w.z. hij bekwam opvolgend de onderscheidingsteekenen van elk der graden, maar hij behield de soldij van den gewonen soldaat. Den effectieven graad, waarbij ook de daaraan verbonden hoogere soldij wordt genoten, heeft hij echter nimmer bekomen.

In het leger ontbraken destijds de inrichtingen, die wij daar thans kennen om de vrijwilligers, die daarvoor in aanmerking komen, te steunen bij de voorbereiding tot het afleggen van het officiersexamen. Aan de „Eerste en de Tweede klasse Cursus”, nog minder aan een „Hoofdcursus” dacht men toen. Ieder onder-officier was grootendeels genoodzaakt te drijven op eigen wieken. Hier en daar ontfermden zich enkele officieren over de onderofficiëren, waarin zij eene toekomst zagen, maar in 't algemeen werden de vrijwilligers, die den officiersrang wenschten te behalen, vrijwel aan hun lot overgelaten. Door het overcompleet werden jaarlijks maar weinig officiersplaatsen opengesteld. En deze toestand werd nog ongunstiger doordien de cadetten der Koninklijke Militaire Academie, na welgeslaagd eindexamen, tot officier werden benoemd, zelfs bij gebrek aan open plaatsen. Dat werkte in hooge mate ontmoedigend op de aspirant-officiëren, die in het leger dienden.

Nog erger wachtte hen.

Reeds spoedig na het sluiten van den vrede met België, werd, in 1840, toen de Generaal List -- later Minister -- Directeur-Generaal van Oorlog was, aan de instelling der vrijwilligers, dingende naar den rang van officier, plotseling den nekslag gegeven. Men dacht, na heropening van de Militaire

Academie en met het oog op de inkrumping van het leger, do op bevordering dienende vrijwilligers in het leger wel te kunnen missen. Aan hen werd nu de keuze gelaten om of terstond uit den militairen dienst te worden ontslagen, of bij de troepen in de Overzeeschu gewesten over te gaan, of als gewoon vrijwilliger in de gelederen te blijven dienen, desgewild in hun werkelijken graad, wanneer dat niet was ten nadeele van anderen. Velen van hen, die gehoopt hadden eenmaal de epaulette te verwerven, verlieten toen, de eene voor, de andere na, moedeloos de gelederen. Le er s evenwel niet. Hij liet zich niet uit het veld slaan, maar hield, kloek van aard als hij was, het hoofd boven water. Zeker kwam hem daarbij zeer ten goede de opvoeding, genoten in het ouderlijk huis. De dagelijksche omgang met zijn vader had, beter dan eenig leerboek, beter zelfs dan de beschrijving van „Neerlands Helden-daden” vermag, bij den zoon, in den gezonden zin van ‘t woord, de liefde voor den krijgsdienst ontwikkeld. Die vader had gestreden in Spanje, gelijk eertijds do Spanjaarden in de Nederlanden. Hij had, gedurende zijne omzwervingen in Europa, door eigen studio veel geleerd. Met uitmuntend gevolg had hij ook drie vreemde talen beoefend volgens de Berlitz-methode. Met hot levende woord kon hij zijn jeugdigen Frits boeien door verhalen van de jaren, in Spanje doorgebracht, van ‘t beleg van Saragossa, van den dienst bij ‘t Grootte Leger in 1812, van de veldtochten in 1813 in Duitschland, van 1814 in Frankrijk, ook van Quatre-Bras en Waterloo ; van 1831 en 1832; van de Citadel van

Antwerpen, van 't Vlaamsche Hoofd, dat hij verdedigde en van de Willemsorde, daarbij verdiend. Opgevoed in een atmosfeer van eenvoud en heldenzin, verlaat men niet spoedig het vaandel, maar houdt men stand beter nog bij tegenspoed dan in voorspoed. Zoo ook Leer s. En 't kwam hem daarbij zeker ten goede dat hij, op zoo jeugdigen leeftijd in militairen dienst getreden, in de garnizoensplaats, waar ook zijn vader zich bevond, nog eenigen tijd onder den weldadigen invloed bleef van het ouderlijk gezin, waarin oud-Hollands geest voortleefde.

Maar hoe groot ook de invloed en hoe krachtig ook de steun mogen zijn, die tijdelijk van buiten komen, eindelijk breekt het oogenblik aan, waarop 't goed is dat de leiband wegvalt en de beschermende hand zich geleidelijk terug trekt. Door en uit eigen kracht moet zich zelfstandig omhoog heffen en ontwikkelen de kiem, die langen tijd onzichtbaar in den koesterenden schoot der aarde tot eigen leven werd voorbereid. Dat bewees ook Leer s. Hij liet zich, al waren alle vooruitzichten, naar 't scheen, voor goed verdwenen, niet lijdzaam en behagelijk, maar gedachteloos voortdrijven op den kalmen, kleinen, stroom van de dagelijksche dingen des levens. De vele jaren, als onderofficier doorgebracht, gingen voor hem niet verloren. Waar de meeste der hulpmiddelen ontbraken, die thans, in en buiten het leger, de opleiding gemakkelijk maken, daar wist Leer s de sleutels te vinden van een der beste leerscholen voor het leven: de school der selfmade-men. Hij bleef niet werkeloos, niet moedeloos langs den weg zitten, maar spande al zijne

krachten in om grootendeels zelf te verwerven 't geen wellicht later voor eene benoeming tot officier zou worden gevorderd. Daardoor was hij geheel op de hoogte van zijn tijd, toen hij, na bijna 9 jaar gediend te hebben, tot het officiersexamen werd toegelaten, en eindelijk in 1847 benoemd werd tot 2° Luitenant bij het 7° Regiment Infanterie.

Vóór het einde van dat jaar zou hij reeds den leeftijd van 24 jaar hebben bereikt. Een schitterende toekomst lag toen zeker niet voor hem open. De schadelijke invloed van het lange wachten voor den ingang van het officierskorps strekt zich, in vreedstijd, nagenoeg zonder uitzondering uit over de geheele loopbaan. Ook na de benoeming tot officier ging 't met de bevordering niet vlot. Het werd Maart 1861 eer de Luitenant Leer s tot kapitein werd benoemd. Hij was toen ruim 37 jaar.

In den zomer van dat jaar viel mij het voorrecht ten deel, na 't verlaten der Militaire Academie, te Maastricht, bij het 3° Regiment Infanterie als 2° Luitenant ingedeeld te worden bij de compagnie, onder de bevelen van den kapitein Leer s. Op even aangename als leerrijke wijze, kwam ik al spoedig tot de ontdekking dat er een groot onderscheid bestaat tusschen de school voor officier en de school als officier. Vooral in die dagen was dat onderscheid groot. De Militaire Academie was destijds geheel geschoeid op de leest van eene militaire kostschool met den aanklæve van dien. De cadetten ontvingen aan die Inrichting eene opleiding, nagenoeg geheel afgezonderd van de maatschappij en, hoe ongelooflijk 't ook klinke, buiten eenige aanraking

met het leger zelf. De cadet, die destijds de Academie verliet, had nog nimmer, als militair, eene kazerne betreden, noch aan eeno militaire oefening van het leger deelgenomen. Hij had veel „van buiten geleerd”, natuurlijk ook de dienst- en exercitiereglementen. Maar toch stonden hem aanvankelijk, zelfs bij de eenvoudigste zaken, de handen doorgaans geheel vreemd. Ieder zag en wist dat, doorgaans echter alleen hij niet, die dat ‘t best moest weten, de nieuw benoemde 2° Luitenant. De verwachtingen, oorspronkelijk van de Academie gekoesterd, werden in den aanvang niet vervuld.

Over ‘t algemeen, en ‘t was zeer natuurlijk, werden in die dagen die oud-cadetten dan ook niet overal even welwillend ontvangen. Er waren toen in ‘t leger nog geen hoofd- noch opperofficieren en betrekkelijk slechts weinig kapiteins, opgeleid aan de Academie. Van de Luitenants was verreweg ‘t meerendeel afkomstig uit de gelederen. Men sprak toen in het leger van de officieren „uit de broeikas” tegenover die, van den „kouden grond”. Er bestond tusschen beide categoriën van officieren, en ‘t meest bij het wapen der infanterie, een verklaarbare, maar niet altijd verkwikkelijke naijver.

Te dien tijde bevonden zich onder de officieren, voortgekomen uit het leger, mannen, die met roem in België gestreden hadden, en daarna jaren lang in de kantonnementen hadden doorgebracht met al de gevolgen van dien. ‘t Was niet te verwonderen dat zij slechts een open oog hadden voor de tekortkomingen van den oud-cadet, dikwerf 18 à 19 jaar oud, en dat zij daarbij over ‘t hoofd zagen ‘t geen in de toekomst de Militaire

Academie worden kón, vooral door eenige verbetering in de wijze van opleiding. Niet alzoo Leers. Hij verheef zich boven de vooroordeelen zijner omgeving. Hij begreep de grondgedachte, die eenmaal Prins Frederik er toe gebracht had den stoot te geven tot de oprichting der Militaire Academie. Hij wist de beide elementen in het officierskorps met veel tact nader tot elkander toehrengen.

Begaafd met eene groote mate van gezond verstand, met een helder doorzicht en een ruimen blik op de dingen rond hem, en bovendien met een vasten wil, gepaard aan een zacht en welwillend gemoed, bezat hij de groote gave, waar ook geplaatst, zich spoedig te oriënteeren en met vaste hand koers te zetten in de richting van het hoofddoel. Hij overzag en begreep spoedig zijn tijd, alsmede de behoeften en eischen der omstandigheden, waarin hij zich bevond. Steeds heb ik dat in hem hoog gewaardeerd en bewonderd. Hij was geen schoolmeester, die lessen gaf. Maar wel een dier hoofdmannen, die door hun voorbeeld, zich zelven van hun invloed vaak onbewust, anderen opwekken, in beweging brengen en medenemen. Dat zodoende wordt opgewekt liefde voor den dienst en aangespoord tot eene plichtsvervulling uit toewijding aan de levenstaak, mocht ik ondervinden, toen ik onder den kapitein Leers mijne eerste leerjaren als luitenant doorliep en gelijktijdig daarmede de grondslagen werden gelegd van eene vriendschap voor het leven met banden, hechter dan zelfs 't reglement van krijgstucht vermag te vlechten.

Betrekkelijk spoedig na zijne benoeming tot kapitein,

werd Leers in 1864 geroepen tot vervullingdergewichtige betrekking van Régiments-adjutant. Zoo ergens dan geeft die betrekking in het leger gelegenheid om in een korps een grooten en weldadigen invloed te oefenen. Die invloed is sterker naarmate men in hooger mate vrij is van de zucht naar eene plaats op den voorgrond. Er is dan in een korps geen sfeer, die ontoegankelijk is voor een schrander kapitein-adjutant met veel menschenkennis, initiatief en doorzicht.. Eerst wanneer hij heengaat, moet ieder, door 't gemis, tot bewustzijn komen van 't geen de kapitein-adjutant was en beteekende. Zulk een was L eers. In den regel bespeurde men hem slechts van verre op den achtergrond. Maar zijn invloed drong ongemerkt in wijden kring door. Aan zijn beleid heeft, onder vaak moeilijke omstandigheden, het 3^e Regiment Infanterie meermalen veel te danken gehad.

Acht jaar bleef Leer s in die gewichtige betrekking werkzaam. In den aanvang van 1872 werd hij benoemd tot Majoor. In dien rang bleef hij bij het 3^e Regiment Infanterie. Hij was toen nog geen 50 jaar. Het tempo der bevordering werd langzamerhand versneld.

Al bleef Nederland, gedurende Leer s' diensttijd, voor den oorlog gespaard, dat belette niet dat de groote oorlogen, vooral die tusschen 1864 en 1871 in Europa gevoerd, op geheel het krijgswezen een diepgaanden invloed hadden geoefend, en bijna plotseling op militair gebied eene groote omwenteling hadden tot stand gebracht. Nadat de oorlogen in 1864 en 1859 de geesten hadden wakker geschud, meer evenwel niet, riepen, na den veldtocht van 1864, door Oostenrijk en Pruisen

♦♦♦♦♦

tegen Denemarken gevoerd, eerst de veldtocht van 1866 en daarna die van 1870/71 geheel nieuwe toestanden in het leven. De schadelijke vestingen werden opgeruimd, het getrokken achterlaadgeweer met klein kaliber werd ingevoerd, insgelijks het getrokken achterlaadgeschut. De gesloten gevechtsorde met hare holle en volle carré's moest plaats maken voor de open gevechtsordu, voor het gevecht in verspreide orde met alle gevolgen van dien. Vooral was de verhouding der gevechtswaarde van het voetvolk tot die der ruitèrij eene geheel andere geworden. De infanterie, lange jaren „le souffre-douleur des armées”, was verlost uit haar nederiger] staat en plotseling tot eer en aanzien gekomen. Zij was voortaan inderdaad het hoofdwapen, „la reine des batailles”. Maar juist daarom was haar werkkring van veel hooger beteekenis en invloed geworden. Zwaar, zeer zwaar was daardoor in die dagen bij de infanterie de taak vooral van de hoofd- en de opperofficieren. Zij allen, mannen van 60 jaar en ouder, werden nagenoeg plotseling voor geheel nieuwe toestanden geplaatst. Al wat zij in hunne jeugd hadden geleerd en in practijk gebracht, moest, als geheel onbruikbaar, terzijde worden gezet, evenals dat bij het zeewezen noodig was, toen de stoom het zeilschip verdreef. Eensklaps moesten de hoogere aanvoerders van het wapen der infanterie zich verheffen tot de hoogte, door de eischen van den nieuwen tijd aan hunne betrekking gesteld. Er was bij hen veel inspanning en talent noodig om niet alleen door de uitwendige teekenen van de uniform, maar ook door inwendige meerderheid, door hoogere bekwaamheid het

moreele overwicht te behouden en werkelijk voorganger, leidsman en aanvoerder te blijven.

Leer s was en bleef ook nu weder geheel op de hoogte van zijnen tijd. Ik mag daarvan met vrijmoedigheid spreken, want, gelijk in 1861 als 2^e Luitenant te Maastricht, mocht ik in 1874 te Bergen-op-Zoom mijne eerste leerjaren als kapitein onder zijne bevelen doorloopen, en wederom bij het 3^e Regiment Infanterie, het korps toen gesteld onder de bevelen van den Kolonel Pel, den broeder van den Generaal Pel, wiens plotseling overlijden te Atjeh door den toenmaligen Minister van Koloniën de grootste ramp werd genoemd, die op dat oogenblik Nederland kon treffen.

Thans, na bijna 40 jaar, herdenk ik nog menigwerf met hooge waardeering hoe leerrijk en hoe opwekkend het was voor ieder te dienen bij een bataljon, waarvan Le er s het hoofd en, in den kring der kameraden, het middelpunt was.

In het begin van April 1876 werd de Majoor Leer s, geheel onverwacht, geroepen het bevel te aanvaarden over het Algemeen depot van discipline. Dit was wel eene onderscheiding. En een teeken des tijds bovendien. Maar die onderscheiding had eene donkere keerzijde. Bovendien moest hij zich in een zeer smartvol levens-tijdperk naar zijn nieuwen werkkring begeven. Zijn plicht riep hem naar Naarden. Te Bergen-op-Zoom bracht zijne Echtgenoot, Catharina Nuy, met wie hij in 1867 gehuwd was, hare laatste levensdagen door. Zij overleed reeds 23 Mei.

Hoe zwaar ook de slag mocht zijn, die hem trof,

hoe moeilijk de levensomstandigheden ook waren, Leer s liet, met de trouwe hulpe zijner zuster, 't hoofd niet zinken. Hij sloeg 'toog omhoog en zegevierde over de groote, diepe smart van den trouwen en zorgvollen vader. Hij bleef, hoe zwaar ook getroffen, op zijn post en was ook nu wederom spoedig geheel op de hoogte van zijn nieuwe, hem vreemde en niet aantrekkelijke taak.

Dat was ook het geval toen hem, reeds in Juli 18'77 tot Luitenant-Kolonei bevorderd, in Mei 1878 wederom een geheel nieuwe werkkring werd ontsloten door zijne benoeming tot Commandant van het Instructie-Bataillon , waar hij, onder zijne voorgangers op mannen kon wijzen als van Mulken, Engelbregt en Kempees.

't Was ten derde male dat ik, toen te Kampen, onder zijne bevelen mocht dienen. En opnieuw kon ik slechts in hooge mate waardeeren en meer dan dat, hoe deze in den besten zin van 't woord eenvoudige man, wars van alle tooneelhulpmiddelen, aanstonds als bij intuïtie, zich rekenschap wist te geven van de eischen, gesteld door zijne nieuwe, hem wederom geheel vreemde be-trekking, en hoe hij, als 't ware aanstonds, in verband met de bijzondere en zeer eigenaardige behoeften van 't korps onder zijne bevelen, doelmatig wist te handolen, al had hij dan ook geen Cursus noch Hoofdcursus, geen Staf- noch Krijgsschool bezocht. En hierbij dient wel in het oog te worden gehouden dat er nauwlijks grooter afstand denkbaar is, dan tusschen de eisehen, die toenmaals aan de eene zijde het Depôt van disciplinè stelde, waar met strenge, straffe hand getemd on ge-regeerd moest, worden, en aan de andere zijde het

Instructie-Bataillon, waar do Chef met vaste, doch zachte vaderhand leiden en besturen moest. 't Scheen niet mogelijk dat hij, die te Naarden op zijn plaats was, dat ook te Kampen zou zijn. Le er s bewees het togendeel.

Beter nog dan vroeger, kon ik bovendien waarnemen hoe hij, toegerust ook met eene groote mate van vrijmoedig huid, met een sterk gevoel van zelfstandigheid en onafhankelijkheid, zonder eenige angstvalligheid, naar eigen inzicht wist te handelen. Zonder schroom, zonder aanzien des persoons, gaf hij, ook naar boven, onomwonden zijne meening te kennen. Dat was bij hem geen zucht naar durven, maar de natuurlijke uiting van een eerlijk gemoed. Tweemaal twee noemde hij altijd vier en nimmer, naarmate van hooger welbehagen, nu eens ongeveer drie, dan weer grenzend aan vijf. Waar zijn advies werd gevraagd, daar bewees hij, zonder vrees noch blaam, ridder te zijn van 't Gulden Vlies, gedragen door hen, die steeds eerlijk hunner overtuiging getrouw blijven, zelfs wanneer elke uitwendig% steun hun ontbroekt. En dat juist was het geval bij Le er s, wiens vader den dienst verliet, toen hij, in den rang van Majoor, Plaatselijk Commandant was der vesting Ter-Neuzen op een tractement van f 1200. Uit Spanje had hij niet, als menig ander, met achterlating der lijsten, schilderijen noch andere kostbaarheden medegenomen.

't Was voor het Instructie-Bataillon te betreuren, dat voor Leer s, een der beste chefs, die dat korps gehad heeft, het tempo der bevordering meer en meer

werd versneld. Ter nanwernood een jaar bleef hij aan 't hoofd daarvan. In Augustus 1879 werd hij benoemd tot Kolonel en geroepen het bevel te voeren over het 4^e Regiment Infanterie, het korps, dat nog altijd in eere houdt de gedachtenis aan den tijd, toen het werd aangevoerd door den Kolonel Booms, die in Algiers zijne lauweren had geplukt en daar het Legioen van Eer had verworven, de man ook, die in 1870 als Chef van den Generalen Staf de rechterhand was van den Prins van Oranje.

Dat Leer s ook als Regiment+Commandant de ware man op de ware plaats bleek te zijn, wordt 't best gestaafd door den geruimen tijd, gedurende welke het Krijgsbestuur hem handhaafde op die gewichtige, zeer moeilijke post. Daar hield hij het bevel in handen, niet twee à drie jaar, gelijk thans, maar nagenoeg zes jaar, en daar werden dan ook zijne verdiensten erkend door de benoeming in 1880 tot Commandeur in de Orde van de Eikenkroon, een Orde, waarin hij reeds in 1860, als Officier was opgenomen.

Eene bijzondere onderscheiding van groote beteekenis mocht Leer s te beurt vallen, terwijl hij zich bevond in den veelomvattenden en veel eischenden werkkring van Regimentscommandant. In den loop van 1881 werd hij door den Minister van Oorlog benoemd tot Voorzitter der Commissie tot herziening der dienst- en exercitie-reglementen. Die taak, hoe eervol en gewichtig, was zeer moeilijk en, door bijzondere omstandigheden, somtijds ook zeer netelig.

Voor de vechtwijze der infanterie waren geheel nieuwe

voorschriften noodig geworden. De krijgsoervaring van den laatsten tijd had dit overtuigend bewezen. Kleine wijzigingen van bestaande voorschriften: nog grootendeels afkomstig uit het begin der 19^e eeuw, waren onder alle opzichten onvoldoende gebleken. Er moest voor den dienst en de oefeningen der infanterie een nieuw tijdperk worden geopend. Geheel andere grondslagen waren dringend noodig, geheel andere grondbeginselen een gebiedende eisch des tijds.

Voor dien hervormenden arbeid moesten mannen van beteekenis geroepen worden. In 't bijzonder was voor de leiding van dien arbeid noodig een man, niet alleen geheel op de hoogte van den tijd, met veel kennis van zaken en met een ruimen, practischen blik, maar bovenal ook iemand met een zeer zelfstandig en onafhankelijk karakter. Want uit den aard der zaak was in het leger het ras niet uitgestorven, waartoe ook behoorden die bevelhebbers en aanvoerders, welke in de dagen van von Scharnhorst, meenden over Napoleon te kunnen zegevieren door het kopieeren van Frederik de Grootē. Vooral in de hoogere rangen bevonden zich, uit de oude garde, nog velen, gehecht aan het bestaande, waarmede zij waren opgegroeid en, door veeljarige practijk, volkomen vertrouwd. Aan de schadelijke en dikwerf krachtig werkende invloeden, die daaruit, zelfs in de hoogste kringen, zich ontwikkelden, moest met beslistheid weerstand worden geboden. En juist dáárbij was de plaats van de voorzitter aan de spits.

De keuze van den Kolonel Leer s, die reeds in 1873 zijne sporen had verdiend bij de herziening van

het Provisioneel Reglement van Administratie van 1814, bleek een zeer gelukkige. In het begin van 1883 bevestigde de Minister van Oorlog aan de Commissie „zijne bijzondere tevredenheid over de ijverige toewijding en de zaakkennis, waarmede de Commissie zich van de haar opgedragen, moeitevolle taak gekweten heeft”. Bovendien ontving elk der leden van die Commissie een present-exemplaar van het „Ontwerp-voorschrift op het tirailloeren”. Een ander zichtbaar teken, gewoonlijk onder dergelijke omstandigheden uitgereikt tot erkenning van belangrijke diensten den lande bewezen, bleef ditmaal achterwege. Maar juist daardoor werd eene onderscheiding bekomen van hooger orde, slechts te verwerven door den man van karakter, die in den strijd van het leven onwankelbaar stand heeft gehouden en niet gezwicht is voor de verzoeking het welbehagen te dienen van anderen, hoe hoog ook geplaatst. Van dien voor velen onzichtbare onderscheiding wordt het, eereteeken niet ingeleverd bij den dood, maar medegenomen naar gindsche zijde van dit leven.

Nog eenigen tijd vond Loeers als Regimentscommandant de gelegenheid in de practijk de vruchten te zien van ‘t geen hij voor het wapen der Infanterie had gedaan.

Den 10^{en} April 1885 werd Leers, ruim 61 jaar oud, na ongeveer 47 dienstjaren, met pensioen eervol uit den militairen dienst ontslagen en den 30^{en} April d.a.v., gelijk dat op het stamboek luidt, „uit de sterkte gebracht”. Niet echter werd hij, wiens wapenspreuk als van de Prins van Wales steeds geweest was: „Ik dien”

uit de sterkte gevoerd in 'toog van hen, wier blik diep genoeg gaat om te zien dat „men in oorlogstijd maait wat men in vredeſtijd gezaaid heeft”, en 't zaad, zelf gekweekt en uitgestrooid, voortleeft al heeft de zaaier het veld verlaten.

Daar zijn mannen, die, als do bladen en de bloesems, de uitwendige, maar spoedig voorbijgaande getuigen zijn van de inwendig werkzame kracht, die hen voortbracht. Daar zijn ook mannen, die onzichtbaar voor de groote menigte, hot inwendig beginsel zijn van de levenwekkende kracht dor kern van den stam, waartoe zij behooren. Tot deze behoorde Leers.

Na 't verlaten van den krijgſdienſt, heeft hij, al kende hij zeer goed de paden daartoe, niet, als zoovelē, gestreefd naar titel-betovdering, maar wel bleef hij, die, behalve het dienſtkruis als officier, nimmer een Neder. landsch onderscheidinguteoken had bekomen, nog vele jaren arbeiden in menigen nuttigen werkkring. Slechts kort verliet hij Leiden, spoedig keerde hij uit Oosterhout in de Sleutelſtad terug, waar zijn drie zonen, als luitenant, bij hetzelfde regiment dienden en waar hij dan ook bleef tot zijn dood.

Hou hoog men hom daar, ook buiten den militairen kring, waardeerde, wordt zeker 't bout bewezen door zijne benoeming tol lid der Commissie van toezicht op de scholen voor middelbaar onderwijs. Die benoeming, in eenē stad als Leiden o. a. mot een gymnasium, eenē Universiteit, on waar buitendien steeds vele mannen gevestigd zijn van hooge wetenschappelijke ontwikkeling, is zeer kenschetsend.

Verder nam Leers te Leiden zitting als Commissaris van de Hulpbank der Leidsche Maatschappij van Weldadigheid. Van 1892 tot 1908 was Leers lid en sedert 1898 voorzitter van de Districts-Commissie van het Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van den Gewapenden Dienst. Aan het Invalidenhuis te Leiden was hij verbonden als Voorzitter van den Raad van administratie dier Inrichting.

In 1898, hij was toen 75 jaar, trof hem nog een zware slag. Hij verloor zijn oudsten zoon. Deze, naar zijn Grootvader geheeten, bezweek, tengevolge van doorgestane vermoeyenissen, op de terugreis van Atjeh. Diep en schrijnend was de wonde, maar hij bezweek niet. Eerst op 85-jarigen leeftijd trok hij zich — en zelfs toen met leedwezen — uit het openbaar leven terug.

Twee jaar later sloot hij voor goed de oogen.

Van hem kon toen in den vollen zin van het woord getuigd worden dat hij was een goed mensch, een trouw dienaar van den Staat, een edel zoon van zijn Vaderland.

Niet door de aanspraken van een titel, niet door het toeval der geboorte, maar door de hoogere rechten van de daad; door de volkomen, zelfverloochenende toewijding aan elke levenstaak, waar ook, in gezin, in staat of maatschappij, hem toevertrouwd; door de hoogte van zijn karakter en door den adel van zijn gemoed, kwam hem, zich zelven daarvan, in allen eenvoud en nederigheid van hart, niet bewust, eene plaats toe in de rij der edel-lieden van zijn volk. Hij behoorde tot de gezonde kern, tot het pit-en-merg van den stam, opgegroeid in

de lage lenden, omspoeld door de Noordzee en waarvan de lotgevallen de wereld hebben verrijkt met de bladen van Neorlands Historie.

Daarom geldt ook van hem het schoone en diepe woord van Gerrit Jan Mulder:

„ De braven sterven niet”.

J. VAN DAM VAN ISSELT.

Utrecht, 18 December 1911.

Jacob Maarten van Bemmelen. †

(3 November 1830—13 Maart 1911.)

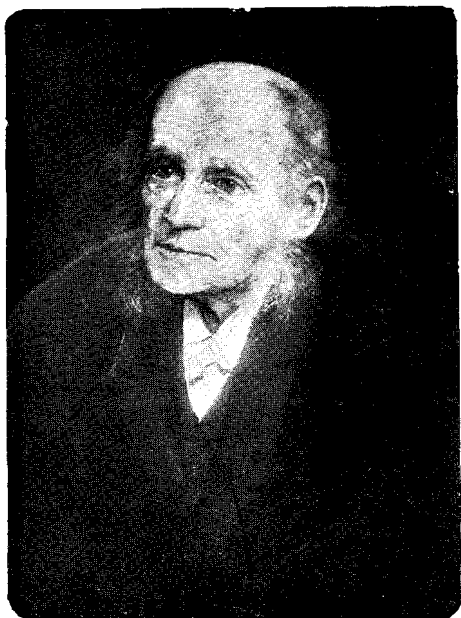
Jacob Maarten van Bemmelen werd 3 November 1830 te Almelo geboren, waar zijn vader rector was der Latijnscheschool.

Hij studeerde te Leiden, werd assistent voor de chemie te Groningen, bekleedde daarna verschillende betrekkingen bij het M. O. (o. a. Directeur der H. B. 8. te Groningen en te Arnhem) en werd in 1874 tot hoogleraar in de anorg. chemie te Leiden benoemd.

Door zijn baanbrekende onderzoekingen op het gebied der colloïdchemie heeft hij zich den welverdienden naam van „Altmeister d e r Kolloidforschung” (zoals e e n Duitscher hem heeft genoemd) verworven.

Zijne benoeming tot lid of eere lid van talrijke binnen- en buitenlandsche genootschappen, de hem op zijn 80sten verjaardag aangeboden internationale feestbundel en de in Duitschland verschenen overdruk zijner verhandelingen zijn een bewijs van de erkenning zijner verdiensten.

Maar al was hij docent en onderzoeker met zijn volle hart en geheel zijn ziel en al werkte hij rusteloos zijn leven lang om den weg te vinden in den doolhof der colloïdale stoffen, toch vond hij in zijn onvermoeiden

Prof. J. M. VAN BEMMELEN.

ijver nog tijd en gelegenheid om zich aan ander werk te wijden.

Jarenlang was hij lid van het bestuur of voorzitter van het genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix”, de practische ambachtsschool en de commissie van toezicht op het L. O. te Luiden.

Ofschoon hij in 1901 wegens het bereiken van den 70-jarigen leeftijd als hoogleeraar aftrad, staakte hij daarom zijn arbeid niet. Nog tot September 1910 werkt hij dagelijks op het Laboratorium om zijn onderzoekingen voort te zetten; toen traden de eerste verschijnselen zijner ziekte op en ontsiep hij 13 Maart 1911.

Met hem is een groot,, een goed, een edel man van ons heengegaan; zijn werken en gedachten zullen in verre eeuwen nog vruchten dragen voor de wetenschap, „es wird der Spur von seinen Lebenstagen nicht in Aeonen untergehen”, en allen die hem hebben gekend, zijne vrienden en leerlingen, zullen zeker nog dikwijls in dankbare herinnering den sympathieken en welwillenden man herdenken.

F. A. H. SCHREINEMAKERS.

Mr. Jacob Gerard Patijn, †
geboren te Wadenoijen 7 April 1836, overleden
te 's-Gravenhage 27 Maart 1911.

In de eerste helft van de maand Mei des vorigen jaars werd het stoffelijk overschot van den president van het college van curatoren der Leidsche Universiteit, Mr. Cornelis Fock, aan de schoot der aarde toevertrouwd. De commissaris der Koningin in de Provincie Zuid-Holland, Mr. J. G. Patijn, was bij die droeve gelegenheid de man, die in welsprekende en hartelijke woorden de verdiensten van den overledene ten opzichte van vaderland, provincie en Universiteit herdacht.

Weinig konden zij, die op dien regenachtigen, killen Meidag bovengenoemde plechtigheid bijwoonden, denken, dat hij, die toen het woord voerde en nog leek te zijn in de kracht des levens, alhoewel vrij hoog bejaard, binnen den loop van één enkel jaar, zelve, niet ver van de plaats waar hij toen zijn voorganger herdacht, ter laatste rustplaats zou worden weggevoerd.

En toch is het aldus geschied.

In het begin dezes jaars werd de lichamelijk en geestelijk zoo flinke man ernstig ongesteld en na een langdurig lijden van twee maanden ontviel aan zijn gezin de liefhebbende on zorgzame echtgenoot en vader, aan Koningin, vaderland en provincie de trouwe en

uitnemende dienaar en bestuurder, aan zeer velen in den lande de hartelijke en behulpzame vriend en raadgever.

Hoezeer Mr. Patijn als staatsburger en als mensch geëerd werd, bleek uit de talrijke schare, die bij de begrafenis op 30 Maart j. 1. aanwezig was.

Niet alleen zijne vele en hooge ambten en betrekkingen hadden hem vrienden en vereerders uit de meest verschillende kringen der maatschappij bezorgd, veel meer nog zijn hoogstaand karakter, zijne groote binnelijckheid, zijne ware humaniteit.

Het leek alsof de schitterende voorjaarsdag, waarop de droeve plechtigheid plaats had een weerschijn was van de inborst en de hoedanigheden van den, naar menschelijke opvatting, te vroeg overledene.

Het is hier niet de plaats eenen, zij het ook maar vluchtige levensbeschrijving te geven van dezen bekwamen, braven man.

De dagbladen van verschillende richting hebben de wijze, waarop hij zijne talrijke hooge functies vervuld heeft en zijne hoedanigheden van hoofd en hart alom in den lande kenbaar gemaakt en meer bevoegden en meer bekwamen, dan schrijver dezer regelen hebben die taak vervuld of zullen zulks doen ter bestemder plaatse.

In het Leidsch Jaarboekje mag echter niet ontbreken eenen korte herinnering aan wat Mr. Patijn met betrekking tot Leiden geweest is.

En dan komt voornamelijk in aanmerking zijn curatorschap van de hier gevestigde Universiteit.

Wél behartigde de overledene ook als ijverig en

belangstellend Commissaris der Koningin de Leidsche belangen in hooge mate, wel interesseerde hij zich in het bijzonder voor deze stad als medewerker in de Commissie voor de restauratio van de Pieterskerk maar toch, vooral in zijne qualiteit van Curator, sedert 1907, on van voorzitter van het College van Curatoren, na den dood van Mr. Fock in 1910, trad hij, wat het ruft Leidsche aangelegenheden, op den voorgrond.

Als Curator en evenzoer als voorzitter van het College gaf hij blijk van een bijzonder practischen geest en een scherp verstand, terwijl hij, de Universiteit een warm hart toedragende, bij alle gelegenheden, waar mogelijk, hare belangen mot ijver voorstond.

Allen, die hem ook in die functies leerden kennen, waardeerden zijn hoogst beminnelijk karakter, zijne bereidwilligheid om te helpen waar steun gevraagd werd, zijne nooit, verflauwendo opgewektheid in het behartigen der hom toevortronwde belangen,

Mr. Patijn's nagedachtenis zal dan ook steeds bij allen, die hem ambtelijk of in het particuliere leven leerden kennen, in hooge eero blijven voortleven on niet het minst bij den steller van deze weinige regelen, die, bij het heongaan van den oud-vriend en clubgenoot zijns overloden vaders, in hem verloor een vaderlijkon vriend, die hem steeds op de meest hartelijke wijze bejegende en hem zijn goeden raad nimmer onthield.

Hij ruste in vrede.

Leiden, 30 October 1911.

N. C. DE G.

J. A. Longepée. †

Jean Adrien Longepée werd geboren 8 April 1825 in het huis Hooigracht, waar hij geheel zijn leven doorbracht en stierf den 8 April 1911. Den 3^{en} Augustus 1847 en den 3^{en} September 1850 mocht hij zijne bullen van Stadsheer- en Vroedmeester verwerven; de laatste met „buitengewoon voldaan”. Van de oprichting af tot kort voor zijn dood is hij de leider geweest van het Pare Vaccinogene. Als arts genoot Longepée in Leiden een algemeene bekendheid.

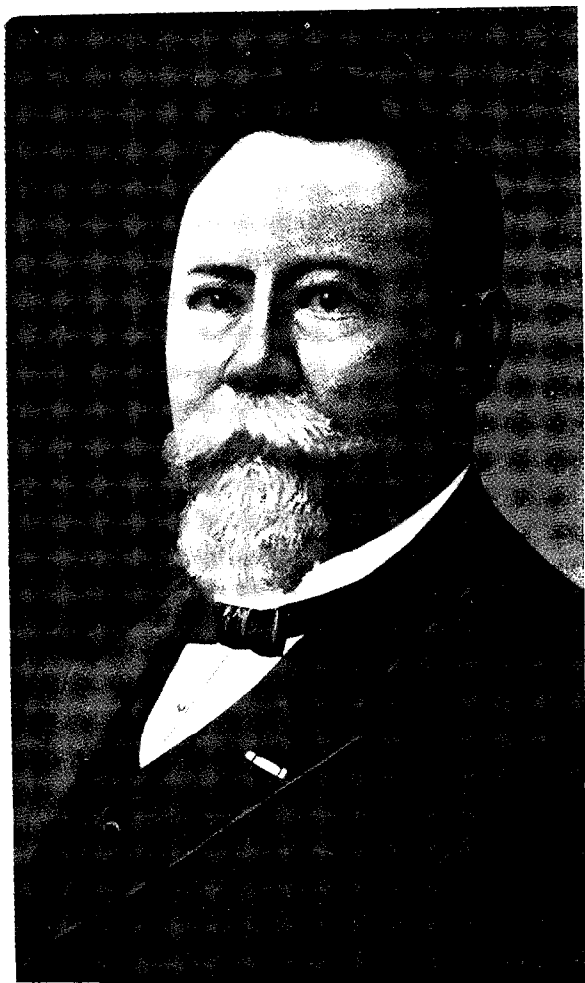
In zijn ledige uren beoefende hij de muziek; de Leidsche en Haagsche concerten vonden in hem in zijn jeugdige jaren een getrouwen bezoeker. Sempres concerten zagen hem dikwijls optreden, en verschillende solisten werden daar door hem geaccompagneerd, Musici van naam, als Nicolai en Boers, mocht hij onder zijne bekenden tellen.

Een bescheiden man, was hij tevens in de Sleutelstad een populaire persoonlijkheid.

R. 1. P.

Dr. Johannes **Bosscha.** †

Op den 15^{den} April van het vorige jaar overleed te Heemstede bij Haarlem op 79-jarigen leeftijd de om zijne wetenschappelijke verdiensten alom hooggeachte natuurkundige Dr. Johannes Bosscha. In zijne lange loopbaan heeft hij de Leidsche Hoogeschool, welker leerling hij was en aan welke hij zijne eerste belangrijke onderzoekingen had verricht, steeds een warm hart toegedragen. Wat hij in de laatste jaren van zijn leven, van 1900 tot 1907, als lid van het College van Curatoren ter bevordering van den bloei der Universiteit gedaan heeft, zal in dankbare herinnering blijven.

Prof. G. WILDEBOER.

Prof. G. Wildeboer. †

Met Dr. G. Wildeboer is een der belangrijkste figuren uit onze Nederlandsche godgeleerde kringen heengegaan. Daar hij niet alleen hoogleeraar geweest is aan onze universiteit maar ook lid van den Leidschen gemeenteraad, mag een korte levensschets hier niet ontbreken.

Hij werd den 9 Sept. 1855 geboren te Amsterdam, waar zijn vader deelgenoot was in een handelszaak. Deze vader heeft een gewichtigen invloed geoefend op zijne geestelijke vorming. Wildeboer Sr. behoorde tot de aanhangers eener ernstige, gemoedelijk-orthodoxe richting. Toen na de instelling van het kiescollege deze richting in de Amsterdamsche Ned. Herv. gemeente aan het roer kwam, was hij een der eersten die in dit kiescollege werden gekozen. Vervolgens bekleedde hij jarenlang het ambt van ouderling. Intusschen was hij zeer afkeerig van uitersten en weigerde hij van den aanvang af mede te gaan met de kerkelijke beweging waarvan Dr. A. Kuyper eerst als predikant, later als ouderling en redacteur van „De Standaard”, de voornaamste woordvoerder was. Vee! meer was de smaakvolle en gemoedelijke J. P. Hasebroek zijn man, d. w. z. „Jonathan”, de schrijver van „Waarheid en Droomen”, een zeer geliefd predikant der Amsterdamsche gemeente, wiens preeken en opstellen door meer dan één geslacht met

ingenomenheid zijn gelezen. Men stelle zich voor, welke indrukken deze vrome, litterair-begaafde voorganger, deze schrijver vol distinctie, in het hart van den jongen Wildeboer heeft kunnen wekken! Het eigenlijke katechetisch-onderricht ontving deze niet van Hasebroek, maar van diens geestverwant C. S. Adama van Scheltema, den bekenden philanthroop, stichter van het Koning-Willems-huis, wiens naam in het gemoed van de ouderen onder onze volksvrienden zeker nog een snaar van dankbaren eerbied trillen doet.

Nadat Wildeboer den toen nog vijfjarigen cursus van het gymnasium zijner vaderstad had doorgemaakt, waar hij o. a. den klassieus H. T. Karsten, den historicus J. G. Dornseiffen, den dichter-letterkundige Hofdijk tot leermeesters had gehad, vertrok hij in 1874 op negentienjarigen leeftijd naar Leiden om in de theologie te studeeren. Dat hij de godgeleerdheid ging beoefenen, vond bij zijn vader, die hem in de keus van een studievak geheel vrij gelaten had, hartelijke toejuiching; het stemde hem gelukkig dat zijn zoon zich wilde gaan wijden aan de schoone predikantsbediening, waarvan hij zoowel de moeilijkheid als de verheven beteekenis zeer hoog stelde. Maar hoe, dat de aankomende student zich juist naar Leiden wilde begeven? Kon de vader dit goedkeuren? Stond de godgeleerde faculteit met Scholten aan het hoofd niet als onrechtzinnig bekend? Waarom niet naar Utrecht, waar Doedes onderwijs gaf en de beroemde kanselredenaar Van Oosterzee? Welmeenende huisvrienden, ouderlingen en zelfs predikanten kwamen er aan te pas om de nitvooring van het plan

af te raden. Een predikant voegde hom toe: „gij zult met uw geloof naar Leiden gaan, maar gij zult zonder uw geloof terugkeeren”. Doch de jonge Wildeboer legde zijn vader uit, dat alleen te Leiden een afzonderlijk hoogleeraar voor het Oude Testament bestond, nl. prof. Kuenen. Hij had gehoord, dat juist ten opzichte van het Oude Testament nieuwe en merkwaardige dingen werden voorgedragen en begeerde daarvan alles te weten. En do vader.. . stemde toe.

Onder de hoogleeraren wier onderwijs hij vooreerst te volgen had waren Cobet, Pluygers, De Vries, Rutgers, Oort, De Goeje en Land. Het afleggen van het propaedeutisch examen in 1876 opende hem den toegang tot de eigenlijke theologische lessen. Het godgeleerde onderwijs werd destijds gegeven door: Scholten, Kuenen, Prins, Rauwenhoff en Tiele. Weldra kwamen er de kerkelijke hoogleeraren Acquoy en Gooszen bij. Verreweg de meeste aantrekkingskracht hebben Kuenen en Acquoy op hem uitgeoefend.

Ofschoon de laatste de moderne richting toegedaan was, heeft hij W.'s genegenheid voor altijd gewonnen. Des hoogleeraars beminnelijke aard, zijn grondig wetenschappelijk onderwijs, zijn vrome zin, zijne bewondering voor de mannen van het „Réveil”, zijne warme waardeering voor de gemoedelijke orthodoxie die heerschte in de kringen waartoe de Wildeboers behoorden, zijne belangstelling in ieder van zijne leerlingen, hebben in het binnenste van onzen student eene dankbare liefde doen ontluiken, die hem is bijgebleven tot het laatst van zijn leven.

Zooals te verwachten was heeft hij Kuenen's onderwijs met den grootsten ijver gevolgd. In den grond der zaak bestond aan de zijde van den leerling geen wantrouwen tegen den leermeester — iets dat op het gebied der bijbelkritiek 'bij anderen dikwijls schijnt voor te komen. Het duurde niet lang, of Wildeboer was geneigd de resultaten van Kuenen's beroemde historisch-kritische onderzoekingen betreffende de samenstelling van de boeken des Ouden Verbonds met instemming in zich op te nemen. Weldra koesterde hij ook voor Kuenen behalve een ongemeene hoogachting een oprechte liefde, gevoelens die hem altijd door zijn blijven vervullen en waaraan hij gaarne uiting gaf.

Met de later zoo bekend geworden medestudenten Snouck Hurgronje en Bavinck vormde Wildeboer een drietal, dat naast den gewonen theologischen leergang bij voortdurend ook de lessen genoot van Land in het Syrisch en van De Goeje in het Arabisch. Tot het afleggen van de toen pas ingestelde examens in de Semietische letterkunde is het niet gekomen. Maar voor zijne latere werkzaamheden heeft dit onderwijs rijke vruchten opgeleverd.

In de studentenwereld stond Wildeboer, ofschoon hij zich niet op den voorgrond stelde, zeer goed aangeschreven. Hij bezat een open oog voor de lichtzijde van de studentenmaatschappij, zelfs van den groentijd. „Obscuur” is hij nooit geweest Zijne opleiding op het Amsterdamsche gymnasium verschaftte hem reeds een aantal kennissen, daar zeer vele Amsterdammers toen nog hier studeerden. Verder deed hij zich in zijn op-

trede en manieren spoedig kennen als opgevoed in eene groote stad, was zeer zorgvuldig op zijn uiterlijk, nam in door bescheidenheid en vriendelijkheid. Jaren lang heeft hij kamers bewoond op den Ouden Cingel, in het keurige huis waar thans de firma De Vries en Stevens gevestigd is. Het kon wel gebeuren als men de trap op kwam, dat men hem vond zitten voor zijn serafine-orgel, bezig een Psalm of een ander godsdienstig lied te zingen, terwijl hij den zang met orgelspel begeleidde. Het was althans op een studentenkamer in dien tijd iets zeer ongewoons. Onze vriendschap dagteekent uit dien goeden tijd, nu meer dan dertig jaren geleden. Beter dan iemand heeft hij de kunst verstaan ernstige, zware studie met het aanknoopen en onderhouden van vriendschapsbanden te vereenigen.

Den 14 Dec. 1880 verwierf Wildeboer den graad van doctor in de godgeleerdheid met de openbare verdediging van een proefschrift over „De waarde der Syrische evangeliën van Cureton”. Het deed zien in welke richting zich zijne studiën voortaan bewegen zouden. Zonder dat hem van de zijde der Duitsche kritiek uitbundige lof werd toegezwaaid, heeft hij er toch zijn naam als beoefenaar van orientalistische studiën voorloopig mede gevestigd. Op de spijskaart van het promotie-diner was de jonge doctor bij vergissing uitgeteekend niet in predikants- maar in professors-toga. Prof. Acquoy, een der aanzittenden, heeft toen in een heildronk opgemerkt, dat die teekenaar wel eens een profeet kon zijn geweest. Kort daarop, den 16 Dec., is Wildeboer in het huwelijk getreden met mejuffrouw M. Hoos van

Leiderdorp. En eene maand later, den 16 Jan. 1881, is hij predikant geworden bij de Ned. Herv. gemeente te Heiloo. Al te veel geluk op eens, zou men bijna zeggen. Te Heiloo zweefden herinneringen om hem heen van Beets en diens vrienden, van Hasebroek, mevrouw Bosboom-Toussaint. Het dorpje is ook wegens zijn natuurschoon, inzonderheid wegens zijne bosschen vermaard. In eene wandeling van een uur bereikt men vandaar door den prachtigen „Alkmaarder Hout” de stad Alkmaar, waar hij al spoedig in den **ietwat** ouderen predikant J. C. Schuller tot Peursum een waren vriend vond. Zijn werk als predikant moet hij met grooten ijver hebben verricht. Uit hetgeen hij nog vele jaren later toonde te gevoelen voor de heerlijkheid van het predikambt, valt af te leiden, hoe hij eenmaal met zijn gansche hart zich daaraan moet hebben toegewijd. Maar ofschoon als spreker welbegaafd, zijne voornaamste gaven lagen toch niet op het gebied der kanselwelsprekendheid. Zijn ware aanleg was gericht op wetenschappelijke studie en op het mededeelen **van** de resultaten daarvan. Want het dient gezegd: hij was een geboren docent. In zeldzame mate bezat hij reeds op jeugdigen leeftijd de gave om ingewikkelde wetenschappelijke vraagstukken in korte woorden duidelijk uiteen te zetten.

Lang is hij te Heiloo niet gebleven. Aan de in 1880 opgerichte **Vrije** Universiteit werd hem ras een leerstoel aangeboden. Dit aanbod heeft hij afgeslagen. Met de uiterste Gereformeerde partij welke deze instelling in het leven riep kon hij evenmin als zijn vader mede-

gaan. Hij koouterde zelfs een zekeren afkeer van die partij, welk gevoelen in den loop der jaren eer is toe- dan afgenomen. Doch weldra opende zich voor hem een ander uitzicht. Den 15^{den} Feb. 1884 hield hij op eenē predikantenvergadering te Utrecht. eenē voordracht over „Den profeet Micha en zijne beteekenis voor het verstand der profetie onder Israël”. Deze rede werd gedrukt en vestigde opnieuw de aandacht op haren auteur als beoefenaar van Oostersche, inzonderheid van Oud-Testamentische studiën. Nog in hetzelfde jaar kwam in de theologische faculteit te Groningen een leerstoel vakant door het emeritaat van J. J. P. Valeton Sr. Het was dus juist voor het O. Testament dat men daar een hoogleeraar noodig had. Een aanbevelend woord van Kuonen heeft er krachtig toe bijgedragen, dat weldra de Staatscourant de benoeming vermeldde van dr. G. Wildeboer tot hoogleeraar te Groningen. Hij werd belast met het onderwijs in de geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst, de Israëlietische letterkunde en de uitlegging van het Oude Testament. Den 23 Sept. 1884 aanvaardde hij zijn ambt met het uitspreken eenē rede over: De profetie onder Israël in hare grond-beteekenis voor Christondom en theologie (Leid. 1884). Hij werd nu de ambtgenoot van de professoren F. W. B. van Bell (voor wien in 1892 H. U. Meyboom in de plaats kwam), 1. van Dijk en S. S. de Koe (weldra vervangen door C. H. van Rhijn). Als kerkelijke hoogleeraren had hij naast zich E. F. Kruyf en J. Reitsma. Wegens de leervakken die hem waren opgedragen moest hij veelvuldig in aanraking komen met F. J. van

den Ham, hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal en oudheden. Behalve van deze mannen heeft hij den vriendschappelijken omgang genoten van andere collega's, zooals van den jurist J. Domela Nieuwenhuis, die vooral in het godsdienstige zeer met hem sympathiseerde, en van den historicus P. J. Blok, dien hij van Leiden kende. Ten gevolge van aanrakingen op kerkelijk en philanthropisch gebied vond hij ook vrienden in sommige Groningshe predikanten, zooals in Ds. J. Knottenbelt, den lateren secretaris der Algemeene Synode. Het staat vast, dat hij zich te Groningen jaren lang zeer gelukkig heeft gevoeld. Hij vond er ook gelegenheid zijne krachten schitterend te ontplooien. In uitnemende mate had hij den slag om met jongelui om te gaan; zij voelden als bij instinct dat hij hun genegen was. Daarenboven bezat hij, zooals boven gezegd is, een aangeboren talent om onderwijs te geven. Geen wonder dat hij reeds vrij spoedig een aanmerkelijken invloed op de studenten verkreeg. Deze invloed was tweeledig, ten eerste van wetenschappelijken, ten tweede van godsdienstigen aard. Aan verscheidenen zijner toehoorders wist Wildeboer liefde voor zijn studie-vak in te boezemen. Het was in eene periode waarin aan andere Nederlandsche universiteiten maar zelden iemand op een Oud Testamentisch onderwerp promoveerde. Toch verschenen er in dienzelfden tijd herhaaldelijk op dit gebied te Groningen proefschriften van Wildeboer's leerlingen; zooals van: J. L. Schuurmans Stekhoven over „De Alexandrijnsche vertaling van het Dodeka-propheton” (1887); van L. A. Bähler over de „De

Messiaansche heilsverwachting en het Israëlietisch koningschap" (1893); van L. H. K. Bleeker over „Jeremia's profetieën tegen de volkeren" [cap. XXV, XLVI-XLIX] (1894); van H. Tj. de Graaf over „De Joodsche wetgeleerden in Tiberias van 70-400 n. Chr." (1902). Ook de candidaat De Groot, die in 1909 voor de beantwoording eener prijsvraag eene gouden medaille behaalde, was nog een leerling van Wildeboer. De godsdienstige invloed die van hem uitging bestond hierin, dat hij ter gepaster gelegenheid aan zijne toehoorders de oogen opende voor den religieusen inhoud des Bijbels en voor de geheel eenige beteekenis van Christus in de wereldgeschiedenis. Terwijl hij hen onversaagd voorving in de toepassing van de historisch-kritische methode, deed hij hen tegelijkertijd beseffen, dat de Schrift nog iets anders is dan een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek, dat zij bron is van godsdienstige kennis, dat in haar ons stemmen toespreken uit eene hoogere wereld, dat zij de oorkonde is der goddelijke openbaring. Zijne opvatting van de plaats die Christus behoorde in te nemen in het hart der geloovigen, moet velen tot nadenken hebben gestemd, vooral daar het niet verborgen kon blijven, dat in het gemoedsleven des hoogleeraars Christus inderdaad die plaats innam. Kortom, verscheidene kweekelingen der universiteit, afkomstig uit kringen waar men deze dingen ternauwernood meer verstond, zijn door hem afkeerig geworden van een plat rationalisme, van eene koude, al te radikale behandeling der heilsgeschiedenis, en ontvankelijk gemaakt voor meer positieve opvattingen,

voor inniger, warmer godsdienstige gewaarwordingen. Voor aanstaande predikanten, die anders misschien steenen zouden hebben gegeven voor brood, mag dit een ware weldaad heeten.

In wijden kring heeft Wildeboer vermaardheid verworven door zijne geschriften. Ze alle nauwkeurig op te sommen zou te veel plaatsruimte vorderen, Ook verwachtte men hier geen beoordeeling van hunno blijvende waarde; zoo iets moet aan meer bevoegden worden overgelaten. Laat mij met dit weinige volstaan. Zijn hoofdwerk vormt: „De letterkunde des Ouden Verbonds naar de tijdsorde van haar ontstaan (Gron. 1893)”, waarvan in het j. 1903 een derde druk is verschenen. Het is in het Fransch, het Duitsch en het Engelsch vertaald. In hoofdzaak werden hierin de resultaten van Reuss en Kuenen bevestigd en aangevuld. Naast de degelijkheid van den inhoud viel in het bijzonder de vorm te prijzen. Kuenen's beroemde „Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des Ouden Verbonds”, is, hoe schitterend ook bewerkt, tamelijk dor en droog. Het behandelt de onderscheidene Bijbelboeken naar den inhoud en naar de volgorde waarin zij in den canon voorkomen. De tijdsorde wordt hierbij slechts gedeeltelijk in acht genomen. Het boek Ruth wordt besproken vóór Jezaja, ofschoon deze profoet eeuwen vroeger leefde. Het boek Ezechiël, dat in de 6de eeuw voor Christus is ontstaan, wordt behandeld vóór de profetieën van Hozea, die uit de 8ste eeuw dagteekenen. Wildeboer rangschikt al deze geschriften naar de tijdsorde van hun ontstaan. Hij

loopt Israëls verleden van eeuw tot eeuw door en ziet zich onder zijne oogen eene geschiedenis der Oud-Testamentische letterkunde ontwikkelen. Wat eece onsamenhangende massa was, wordt een welsluitend geheel; dorre bouwstoffen worden tot een levend organisme. Eene gelukkige greep! Deze en andere goede eigenschappen hebben aan dit boek groot succes verschaft. Waarschijnlijk heeft het meer dan eenig ander bijgedragen om de resultaten der historische kritiek aannemelijk te maken in kringen waaraan de geschriften van Kuenen en Wellhausen vreemd waren gebleven. Afgezien van Prof. Valetón te Utrecht, die op dit gebied meer door zijne talrijke leerlingen dan door zijne geschriften invloed heeft geoefend, kan men zeggen, dat, ná Kuenen, voor een gansch nieuw geslacht, inzonderheid voor ontelbaar vele rechtzinnigen van verschillende schakeering Wildeboer de man geworden is der bijbelkritiek. Voor velen was hij zoo goed als de eenige vertegenwoordiger daarvan dien zij kenden, wiens werk zij lazen. Niet weinigen voor wie de bijbelkritiek uit den booze was, veroordeelden zijn optreden zeer, achtten hem weinig beter dan de ergste omverwerpers van het geloof, en gaven aan dit gevoel uiting op eene voor hem zeer onaangename wijze. Maar een groot aantal anderen, gerustgesteld door zijn vasthouden aan het openbaringskarakter van Israëls godsdienst in haren zuiversten vorm, schonken hem een vertrouwen dat zij aan andere beoefenaars der bijbelkritiek zouden onthouden hebben, en gingen met hem mede. Dit gestadige veldwinnen van Wildeboer's opvattingen gaat als het

ware nog tot den dag van heden voort en zal vooreerst niet ophouden, zoodat niet te voorzien valt welke gevolgen dit eenmaal zal opleveren. Aan de verschijning van het genoemde hoofdwerk was reeds een ander voorafgegaan, nl. dat over „Het ontstaan van den kanon des Ouden Verbonds (Gron. 1889)“. Het beleefde een tweeden druk in 1891, een derden in 1903, een vierden in 1908. Ook dit boek heeft o. a. wegens de gelukkige rangschikking van de stof en de groote klaarheid in de behandeling daarvan voordeelen boven andere geschriften over hetzelfde onderwerp. Het geheel vormde eene nieuwe aanwinst in de theologische letterkunde en het hing nauw samen met zijn hoofdwerk, dat er door werd voorbereid. Het heeft ook in Duitsche vertaling het licht gezien. In het j. 1898 droeg hij het rectoraat der universiteit te Groningen over met eene rede die tot onderwerp had: „Jahvedienst en volks. religie“; zij is behalve in de Fransche ook in de Duitsche taal gedrukt (in de „Sammlung gemeinverständlicher Vorträge aus dem Gebiet der Theologie und Religionsgeschichte“, Freib. i. B.). Nog mogen worden vermeld zijne commentaren op de Spreuken (1897), den Prediker en Esther (1898), in Marti's „Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament“ (Freib. i. B.). Artikelen in verschillende tijdschriften, het „Tijdschrift voor strafrecht“, „Onze eeuw“ enz. moeten hier buiten bespreking worden gelaten.

Gedurende vele jaren is hij ouderling geweest van de Ned. Herv. Gemeente; verder bestuurslid van een „Toevluchtsoord voor meisjes“. Van dit laatste getuigt

een rede, door hem uitgesproken bij de viering van het 50-jarig bestaan dezer inrichting. Zij is gedrukt in het verslag der feestviering, dat verscheen onder den titel: „Gesticht voor pleegzusters en toevluchtsoord voor meisjes te Groningen, 1846-1896 (Gron. 1896)“. Om-trent zijnen kerkelijken en philanthropischen arbeid zijn mij door iemand die destijds aldaar predikant was eenige niet onbelangrijke inlichtingen verstrekt, waaruit ik hier het een en ander wil mededeelen.

De opmerking ga vooraf dat Wildeboer een trouwe kerkganger was. Hij hoorde het liefst een Bijbelsche prediking: niet dogmatisch, doch onderwijzend en sprekend van hart tot hart. Als ouderling had hij de kerkeraadsvergaderingen bij te wonen. Men zou moeilijk kunnen zeggen, dat zij altijd aangenaam waren. Maar toch werd hij er zeer zelden gemist. Hij kwam er uit plichtsgevoel; de aanneming van het ouderlingschap bracht mede, dat men de kerkeraadsvergaderingen bijwoonde, en hij wilde niet zonder noodzaak in dien plicht te kort schieten, al kostte het hem wel eens zelfbedwang. Iedere predikant had twee wijk-ouderlingen, die bij de aanneming van lidmaten assisteerden en bij Doop en Avondmaal aanwezig zijn moesten. Ook daarin vervulde hij zijnen plicht. De leerlingen waren er altijd zeer mede ingenomen, wanneer zij wisten, dat prof. W. bij de aanneming tegenwoordig zou zijn. Hij had dan veelal de gewoonte hen nog met een ernstig woord toe te spreken, en zette zich, bij den aanvang en bij het einde, aan het seraffene-orgel om het gezang te begeleiden. Toen prof. Van Dijk wegens ongesteld-

heid de betrekking van voorzitter van het bestuur van het Toevluchtsoord voor meisjes moest nederleggen, werd hij daarin door Wildeboer vervangen. Meestal waren er tusschen de 30 en 40 meisjes in opgenomen. Het is niet een zelfde soort gesticht als het bekende „Asyl-Steenboek” te Zetten, maar komt — als men wil vergelijken — meer met het gesticht „Bethel” aldaar overeen. M. a. w. gevallen meisjes worden er niet in opgenomen en zijn er ook nooit in geweest; maar: 1°. meisjes die gevaar zouden loopen tot een val te komen, wanneer zij bleven in het huis harer ouders ; en 2°. zulke wier moeder overleden was, terwijl de vader niet behoorlijk voor hare opvoeding zorg kon dragen. Een juffrouw stond aan het hoofd van het huis. Natuurlijk was het wel eens noodig dat met het een of ander meisje, dat reden tot klacht gaf of een zeer moeilijk humeur had, werd gesproken. Dit werd in den regel aan den Voorzitter opgedragen. Met veel liefde en takt heeft W. zich daar steeds van gekweten. En kon hij iets doen wat in het belang der meisjes was (en minder goed op de schouders van de Juffrouw gelegd kon worden), dan deed hij dit steeds met veel ijver en hartelijke belangstelling. Zijne rede bij de vioring van het 50-jarig bestaan geeft een blik op den geest waardoor hij bij zijn philanthropischen arbeid geleid werd en waarin hij dien verricht wenschte te zien. Behalve aan het „Toevluchtsoord” kwam zijne belangstelling ook ten goede aan de Protestantsche bewaarschool in het Oosten der stad Groningen, het „Sophiahuis”. In het bestuur daarvan heeft hij eveneens zitting gehad. Verder heeft

hij deel uitgemaakt van het bestuur van het „Fonds voor kerkbouw”, dat beoogde in het genoemde stads-kwartier eene Hervormde kerk te bouwen, en thans na vele jaren zijn doel nabij schijnt gekomen te zijn. Drie un-twintig jaren, gedurende den besten tijd van zijn leven, is Wildeboer te Groningen werkzaam geweest. Men zal beseffen, dat het voorafgaande maar een bleeke schets is van hetgeen hij er op het gebied van wetenschap en onderwijs, kerk en philanthropie heeft verricht. In 1898 is hij lid geworden van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam; in 1904 ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Eene nieuwe periode opende zich in zijn leven, toen hij (in 1907) benoemd werd tot hoogleeraar te Leiden, aan de universiteit waar hij zijne opleiding genoten had en die hij steeds met liefde en dankbaarheid was blijven gedenken. Hoe gelukkig hij ook te Groningen was geweest, in later jaren schijnt daarin eenige verandering gekomen te zijn. Althans de benoeming te Leiden was hem welkom en hij gevoelde zich hier spoedig als tehuis. Daartoe droeg bij, dat hij hier onder de hoogleeraren verscheidene vrienden telde, die hij in de vergaderingen der Koninklijke Akademie of op andere wijze had leeren kennen. Hij bekleedde hier een leerstoel in de faculteit der letteren en wijsbegeerte; hem was opgedragen aan aankomende studenten in de godgeleerdheid onderwijs te geven in de Hebrœuwsche taal en oudheden — een geheel andere taak dan die te Groningen op hem gerust had. Met opgewektheid heeft hij zich aan de nieuwe onderwijsvakken

toegewijd. Trouwens, wat hij gedurende eene zoo lange reeks van jaren op het gebied der Oud-Testamentische wetenschap had verricht, kwam hem daarbij zoozeer ten goede, dat het werk hem niet moeilijk kan gevallen zijn. Zijn beroemde naam, de aantrekkelijkheid van zijn persoon, zijne genegenheid tot de akademiuche jongelingschap bewerkten, dat al spoedig zich om hem heen een kring vormde van leerlingen die bijzondere lessen van hem ontvingen, voornamelijk in het Syrisch. Hier te Leiden schreef hij: „Het Oude Testament van historisch standpunt toegelicht (Gron. 1908)“. Het schrijven van dit keurige populaire boek is hem vlot van de hand gegaan; hij deed het als ware het voor zijn eigen genoegen; hij vond het heerlijk dit nu als de uitkomst van veel onderzoek en nadenken aan de belangstellenden in alle kringen in handen te geven. Hij verklaarde er, om zoo te zeggen, mede: „Gij ontwikkelde gemeenteleden; Gij breede scharen van geloovigen, die zoo dikwijls hebt hooren gewagen van bijbelkritiek en zoo slecht omtrent haar zijt ingelicht, wilt Gij weten, wat het historisch onderzoek van het Oude Testament heeft gemaakt, zietdaar! Maar merkt nu meteen op, dat het geloof in onzen Heer en Heiland hier niets te vreezen heeft!“ Hoe zeer hem het vooroordeel waarmede velen zijn optreden hebben begroet, gegriefd heeft, blijkt maar al te duidelijk uit eenige zinsneden in de voorrede, Het luidt daar o. a.: „Wie het boek maar liever niet ter hand moeten nemen? Zij, die aan een beschouwing of leer over den Bijbel meer hechten dan aan de Heilige Schrift zelf.

Zij toch zijn zóó gewend hun inzichten omtrent de Schrift en haar inhoud te vereenzelvigen met het Woord van God, dat de lezing van een boek als hier volgt hen slechts bedroeft en teleurstelt". Verder rept hij van het „banvonnis dergenen die geacht worden pilaren te zijn" (Gal. 2 : 9). Nog in April 1911 schreef hij het „voorwoord" voor een bundel verspreide opstellen. Het zijn herdrukken van tijdschrift-artikelen en redevoeringen, die hij liet verschijnen onder den titel: „Nieuw licht over het Oude Testament".

Bij het verlaten van Groningen heeft Wildeboer zich voorgenomen geen zitting meer te nemen in allerlei besturen. Hieraan heeft hij zich ook gehouden, met één uitzondering. Toen hij namelijk in 1908 verkozen werd tot lid van den gemeenteraad, heeft hij gemeend dit te moeten aannemen. Men kan dit beschouwen als een bewijs van zijne warme liefde voor onze stad. De drie partijen van de zoogenaamde „coalitie" hebben hem in den Raad gebracht. Hij had zich echter bij geen partij aangesloten. En als raadslid heeft hij in die houding volhard. Niet dikwijls heeft hij in de openbare vergaderingen gesproken. Maar als hij 't deed, werd aan zijne adviezen groote waarde gehecht. Door zijne medeleden benoemd in de commissie van toezicht op het gesticht „Endegeest", heeft hij ook als zoodanig zijn plicht getrouw vervuld.

Allen die met hem in aanraking kwamen werden getroffen door zijne hartelijkheid en opgewektheid. Deze laatste eigenschap viel te meer op voor wie wist, dat zijne huiselijke omstandigheden dikwijls allesbehalve

rooskleurig waren. Zijne vrouw toch was herhaaldelijk maanden lang zeer lijdend, zoodat eene sombere stemming juist bij hem niet zou verwonderd hebben.

Terwijl er nog zooveel van hem te verwachten was, is hij, na eene ongesteldheid van enkele weken, den 4 Sept. gestorven. De meeste vrienden van wie hij voor de groote vacantie afscheid genomen had, hebben hem niet levend wedergezien. Hij bereikte slechts den ouderdom van 55 jaren.

Zijne weduwe bleef kinderloos achter.

De handdruk, waarmede ik den 30 Juni van hem ging, is een vaarwel voor de eeuwigheid geweest. Het heeft mij een weemoedig genoegen verschaft deze levensschets, waarin niets bedekt of verbloemd behoefde te worden, van hem op te stellen.

F. PIJPER.

Leiden, 20 Dec. 1911.

J. J. van Hoeken. †

Hoe spoedig „het einde” kan komen, is weér gebleken uit hut onverwacht ontslapen van den Heer Jasper Jakobus van Hoeken, toen deze 11 Dec. van het vorige jaar zoo plotseling aan de zijnen en aan zoo menigen nuttigen werkring ontruikt werd.

De Heer van Hoeken behoorde tot dat stoere geslacht van industrieelen, waarvan er gelukkig nog in menigte in Nederland zijn, die zoowel door hun ondernemingsgeest als door hun verbazende werkkraft de algemeen6 bewondering opwekken en die zich, zonder bepaalde studie, toch weten op te werken tot een aanmerkelijke hoogte op den maatschappelijken ladder.

Indien ooit een mensch veel gewerkt heeft en onderwjl nog tijd overhad, niet alleen om de zaken van anderen te behartigen; maar ook om gaven en krachten beschikbaar te stellen voor het algemeen belang, en het dus ook op te nemen voor de zedelijke en gods. dienstige behoeften van ons volk, dan is het wel de Heer van Hoeken geweest, die altijd woonde van zijn jongelingsjaren af op den Mareðijk, zoodat het daar is geweest en gebleven de plek van zijn peinzen, strijden en worstelen.

Den 11^{en} Mei 1844 te Leiden geboren uit het huwelijk van den Heer A. J. van Hoeken met Mej. M. Provoo,

werd hij reeds 1 April 1861, dus wel op zeer jeugdigen leeftijd, door zijn vader geplaatst in de zaak, die hij tot zoo groote hoogte wist op te voeren.

Uit zijn huwelijk met Mej. L. van der Gugten zag hij zich één dochter geboren, die huwde met den Heer J. L. Ceuvel, ook in 1911 overleden, — en twee zonen, beiden reeds gestorven, waarvan de één is geweest het algemeen geachte en betreurde raadslid van Leiden.

In Oegstgeest, waartoe de Mareijk vroeger behoorde, bekleedde de Beer van Hoeken jarenlang het ambt van Raadslid en Wethouder, terwijl hij tegelijk voorzitter was van eenige Polderbesturen.

Den 8^{en} Nov. 1908 werd hij in het tweede district tot lid van den raad van Leiden verkozen, in de plaats van Dr. Stigter, en dat wel door de anti-revolutionaire partij, waartoe de overledene behoorde en waarvan hij steeds met woord en daad een krachtig voorstander, zoo noodig ook, pleitbezorger geweest is. Onderwijl was hij reeds 16 Juni 1898, mede door dezelfde partij, in het district Leiderdorp gekozen tot lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland, in de plaats van wijlen Jhr. Mr. de la Bassecour Caen, welk mandaat daarna nog tweemaal vernieuwd werd. Voor allerlei kleinere betrekkingen, z. a. die van Voorzitter van de Maatschappij van Landbouw te Oegstgeest (waarvan hij daarna Eere-Voorzitter werd) moest hij langzamerheid bedanken, omdat hij daartoe gedrongen werd door de langdurige ziekte, welke hem reeds in Nov. 1910 aangetast had. In Mei van het vorige jaar van die ziekte hersteld, was hij, ofschoon hij ook toen nog van rust nemen

niet wilde weten, toch niet meer de krachtige figuur van vroeger, alhoewel hij zijn opgerichte gestalte behield, totdat 10 Dec. j.l. de ziekte van vroeger weer op eenmaal krachtig optrad en hij daags daarna, zonder zelfs afscheid te kunnen nemen van zijn trouwe gade, in een ondeelbaar oogenblik het tijdelijke met het eeuwige verwisselde.

Onder groote belangstelling werd zijn stoffelijk overschot 15 Dec. op den doodenkker te Oegstgeest ter aarde besteld.

A. J. R.

S. Baron van Heemstra. †

Den 20sten December 1911 overleed na een langdurig lijden S. Baron van Heemstra in het Diaconessenhuis te Leiden. Hij was den 30sten September 1842 te Irnsum geboren als derde zoon van Mr. F. J. J. Baron van Heemstra en H. Th. J. Baronesse van Pallandt. Den 7^{en} Augustus 1873 huwde hij met C. E. L. Baronesse Sloet van Zwanenburg, dochter van A. F. Baron Sloet van Zwanenburg en Jonkvrouwe J. H. van Teylingen.

De overledene was van 1871 tot 1882 burgemeester van Hillegom. In laatst genoemd jaar vestigde hij zich na den dood van zijne ouders op hun landgoed het huis „Ter Leede” te Sassenheim. In deze gemeente werd hij in 1883 tot lid van den gemeenteraad gekozen en in hetzelfde jaar nog tot Wethouder, in 1896 nam hij als zoodanig ontslag.

Het kiesdistrict Leiderdorp koos hem den 14^{en} Mei 1889 tot lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland.

Bij de Juni-verkiezingen in 1897 vaardigde het kiesdistrict Hilversum hem af naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zijn mandaat werd bij de verkiezingen van 1901, 1905 en 1909 telkens vernieuwd.

Sinds April 1903 was hij burgemeester van Sassenheim.

Bovendien was de Heer van Heemstra Hoofd-ingeland

van het Hoogheemraadschap van Rijnland, sedert 1892 penningmeester van de Vereeniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen en president-directeur van de Vereeniging voor hooger onderwijs op gereformeerden grondslag.

Zijne verdiensten werden den 31sten Augustus 1905 door de regeering erkend door zijne benoeming tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. De Heer van Heemstra behoorde tot die menschen, die én op godsdienstig én op staatskundig gebied een besliste overtuiging hebben. Voor niemand, die met hem in aanraking kwam, bleef dit verborgen, maar voor den tegenstander was hij nooit scherp.

Ofschoon een bloedverwant een oordeel over hem neerschrijft, gelooft hij toch op de instemming van allen, die hem gekend hebben, te kunnen rekenen, wanneer hij van hem getuigt: zijn kracht lag niet in het staatkundig leven, maar in zijn krachtigen geloofs-overtuiging, die zich vooral uitte in het verzachten van menschelijk leed.

Hoe zeer hij gewaardeerd werd, bleek toen hij Zaterdag, 23 December 1911, te Sassenheim ten grave gedragen werd. Sassenheim rouwde, het bracht zijn burgervader, zijn Baron, zooals men hem daar noemde, ter ruste.

F. A. HOEFER.

Prof. A. E. SIMON THOMAS.

Professor A. E. Simon Thomas.

Den 22sten November 1886 werd Simon Thomas ten grave gedragen. Hoe trotsch de Leidsche bevolking moge zijn op haar professoren en hoezeer zij moge deelen in wat naar buiten van hun werk en hun leven blijkt, toch heeft zich nooit een meer deelnemende en meer talrijke volksmenigte langs den weg naar het kerkhof aan de Groene Steeg geschaard dan dien dag; nooit hebben meer oprecht betraande oogen een lijkbaar nagestaard dan die van den „ouden professor”. Het volk, dat uit alle achterbuurten opdrong, om nog een laatsten blik te werpen op den ouden vriend, die daar werd weggedragen, treurde innig gemeend en zond hem de hulde van diepste dankbaarheid achterna. Daar werd een goed mensch begraven!

Het is geen overdrijving, wanneer ik beweer, dat er weinig klinische hoogleeraren zouden zijn aan te wijzen, wier hulpvaardigheid tegenover patienten en studenten in zoo onbegrensde mate tot uiting kwam.

Of zijn hulp gevraagd werd op een allerongeschiktst oogenblik te midden van de drukten van den dag, dan wel in het holle van den nacht, steeds kon men er verzekerd van zijn, hem bereid te vinden tot raad en hulp, en dit op een wijze, die den student, de barende in de achterbuurt den indruk gaf, dat het den hoogleeraar een genoegen was te mogen helpen. Zoo bleef hij tot in het laatst van zijn leven, toen men toch waarlijk mocht verwachten, dat slapelooze nachten, in dikwijls harden arbeid doorwaakt, ook voor zijn krachtig lichaam van beteekenis werden. Het waren zijn groote plichtgevoel, zijn groote menschenliefde, die hem dat mogelijk maakten. Hierin ligt ook de eenvoudige verklaring van wat op dien droeven dag zoo aangrijpend bleek : zoo talloos velen voelden, dat zij een oprechten vriend te ruste legden.

Juist vijfentwintig jaren zijn over zijn graf heen gegaan: het is een goede gedachte geweest van de redactie van het Leidsche Jaarboekje, zijn levensschets thans op nieuw te doen neerschrijven. Na een kwart eeuw. heeft de droefheid over den dood van onze beste vrienden genoeg van haar bitterheid en van haar invloed verloren, om een rustig oordeel over de ontslapenen mogelijk te maken; na een kwart eeuw maken de golvingen, die den ontwikkelingsgang der wetenschap kenmerken, het mogelijk een juist oordeel te vellen over hun wetenschappelijke verdiensten. Zoo veel, dat heden ais onomstootelijk waar geldt, kan

morgen niet meer worden verdedigd; wie lang genoeg heeft geleefd, om de geboorte en den ondergang van wetenschappelijke opvattingen zelf bij te wonen, zelf te doorleven, gevoelt, dat het oordeel over beoefenaren der wetenschap niet onder den invloed mag staan van de phase, waarin de wetenschap op een zeker oogenblik verkeert.

Zeker had de redactie iemand kunnen vinden, meer bekwaam en bevoegd dan ik, maar niet licht zou zij iemand hebben gevonden, die met meer liefde de opdracht zou hebben aanvaard, Simon Thomas na vijfentwintig jaren te doen herleven voor belangstellende lezers.

Abraham Everard Simon Thomas werd den 6^{en} Juni 1820 te Amsterdam geboren als de tweede zoon van Charles Ménard Simon Thomas en Anna Maria Elisabeth de Wit. Een jaar na zijn geboorte werd de moeder weduwe en had zij alleen de zorg te dragen voor de opvoeding van haar kinderen. Uit den krachtigen, gezonden jongen groeide een goed student, die in 1842 het candidaats examen in de geneeskunde aflegde, summa cum laude, in dat zelfde jaar lid, in 1843 en 1844 rector werd van den senaat van het Amsterdamsche studentencorps, en 30 October 1844 te Leiden promoveerde tot doctor in de geneeskunde, op een proefschrift „de Morbo Syphilitico”. De bouwstoffen voor dit geschrift verzamelde hij onder leiding van Prof. C. B. Tilanus, hoogleeraar in de heel- en verloskunde aan de

klinische school, met wien hij na zijn promotie als inwonend assistent op de verloskundige afdeeling van het Binnen-Gasthuis mocht samenwerken. Den 28sten April 1845, een half jaar na de vorige promotie, behaalde hij ook den graad van Doctor in de verloskunde aan de Leidsche Hoogeschool, op Stellingen. In 14 Mei 1845 vestigde hij zich als geneesheer in Rotterdam. Zijn liefde voor verloskunde en vrouwenziekten, bij Tilanus tot ontwikkeling gekomen, bleef hem hier in de richting houden, die later tot zijn levensdoel zou voeren.

Klaarblijkelijk was hij zich wel bewust, wat hij in de toekomst wilde. Uit een brief aan zijn leermeester Tilanus, met wien hij herhaaldelijk van gedachten wisselde over geneeskundige onderwerpen en over persoonlijke belangen, blijkt, dat hij het oog gevestigd had op de betrekking van Lector in de verloskunde aan de klinische school te Rotterdam: de lector A. Nortier, stedelijk vroedmeester, was nl. plotseling gestorven. Wel erkende hij met eenigen schroom, dat het hem als jongmenschen van nog geen 26 jaren wellicht niet paste naar die gewichtige betrekking te dingen, maar aan den anderen kant gevoelde hij zich sterk genoeg in zijn zelfvertrouwen, om zich aan die taak te durven wagen. Het geluk diende hem echter niet: ofschoon als eerste op de voordracht geplaatst, werd niet hij, maar Dr. C. van der Looy benoemd. Simon Thomas was toen nauwelijks een jaar in Rotterdam gevestigd: al te ernstig zal de teleurstelling hem wel niet hebben gedrukt.

In dien tijd verschenen twee pennevruchten van zijn hand: in 1847 schreef hij een opstel over de baarmoedersonde ¹⁾. Wie bedenkt, welke rol dit instrument voor de gynaecologische diagnostiek en de therapie heeft gespeeld gedurende een lange reeks van jaren — (wie kan zich Simon Thomas voorstellen zonder een uterussonde in den borstzak ?) — zal niet ontkennen, dat deze studie voor dien tijd van waarde was. Wij hebben betere methoden van onderzoek leeren kennen, die de sonde bijna altijd overbodig maken, en wij hebben geleerd het instrument als in vele gevallen gevaarlijk te beschouwen. In dien tijd bestond echter geen grond om dit gevaar zelfs te vermoeden, en bewees het den daarmede vertrouwden gynaecoloog grooter diensten, dan wij ons, bij oppervlakkige beschouwing, thans kunnen denken.

Korten tijd daarna zag zijn vertaling uit het Engelsch het licht van het werk van J. H. Bennett, „de ontsteking, verzwering en verharding van den hals der baarmoeder.” Toen eindigde reeds zijn Rotterdammer loopbaan : 22 April 1848 werd hij tot buitengewoon hoogleeraar in de verloskunde benoemd aan de Leidsche Hoogeschool.

Voor Simon Thomas, voor Leiden, ja voor ons geheele vaderland was deze benoeming van groot gewicht.

¹⁾ De baarmoedersonde en haar gebruik bij verschillende ziekelijke toestanden der baarmoeder en haar omliggende deelen. Nederl. Lancet 2e Serie, 2e Jaarg. 4e Afl. 1847.

Voor het eerst toch werd hiermede aan de verloskunde, die te voren altijd in verbinding met de heilkunde, of ook wel met andere vakken, was onderwezen, een zelfstandige plaats in het hooger onderwijs toegekend aan een Nederlandsche Universiteit. Eerst in het jaar 1866 zou dat voorbeeld worden gevolgd in Utrecht en in Groningen. Leiden ging dus vooraan; de bijna achtentwintigjarige Simon Thomas was in ons vaderland de eerste hoogleeraar in verloskunde en vrouwenziekten, zonder andere onderwijsopdracht dan deze. Wel wenschte de regeering hem tevens met het „vrij lucratieve” college in de medicina forensis te belasten, (men denke aan de bestemming der collegegelden in dien tijd !), waarschijnlijk om de karige bezoldiging van het extraordinariaat, *f* 1800, eenigszins te verbeteren, maar Simon Thomas bedankte hiervoor: de verloskunde en de gynaecologie boden hem een arbeidsveld aan, dat den geheelen mensch zou eischen. Als een bijzonder voorrecht werden aan den buitengewonen hoogleeraar echter zitting en stem gegeven in de senaats- en faculteitsvergaderingen.

Hij aanvaardde den 23 September 1848 zijn ambt met een redevoering : „*de rite instauranda institutione de arte obstetricia.*” Een jaar later, 25 October 1849, verleende de Leidsche Senaat hem het doctoraat in de heilkunde, *honoris causa*.

Het onderwijs bestond in een theoretisch college en in het praktisch onderricht in de kliniek van het *acade-*

misch ziekenhuis. Het Nosocomium academicum was sedert 1318 gevestigd in het vroegere Waalsche Weeshuis op de Oude Vest, maar beantwoordde reeds lang niet meer aan bescheiden eischen. De langdurige lijdensgeschiedenis dezer onvoldoende inrichting vindt men nauwkeurig beschreven in het werk van Dr. P. H. Simon Thomas ¹⁾; zij levert een treffende overeenkomst met hetgeen de andere Nederlandsche universiteiten in hetzelfde opzicht hadden te doorleven. Natuurlijk leed ook het onderwijs van Simon Thomas onder den gebrekkigen toestanä, en werkte hij krachtig mede om daarin verandering te brengen. Reeds spoedig na zijn optreden drong hij aan op het stichten van een geheel zelfstandige kraaminrichting, en wel voornamelijk op gronden van geneeskundigen aard; niet ten onrechte toch beschouwde hij de samenleving van de heilkundige en de inwendige kliniek met de kraaminrichting onder één dak, in dien tijd, als een groot gevaar voor de gezondheid der kraamvrouwen. Later verbreedden zich zijn plannen, ook met het oog op een verdere toekomst, en bepleitte hij den bouw van een provinciaal kraamgesticht, waar plaats kon zijn voor 300 tot 400 verlossingen per jaar. Lang is al die moeite vergeefs geweest. Tot Januari 1873 zou het duren, voordat de

¹⁾ Dr. P. H. Simon Thomas. Het onderwijs in de verloskunde aan de Leidsche Hoogeschool gedurende het tijdvak 1791—1900 (Leiden, S. C. van Doesburgh, 1909).

Leidsche faculteit van geneeskunde haar ijverige pogingen bekroond zou zien. Eerst op dit tijdstip werd eindelijk het nieuwe academische ziekenhuis aan den Morschsingel betrokken.

Vijfentwintig jaren lang heeft Simon Thomas dus in het allergebrekkeligste gesticht aan de Oude Vest de verloskunde beoefend en onderwezen. Voor de jongeren onder ons is het niet overbodig, er op te wijzen, dat in dat oude ziekenhuis geen plekje werd gevonden, waarvan de bestemming aan de beoefening der gynaecologie kon doen denken. Eerst in 1873 zou dit vak gelegenheid vinden, althans voor een gedeelte, tot haar recht te komen.

Ook de maatschappelijke toestand van den hoogleeraar kon niet schitterend worden genoemd! Het extra-ordinariaat, de collegegelden medegerekend, leverde geen grooter inkomen op dan f 2000 — per jaar, en enkele jaren daalde dat zelfs tot f 1800.—; geen wonder, dat Simon Thomas bij curatoren aandrang op verbetering van dezen onbehoorlijken toestand! Hij beklagde zich, dat extra-ordinarii in andere faculteiten, na hem benoemd, reeds tot ordinarius waren bevorderd, ofschoon hun ambt zeker heel wat minder opoffering aan tijd, — aan nachtrust ook vooral! — vorderde dan dat van den verloskundige, terwijl dit vak toch zeker niet verdiende in eenig opzicht te worden achter gesteld bij de andere. Eenig resultaat werd bereikt: in Maart 1854 werd de jaarwedde verhoogd tot f 2200.—, en in Juli 1857

volgde de benoeming tot gewoon hoogleeraar, met een salaris van f2800.—.

Uit een en ander zou men geneigd zijn af te leiden, dat de uitwendige omstandigheden wel een zeer ongunstigen invloed moesten uitoefenen op het onderwijs, dat de jonge hoogleeraar zich voorstelde te geven. Geheel juist zou die opvatting echter niet zijn. Men moet toch niet vergeten, dat aan de eene zijde de hoogleeraar zich nagenoeg geheel aan de verloskunde kon geven, — de gynaecologie moest haar ontwikkelingsgang nog beginnen — en dat aan den anderen kant het aantal studenten betrekkelijk gering was en zij bovendien heel wat minder in beslag werden genomen door allerlei colleges en praktische oefeningen, dan tegenwoordig het geval is. Zoo kwam het, dat Simon Thomas ruimschoots gelegenheid vond, persoonlijk alle barenden en kraamvrouwen te zien en met zijn studenten te bespreken; hierdoor kon een veel krachtiger, een veel meer reehtstreeksche invloed van hem uitgaan op zijn leerlingen dan in den tegenwoordigen tijd denkbaar is.

Wat de praktijk der verloskunde betreft, deze bepaalde zich niet alleen tot de gevallen, die in het nosocomium werden waargenomen. Reeds in het begin der 19de eeuw bestond er in Leiden, even als in Utrecht, een toestand, die als de voorlooper der verloskundige polikliniek mag worden beschouwd. Nu en dan vond de hoogleeraar gelegenheid met een of twee studenten

arme vrouwen in de stad te bezoeken, die verloskundige hulp noodig hadden; van heel veel beteekenis was deze verhouding tusschen het onderwijs en de vrouwen, die thuis bevielen, echter niet geworden. Dit braakliggende veld werd door Simon Thomas al dadelijk na zijn optreden als hoogleeraar in bewerking genomen: reeds in 1850 kon hij zijn verloskundige polikliniek als grondvest beschouwen. Op zeer gelukkige wijze heeft hij in den loop der jaren den begrijpelijken tegenstand der vroedvrouwen weten te overwinnen en zich zelfs haar medewerking weten te verzekeren, deels door haar een geldelijke tegemoetkoming te verschaffen, deels door haar ten allen tijde zijn hulp bij moeilijke gevallen te waarborgen, deels ook door zijn later, in 1863 gevolgde benoeming tot praelector der vroedvrouwen, nog later door zijn aanstelling tot stadsvroedmeester. Deze polikliniek nam gestadig in bloei toe en gaf aan Simon Thomas volop gelegenheid zijn kunst te beoefenen en zijn leerlingen te doen deelen in zijn kennis en ervaring.

Wie de uiterst nauwkeurige beschrijvingen leest van tal van verloskundige waarnemingen, door Simon Thomas in den loop der jaren in druk gegeven, beter nog, wie het voorrecht heeft gehad, hem persoonlijk gade te slaan aan het bed der barende, bewondert de nauwkeurigheid van zijn onderzoek, voordat hij zich tot eenige uitspraak liet verleiden. Daar kwam eerst de algemeene toestand in aanmerking, waarbij het

temperament, zelfs de kleur van oogen en haar der patiente, niet werd vergeten. Ik moet eerlijk erkennen, dat ik er nooit in geslaagd ben, de beteekenis van het cholerische of lymphatische temperament der zwangere goed te begrijpen ; maar wel weet ik, dat dit voor Simon Thomas een der eigenschappen was, waaruit hij, in verband met andere verschijnselen, afleidde, op welke wijze zij de verschillende nadeelige invloeden van een moeilijke verlossing waarschijnlijk zou weerstaan, hoe haar lichaam zou antwoorden op verschillende geneesmiddelen. Daarbij werd zorgvuldig acht geslagen op den toestand van de baarmoeder: zoo was bij een langdurige baring het verschijnsel van plethora uteri van beteekenis, zich verradend „door gevoeligheid van den buik bij aanraking, voortdurende klachten over drukkende pijn in de lendenen, met een onderdrukten pols en onrust der barenden.” In den tegenwoordigen tijd zouden wij hierin liever òf een voortteeken van dreigende verscheuring der baarmoeder òf van infectie zien. De opvatting van het verschijnsel daargelaten, het werd als een ongunstig teeken opgemerkt, dat meetelde bij het bepalen van de behandeling. Ik zou onder de moderne verloskundigen niemand kunnen noemen, die zooveel aandacht wijdde aan allerlei bijzonderheden van de weeënwerkdadigheid, als Simon Thomas. Als een voorbeeld noem ik, wat hij dienaangaande opmerkt in gevallen van bekkenvernauwing : de bezwaren spruiten hier niet enkel voort uit de wanverhouding tusschen

vrucht en bekken, maar ook, en voor een niet gering deel, uit den abnormalen aard der weeën, in het begin der baring, als wilde de natuur den verloskundige reeds hierdoor waarschuwen, dat hij bijzonder opmerkzaam had te zijn bij het onderzoek van het beenige bekken. De trage of de krampachtige, pijnlijke weeën, die in het onsluitingstijdperk vrouwen met misvormd bekken kwellen, verklaarde hij door den hoogen stand van de baarmoeder en van het voorliggende deel der vrucht; tegen deze verklaring is niets in te brengen.

Onze voorgangers waren mild in het voorschrijven van geneesmiddelen en wij, geneeskundigen van den lateren tijd, die prat gaan op het kleine aantal medicijnen, waarmede wij meenen te kunnen volstaan, beschouwen hun recepten wel eens met een ongeloovigen glimlach. Toch ben ik overtuigd, dat ook voor Simon Thomas, een zoo weinig goedgeloovig onderzoeker, een zoo scherp waarnemer, de voorliefde voor verschillende geneesmiddelen moet hebben berust op degelijke, jaren lang voortgezette waarneming, al mogen dan algemeen-pathologische voorstellingen, die daarbij een rol speelden, niet meer van onzen tijd zijn. Bij krampweeën schreef hij nitrum met opium voor, of wel nitrum met aq. laurocer. en rob sambuci, of infus. chamomill. roman. met rob sambuci, bij primaire weeënzwakte infus. rad. valeriani met aether nitr. alc. en laud. liq. Sydenh., bij secundaire weeënzwakte echter borax. Ik vraag mij ernstig af, of wij niet te veel over boord hebben ge-

worpen van die medicamenteuze behandeling der abnormale weeën, sedert wij ons zekerder zijn gaan gevoelen van onze operatieve vermogens.

Bij het onderzoek der barende vrouw, waarbij alles zooveel mogelijk werd vermeden, wat haar schaamtegevoel kon kwetsen of haar pijn kon doen, werd verder de grootste zorg besteed aan het bekkenonderzoek. Hierbij was het niet de bedoeling het bekken in een bepaalde groep in te deelen, maar nauwkeurig den vorm van den ingang, de hoogte van het bekken, d. w. z. de lengte van het baringskanaal, en de ruimte van den uitgang te bepalen. Daarbij zag men hem geregeld doen, wat in later tijden door onze oostelijke burens als iets nieuws zou worden aangeprezen, nl. zeer nauwkeurig, met de inwendig en de uitwendig voelende hand, de verhouding bepalen tusschen het hoofd van de vrucht en het bekken van de moeder. Met fotografische getrouwheid beschrijft hij de wijze, waarop de schedel bij verschillend gevormde bekkens indaalt, en met de hand van een kunstenaar bootst hij dit mechanisme na, als het, in veler handen zoo ruwe werktuig, de verloskundige tang, de natuur moet te hulp komen. Bij geen enkele zijner vele beschrijvingen zal men iets ontdekken, dat naar schematiseeren gelijkt: zijn hand voelt en zijn oog ziet, welke richting hem door de natuurlijke gesteldheid der deelen wordt voorgeschreven. Ik herinner mij tangverlossingen, die geheel „tegen het boekje in” verliepen, en waarbij mijn leermeester in mijn oogen,

zoo al geen verwijt, dan toch verwondering moet hebben gelezen. „Ja, zoo moest het hier; dat heb je toch kunnen zien”, en dan volgde de verklaring, die allen twijfel aan het geoorloofde van de methode ophief Veel later heb ik dat beter begrepen, wanneer mij een enkele maal een dergelijk kunststuk gelukte zonder een zweem van krachtsinspanning. Dan heb ik ook denzelfden blik van stilzwijgend verwijt uit de oogen van mijn assistenten opgevangen. „Dat heb ik van Simon Thomas geleerd”, heb ik dan vaak gezegd en altijd gedacht.

Dat was kunst, maar geen kunde van Simon Thomas, hoor ik zeggen. Neen, dat was wel kunde, als grondslag van de kunst. Dat was de vrucht van zijn groote wetenschappelijke belangstelling o. a. in de bekkenleer. Toch is er van zijn hand slechts één uitgebreider werk over een bepaalde bekkenafwijking verschenen ¹⁾. Reeds in 1849 had hij in Leiden een scheef vernauwd bekken, een zoogenaamd bekken van Naegele, leeren kennen en in 1851 een tweede; beide bekkens kwamen na den dood der vrouw in zijn bezit en gaven hem aanleiding tot een uitgebreide studie, ook van hetgeen de litteratuur daarover vermeldde. Met zeldzame volharding en met uiterste nauwgezetheid onderzocht en beschreef hij acht scheef vernauwde bekkens, die in 1839, toen Naegele zijn klassieke monografie daarover het licht deed zien, reeds in anatomische verzamelingen aanwezig waren,

¹⁾ Das schraeg verengte Becken. 1861.

maar aan Naegele waren ontgaan, een dertiental, dat na de publicatie van Naegele werd waargenomen, nog twee, die tijdens het leven terecht als echte bekkens van Naegele werden herkend, en verder nog acht, die waarschijnlijk ten onrechte dien naam hadden verkregen.

Naegele was tot het besluit gekomen, dat bij dezen bekkenvorm het ontbreken van het heilig-darmbeensgewricht en van den heiligbeensvleugel als een aangeboren gebrek moest worden opgevat, waarvan de *schœve* gedaante het gevolg was. Aan doorgezaagde bekkens en op grond van een onderzoek van embryonen bewees Simon Thomas de onjuistheid dezer meening: het heilig-darmbeensgewricht, oorspronkelijk normaal aangelegd en ontwikkeld, gaat te loor door ontsteking, en in aansluiting aan deze ankylose schrompelen darmbeen en heiligbeensvleugel te zamen.

Deze studie, niet minder klassiek dan die van Naegele, vestigde ook in het buitenland de aandacht op Simon Thomas. Wel hadden reeds vóór hem andere onderzoekers overeenkomstige bezwaren in het midden gebracht tegen de opvatting van Naegele, maar niemand had dat met zoo klemmend, zoo goed geargumenteerd betoog gedaan als onze Leidsche verloskundige.

Weldra volgde, in 1862, nog een klein artikel van Simon Thomas ¹⁾ over hetzelfde onderwerp tegen Ols-

¹⁾ Die Entstehung des schrägverengten Beckens; enz. Monatschr. f. Geburtsh. und Praeukkrankheiten Bd. XX.

hausen, destijds assistent in Halle, die zich op ietwat laatdunkende wijze over het werk van onzen landgenoot had uitgelaten. Vermoedelijk heeft Olshausen na die scherpe en toch zoo hoffelijke terechtwijzing het zwaard verder zwiĳgend opgestoken.

Het doet ons goed, als blijken van erkenning zijner verdiensten in het buitenland, hier zijn benoeming tot buitenlandsch lid der „Gesellschaft für Geburtshülfe in Berlin” (18621 in herinnering te mogen brengen, alsook die tot „Honora y fellow of the Obstetrical Society of London (1866)” en tot „Corresponding Member of the Gynaecological Society of Boston” (1869).

Zooals gezegd, monografieën over bepaalde bekkenmisvormingen zijn later van zijn hand niet meer verschenen. Daarentegen vindt men de vruchten van zijn onderzoek op dit gebied verspreid in verschillende geschriften. Daarin komt veel voor, dat waard is ook nu nog ter harte genomen te worden, b.v. zijn beschrijving van het rachitische bekken, van het door aangeboren, dubbelzijdige heupontwrichting misvormde bekken, het spondylolisthetische bekken. Uitvoerig wordt de zoo wisselende vorm van het rachitische bekken beschouwd, die niet alleen afhankelijk is van den invloed der zwaartekracht en van spierwerking, maar ook, „van den vertraagden groei, die het gevolg is van de ziekte van het beenweefsel” ¹⁾.

¹⁾ De leer der bekkenvernaauwing nader toegelicht, blz. 10. (Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaargang 1857).

Ook het luxatie-bekken kende hij in zijn tweeërlei gedaante, het eene met overlans ovalen ingang, zonder werkelijke verlenging van de rechte afmeting, het andere met verkorting van de rechte afmeting. Dat deze verkorting aanzienlijk kan zijn, en dat dus dergelijke luxatie-bekken ; aanmerkelijke stoornis bij de baring kunnen geven, ervoer hij o. a. bij een vrouw met dubbelzijdige heupontwrichting, wier bekken een conjugata diagonalis van $3\frac{3}{4}$ duim, d. i. 9,3 c.M. vertoonde. Overigens zij hier opgemerkt, dat zijn verklaring van het ontstaan dezer twee typen, als geheel afhankelijk van het feit, of de vrouw al of niet had geloopt, zeker niet juist was.

Het tamelijk omvangrijk artikel, waaraan wij dit ontleenen, „De leer der bekkenvernaauwing nader toegelicht”, geeft een handleiding tot het onderzoeken van het bekken der levende vrouw en het bestudeeren van het baringsmechanisme daarbij, zooals er na hem geen betere verschenen zijn.

De door velen voor en na hem gezochte verhouding tusschen de conjugata inclinata en de conjugata vera maakte ook hij tot een onderwerp van ijverig onderzoek aan de Leidsche bekkenverzameling; de uitkomst hiervan is, dat hij het uiterst moeilijk noemde die verhouding te leeren kennen. Al naar mate van den vorm van het heiligbeen, zijn mate van uitholling en den aard van het bekken bepaalde hij het verschil dier twee afmetingen als 1,75 – 3 c.M. ¹⁾ Ik betwijfel, of het velen gelukt is,

) De leer der bekkenvernaauwing nader toegelicht; blz. 16.

deze verschillende eigenaardigheden van het bekken bij de „handmeting” tot haar recht te doen komen! Het onvolkomene dezer methode zijn zich de meeste verloskundigen tot in den tegenwoordigen tijd ook wel bewust gebleven, al mogen wij een kleinen vooruitgang boeken voor de tegenwoordige meet-instrumenten.

Bij zoo grondige kennis van het vernauwde bekken en zijn invloed op de baring moesten de resultaten van de door Simon Thomas verleende hulp, voor dien tijd, voortreffelijk zijn. En dat waren ze. Niemand meer overtuigd dan hij van de vaak onvermoede hulpkrachten der natuur! Deze trachtte hij dan ook volledig tot uiting te doen komen. De vochtblaas, als het middel bij uitnemendheid voor de geleidelijke ontplooiing van den baarmoedermond, spaarde hij zoo lang mogelijk. Was er in de abnormale weeënwerkdadigheid iets te bespeuren, dat de vertraagde ontsluiting of uitdrijving kon verklaren, dan kwam zijn medicamenteuse wapenschat te voorschijn. Bij een te trage ontsluiting werd ook nu en dan van het geknopte mes gebruik gemaakt, waarmede eenige kleine inkervingen in den rand van den baarmoedermond werden gemaakt. Ik onderstel, dat een groote ervaring van den door litteekeweefsel onrekbaar geworden baarmoederhals Simon Thomas tot deze, vooral in den voor-antiseptischen tijd niet onschuldige, behandeling heeft gebracht. Het treft ons n.l. dat de zoogenaamde *conglutinatio orificii externi uteri* in dien tijd niet zeldzaam was, en dat Simon Thomas zelf deze

vergroeiing toeschreef aan het destijds gebruikelijke etsen van den baarmoedermond met de lapis-stift, bij etterige ontstekingen van den hals der baarmoeder. Hij zelf heeft dan ook aangemaand tot groote voorzichtigheid bij deze behandelingswijze. De lapisstift is tegenwoordig afgeschaft bij de behandeling van deze ziekte en daarmede zijn ook de gevallen van vergroeiing of samenkleaving van den baarmoedermond zeldzamer geworden. Toch ging hij niet spoedig tot dezen ingrijpenden maatregel over.

Bleek het kinderhoofd te groot voor het vernauwde bekken, dan wachtte hij zoo lang mogelijk de doelmatige vervorming van den schedel af, met eindeloos geduld, en zag dan menigmaal zijn rustige behandelingswijze bekroond door de natuurlijke geboorte van een levend kind. Een enkele maal werd daarbij gebruik gemaakt van den hefboom, om den stand van het hoofd, soms nog boven den bekkeningang, te verbeteren. De ongewapende hand is, voor zoover ik kan nagaan, door Simon Thomas daarvoor nooit gebruikt.

Schoot de natuur te kort, dan gebruikte hij de tang, die hij met merkwaardig krachtige en toch zachte hand wist te leiden. Bij het doorlezen van zijn vele merkwaardige baringsgeschiedenissen trof het mij op nieuw, hoe menig kind, in weerwil van tien of meer „tracties”, toch met weinig of niet beschadigden schedel ter wereld kwam. Zoo kon hij nu en dan ook met een gerust geweten de keizersnede verrichten, mede tot

redding van het kind, nadat te vergeefs de tang het hare had beproefd, Dit wordt in den tegenwoordigen tijd door velen als een kunstfout beschouwd. Ik ken echter waarnemingen, o. a. van van der Mey, en ook van mij zelven, waar zonder eenig nadeel voor moeder of kind op overeenkomstige wijze is gehandeld. Simon Thomas verstond de kunst, zoo moeilijk zelf te leeren, zoo moeilijk aan anderen te omschrijven, vande „krachtige, voorzichtige poging met de tang.”

Zijn resultaten waren voortreffelijk, voor dien tijd. Door zijn zachtzinnige, uitstekende techniek werd menigmaal belediging der zachte deelen voorkomen, die anders, dank zij het gemis aan antiseptische voorzorgen, voor de vrouw noodlottig had kunnen worden. De keizersnede gaf nog een schrikwekkend hooge sterftekans aan de moeder en kunstmatige vroeggeboorte een bitter klein kansje op behoud aan het kind, omdat men deze operatie bij volgens onze begrippen te zeer vernauwde bekkens en dus op een te vroeg tijdstip der zwangerschap moest toepassen. Deze treurige toestand wordt scherp toegelicht door de geschiedenis van de eerste vrouw met een scheefvernauwd bekken, die Simon Thomas leerde kennen: bij haar werd vijf malen achtereen de vroeggeboorte opgewekt en telken male kwam het kind dood ter wereld; zij weigerde daarom zich voor de zesde maal aan deze vruchteloze operatie te onderwerpen, maar boette haar eigenzinnigheid, of liever haar moederliefde, met den

dood als gevolg van verscheuring der baarmoeder.

De tijdsomstandigheden brachten het dus noodzakelijk mede, dat de tang een veel grooter rol had te spelen bij de baring bij bekkenvernauwing; maar al te vaak moesten perforatorium en cephalotribe volgen, als de tang ontoereikend bleek.

De verklaring van dien ongelukkigen toestand is thans aan iedereen bekend: de oorzaak der kraamvrouwenkoorts moest nog worden opgehelderd. Simon Thomas verkeerde niet in beter omstandigheden dan zijn tijdgenooten. Eerst in 1861 zou Semmelweiss zijn zegenrijke opvattingen omtrent de oorzaak van besmetting in het kraambed wereldkundig maken: hoe lang heeft het moeten duren, voordat zijn leer ingang vond bij de geneeskundigen! Het verwondert ons dus niet in het minst, dat Simon Thomas, b.v. in 1855 bij het vermelden van drie sterfgevallen aan kraamvrouwenkoorts kort na elkander, nadrukkelijk het verband loochent met de verloskundige kunstbewerking, " omdat het gemakkelijke tangverlossingen waren". ¹⁾ Het waren booeze tijden : in den cursus 1853-1854 verloor hij in de kliniek van achttien zieke kraamvrouwen er vier en in de polikliniek, waar ook ernstig zieken werden waargenomen, één vrouw. Het is merkwaardig, in den gedachtengang van Simon Thomas te ontdekken, dat hij

¹⁾ Verslag der Verlosk. kliniek en polikliniek aan de Leidsche Hoogeschool, Cursus 1853-1854.

er zoo dicht aan toe was de juiste verklaring van dat onheil te vinden. Hij schrijft ¹⁾: „het ging ons in dit jaar zooals gewoonlijk in kraamgestichten, waar, in tijden, dat in de private praktijk verspreide gevallen van febris puerperalis voorkwamen, de ziekte een meer duidelijk epidemisch karakter aanneemt en het vermoeden doet ontstaan, dat overbrenging door besmetting als een voorname oorzaak der verspreiding moet worden beschouwd.” Maar dan verzet hij zich tegen deze verklaring: “Bedenkt men echter, dat bij het voorkomen van verspreide gevallen in de private praktijk en van meerdere gelijktijdig, of bij opvolging in kraamgestichten, de ziekte gewoonlijk, op weinige uitzonderingen na, een zeer overeenkomstig karakter aanneemt, zoodat b. v. in het ~~eene~~ jaar bij uitsluiting ontsteking van het buikvlies, en in het andere ontsteking van de binnenoppervlakte der baarmoeder of pyaemisch lijden zich als hoofdverschijnsel doet kennen; bedenkt men verder, dat de ondervinding reeds meermalen en ook weder in dit jaar heeft geleerd, dat tijdens het heerschen van febris puerperalis ook erysipelata, panaritja, phlegmonouse ontstekingen, verschijnselen van pyaemie bij geopereerde chirurgische patienten enz. menigvuldig voorkomen,” „dan verkrijgt daardoor de meening van hen, die beweren, dat men bij een epidemische verspreiding van febris puerperalis veeleer aan schade-

¹⁾ Ibid. blz. 63.

lijke miasmatische invloeden dan aan besmetting te denken heeft, een meer en meer toenemende waarschijnlijkheid." Hij vervolgt: „Met dat al blijft het een gewichtig feit, dat in tijden van epidemie het gevaar voor kraamvrouwen in gestichten altijd grooter is dan voor andere, en al laat zich deze ongunstige verhouding gedeeltelijk op rekening stellen van de klasse van vrouwen, die aldaar worden opgenomen (meestal ongehuwde eerstbarenden, publieke vrouwen, of door armoede en gebrek uitgeputte voorwerpen), dan moet er, behalve deze, nog een andere reden bestaan, waarom bij elke epidemie procentsgewijze zoo veel meer kraamvrouwen in gestichten dan in de private praktijk sterven." Deze reden zocht hij in plaatselijke miasmatische invloeden, die in kraamgestichten heerschen; „de eene kraamvrouw wordt niet ziek, omdat zij in de nabijheid ligt van een andere, die reeds ziek was en door dezelfde persoon wordt behandeld, d. i. door onmiddellijke of middellijke overbrenging van een smetstof, maar omdat zij zich in hetzelfde lokaal bevindt, dat reeds voor anderen is gebleken een nadeelige verblijfplaats te zijn, dat is, een verblijfplaats, waar een algemeen verspreid miasma zich krachtiger werkzaam toont dan elders." Had Simon Thomas in plaats van het mystieke en onvatbare miasma het woord mikroorganisme gebezigd, en daaraan dan het begrip van het tastbare verbonden, dan had hij op dat oogenblik het juiste inzicht in de oorzaak der kraam-besmetting moeten krijgen, en had hij zijn

ten deele juiste, ten deele onjuiste voorstelling oogenblikkelijk kunnen herzien. Dit geldt voor al zijn tijdgenooten!

Het was niet genoeg, dat Leeuwenhoek mikrobiën had gezien (1695), en dat o. a. Anthonius Plenciz (1762), Henle (1840) het verband tusschen infectieziekten en mikrobiën duidelijk hadden uiteengezet, — eerst Pasteur, Lister, Robert Koch (omstreeks 1870) zouden de volle beteekenis der mikroorganismen voor infectieziekten in de geneeskundige wereld ingang weten te verschaffen. Vóór dezen tijd waren de beoefenaren der geneeskundige wetenschappen in het algemeen nog niet rijp, nog niet ontvankelijk voor de nieuwe leer. Al gaf men zich ook moeite, zich daar in te denken, men stootte telkens op feiten, die de leer onhoudbaar schenen te maken. Ik mag Simon Thomas laten spreken, om ook voor hem te bewijzen, dat hij goede gronden meende te hebben gevonden om zich te verzetten tegen de mikrobiën-leer, die reeds lang in de lucht zat. „Wat ik hier voor de kraamvrouwenkoorts binnen de grenzen van een gesticht, ja, ik zoude haast zeggen, binnen de muren van een enkele kamer aanneem, bestaat zonder twijfel voor andere ziekten, welke wel niemand voor besmettelijk houdt, b. v. voor febres intermittentes, die, terwijl zij epidemisch in een geheele stad of provincie voorkomen, in enkele daartoe voorbeschikte buurten of gemeenten veel menigvuldiger zijn dan in andere, hoewel de daar wonende personen in het algemeen

dezelfde lucht inademen, aan dezelfde invloeden van weder en wind zijn blootgesteld en hetzelfde soort van voedsel gebruiken. Alleen op deze wijze laat zich de bijzonderheid verklaren, die wij ook weder dit jaar opmerkten, dat een eenvoudige verwisseling van lokaal, terwijl het behandelende personeel hetzelfde bleef en ik met de studenten dagelijks zoowel de gezonde als de zieke kraamvrouwen bezocht, voldoende was, om het aantal gevallen te beperken en het levensgevaar bij de later voorkomende te doen afnemen.”

Het moge ons eenigszins verwonderen, dat een man als Simon Thomas, die de patient zoo nauwkeurig onderzocht om de individualiteit van het geval tot haar recht te doen komen, in de boven aangehaalde beschouwing het verschil in vatbaarheid voor infectie voorbij zag, dat bij verschillende personen zou kunnen bestaan, — toch moet men erkennen, dat de feitelijke waarneming, waarop hij zich steunde, hem recht gaf tot verzet tegen het aannemen van contact-infectie. Krachtig genoeg sprak hij zijn overtuiging uit: „Neemt men de boven geuite meening aan, dan vervalt daarmee de nog bij zoo vele verloskundigen heerschende vrees, dat zij gevaar loopen, om, wanneer hun een of meer gevallen van febris puerperalis voorkomen, deze ziekte door besmetting aan andere vrouwen, die zij bij de verlossing bijstaan, over te brengen; en met die vrees verdwijnt ook de moeilijke tweestrijd, waarin men komt, wanneer men gelooft te moeten kiezen

tusschen het tijdelijk opgeven der praktijk en het mogelijk toebrengen van nadeel aan haar, die zich aan ons toevertrouwen.”

Inderdaad, Simon Thomas, die in 1855 aldus schreef, verzette zich niet lichtvaardig, niet uit bekrompenheid, nog minder uit stijfhoofdigheid tegen de nieuwe besmettingsleer, die in aantocht was. Zijn goed doordachte waarnemingen moesten het hem meer dan moeilijk maken, de jonge theorie met de feiten in overeenstemming te brengen. Wat hij zelf, in een lang leven, had gezien en overdacht, liet zich niet wegdringen door wat anderen, hoofdzakelijk jongeren, hem later met vuur zouden trachten te doen gelooven. Snel gelooven is het gevaarlijk voorrecht, dat aan de jeugd is toebedeeld! De antiseptische wondbehandeling dankt haar zegetocht aan het grondig experimenteel onderzoek, dat haar stelselmatig opbouwde, maar men vergete niet, dat het voor vele jongere geneeskundigen toch een gelooven op gezag was, dat hen tot zoo groote geestdrift bracht voor de nieuwe leer, dat zij veel van het nieuwe voor waar aannamen, dat nog bewezen moest worden, en veel van het oude miskenden, dat later wel degelijk zou blijken nog altijd juist te zijn.

Tot die jongeren, die geloovigen, hebben ook velen van ons behoord, en wij hebben wel eens op minder gepaste wijze den staf gebroken over het volslagen gemis aan inzicht in de leer der aseptiek bij Simon Thomas. Gelukkig heeft de liefde, heeft de eerbied voor

onzen leermeester ons weerhouden, hem dat ooit te doen blijken! Intusschen zijn wij zelf ouder geworden: wij hebben gelegenheid gekregen nuchterder te oordeelen na de ervaring, dat de bacteriologie veel te haastig, op grond van gebrekkige waarnemingen, beloften heeft afgelegd, die zij niet kon houden, en menig vraagstuk op mikrobiologisch gebied even duister heeft gelaten als het was, misschien nog duisterder heeft gemaakt. Indien Simon Thomas getuige kon zijn van den toestand, waarin tegenwoordig het vraagstuk der huidinfectie verkeert, of van den tegenwoordigen strijd over de zoogenaamde auto-infectie, of autogene infectie der kraamvrouw met anaerobe bacteriën, dan zou hij, ik ben er zeker van, nog moeilijker tot de antiseptiek te bekeeren blijken dan destijds ! En dit zou niet tegen hem pleiten ! Simon Thomas is ook niet bekeerd geworden, al lezen wij in 1876 voor het eerst van een zijner ovariëctomieën, waarbij het carbolzuur een zekere rol speelde voor de ontsmetting van patient, operateur, instrumenten en omgevende lucht. Tegen wil en dank was hij in die richting gedrongen: als een offer aan den geest des tijds dreef hij mede in de nieuwe koers. Simon Thomas kwam dan ook niet als een modern obstetricus-gynaecoloog in het moderne ziekenhuis, dat de Leidsche universiteit in 1873 verwierf. Hij was toen 53 jaren oud, had zijn vijfentwintigjarig jubileum als hoogleeraar reeds gevierd en was wel-ervaren in zijn vak. De jongeren bestreden den mikrococcus, den

grootsten vijand der wondgenezing, ook bij de kraamvrouw, en zij bestreden het gevaar met carbolzuur en met theorieën, maar Simon Thomas sloeg het dagboek van zijn leven op en wees op bladzijden, die de jongeren hadden moeten doen bedenken, dat hij misschien voor een groot deel gelijk kon hebben. Dat zien wij, een kwart eeuw na zijn dood, beter in. Laat ons stil staan bij de persoonlijke ervaringen van Simon Thomas ten opzichte van de keizersnede, een operatie dus, die, vooral in dien tijd, werd verricht bij vrouwen, die door een langdurige baring waren uitgeput en langen tijd aan allerlei besmettingskansen hadden blootgestaan, en bij wie ten slotte buikholte en baarmoederholte zouden worden geopend: een proefsteen voor de aseptiek !

De eerste zes gevallen, waarin hij zelf de operatie had verricht of had bijgewoond, waren alle met den dood geeindigd. Het gold destijds als onnoodig en gevaarlijk de baarmoederwond te sluiten en dit was dan ook niet geschied in deze gevallen. Bij de lijkschouwing bleek, dat de vrouwen aan buikvliesontsteking waren gestorven, terwijl bij ééne een niet onaanzienlijke bloeding uit de open baarmoederwond had plaats gehad in de buikholte. Deze ervaring was voor Simon Thomas de aanleiding naar een veiliger methode te zoeken, waarbij de buikholte niet zou worden bedreigd door den gevaarlijken inhoud der baarmoeder. Daarvoor zou een eerste vereischte zijn, dat men de wond in de baarmoeder sloot. Waarom zou deze spierwond niet even goed voor

een snelle, rechtstreeksche genezing in aanmerking komen als iedere andere? Dat de daarvoor noodige hechtingen op gevaarlijke wijze prikkelend zouden werken op het buikvlies en dit tot ontsteking zouden brengen, was niet waarschijnlijk; deze vrees werd bovendien weerlegd o. a. door de ervaring, ook door hem zelf bij de ovariectomie opgedaan, waarbij de zilverdraden, waarmee bloedvaten waren afgebonden, zonder eenig nadeel door het buikvlies werden verdragen. Ten overvloed was hem een waarneming van Spencer Wells bekend, die in 1865, tijdens een ovariectomie, onwillekeurig een zwangere baarmoeder had geopend en deze, na lediging, met een doorlopende zijden hechting had gesloten: deze vrouw was genezen. De algemeene meening was evenwel ten sterkste tegen den uterusnaad gekeerd. Dit belette niet, dat bij Simon Thomas het plan rijpte, bij de eerste gelegenheid, die zich zou voordoen, de baarmoederwond geheel te sluiten. Den 3^{den} Augustus 1869 bood zich die gelegenheid aan. Door den geneesheer A. Meerburg te Zoetermeer in consult gevraagd bij een vrouw met ernstig vernauwd bekken, die reeds twee dagen in barendsnood verkeerde, beproefde hij de verlossing met de tang ten einde te brengen. Nadat ook de heer Meerburg en daarna nogmaals Simon Thomas te vergeefs getracht hadden hiermede het doel te bereiken, werd besloten tot de keizersnede over te gaan. Ik stap over vele bijzonderheden dezer operatie heen. De hoofzaak is, dat Simon Thomas de wond in het baarmoeder-

lichaam nauwkeurig sloot met acht zilverdraadhechtingen, die diep door den wand maar niet tot aan de decidua werden doorgestoken. De afgeknipte zilverdraden werden naar de baarmoeder toe omgebogen, opdat het buikvlies van den voorsten buikwand door de scherpe punten niet zou worden beschadigd. De buikholte werd daarop „met in warm water gelegde en daarna goed uitgeknepen, nieuwe sponsjes” geheel van bloed gereinigd en hierop de buikwond door omwonden hechtingen geheel gesloten. De vrouw genas „als een gewone kraamvrouw”, genietend van haar gezonde dochttertje. Een kleine stoornis in de genezing der buikwond doet hier verder niet ter zake.

Simon Thomas was, zooals te begrijpen is, uitermate verheugd over het succes van zijn uitvinding en beschreef dit geval zeer uitvoerig in 1869 ¹⁾. Daarbij legde hij er, zeer terecht, nadruk op, dat niet zoozeer het feit, dat deze vrouw in leven was gebleven, de deugdelijkheid van den baarmoedernaad bewees, als wel de omstandigheid, dat de patiente zich oogenblikkelijk na de operatie zoo wel had gevoeld, als had het een natuurlijke bevalling gegolden. Het grootē voordeel van dezen naad zag hij 1°. in de bescherming van de buikholte tegen lochia, misschien wel etter, die anders uit de open baarmoederwond in de buikholte vloeiden, en 2°. in het nu mogelijk

¹⁾ Sectio Caesarea, Sluiting der baarmoederwond, enz. Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde, Jaargang 1869.

gemaakte volkomen sluiten der buikwond, waardoor de buikholte ook werd beschermd tegen prikkeling van buiten af, zooals door plukselwieken, die men anders genoodzaakt was in den ondersten wondhoek te laten liggen.

In 1871 is hij in een uitgebreider artikel ¹⁾ op dit onderwerp terug gekomen, nadat hij zich zorgvuldig op de hoogte had gesteld van hetgeen er over den uterusnaad reeds was geschreven. Hierin treft zeker niet het minst de oerlijke eenvoud, waarmede hij de geschiedenis der methode mededeelt, zonder een zweem van de ellendige jacht op prioriteitsrechten, die zoo menig wetenschappelijk werk ontsiert.

Tot een goed begrip van de tijdsomstandigheden, waaronder Simon Thomas tot het uitvoeren van den baarmoedernaad kwam, schijnt het mij van groot gewicht, hier een kort chronologisch overzicht te geven, aan het artikel van Simon Thomas ontleend:

1769. Lëbas, te Moulleron: dwarse insnijding van de baarmoeder, gedeeltelijk gesloten met drie hechtingen, die na eenige dagen werden verwijderd. Genezing.

1781-1840. Baudelocque, Gardien, Levret, Capuron, Millot keuren den naad af of spreken er in het geheel niet over.

¹⁾ De baarmoedernaad bij de keizersnede. (Ned. Tijdschr. van Geneeskunde 1871).

- 1803-1807. G. W. Stein (de jongste) noemt den naad een „chirurgisch-geburts-hülfliches Unwesen und Greuel”. Froriep, E. von Siebold, Boer maken er geen gewag van.
1820. F. B. Osiander oordeelt het wel raadzaam een paar hechtingen in de baarmoederwond te leggen en door de buikwond naar buiten te laten hangen. Ook J. H. Schenck was in theorie wel geneigd den naad goed te keuren, maar durfde hem niet aanraden, te meer omdat hij overbodig was.
1830. F. A. von Ritgen oordeelt den naad niet geheel en al ongeschikt, maar durft hem toch niet aanbevelen.
1837. Wiesel, medico-chirurg te Hülsenbusch, legde één hechting door de uteraswond en leidde die naar buiten. Genezen.
1837. Büren, ook te Hülsenbuseh, handelt op dezelfde wijze. Patiente gestorven.
1839. N. Meyer keurt den naad volstrekt af.
1840. Godefroy (in Frankrijk?) legde drie hechtingen aan. Genezen.
1849. H. F. Kilian trekt tegen den naad te velde.
- 1850—1870. Fransche en Duitsche handboeken spreken niet meer van den uterusnaad of verwerpen hem.
1862. Pagenstecher (Elberfeld) meent, dat de uterusnaad toch wel te beproeven ware.
1865. Spencer Wells hecht een bij ongeluk geopende zwangere baarmoeder, na verwijdering van het ei, met doorloopenden zijden draad. Hersteld.

- 21 Dec. 1867 Warren Brickell (New Orleans) hecht de baarmoederwond met zes zilverdraadhechtingen. Herstel. (Gepubliceerd Juli 1868).
- 27 Dec. 1867 Baker Brown en J. Taylor (Londen) Uteruswond geheel gehecht met zilverdraad. Dood na zes weken. (Gepubliceerd in 1868).
- 2 Maart 1868 Dibble (New Haven, Connecticut) Doorloopende hechting met hennepdraad. Genezen.
- 3 Juli 1869 Lehmann en Wijking (Amsterdam): één hechting met veterband, om de bloeding te stelpen. Hersteld.
- 25 Juli 1869 Lehmann (Amsterdam) Vier diepe hechtingen met veterband en één oppervlakkige met zijde. Gestorven.
- 3 Aug. 1869 Simon Thomas hecht de baarmoederwond geheel met acht zilverdraden. Genezen.
- 4 Oct. 1869 Neilson (Glasgow) Vier hechtingen van gecarboliseerde darmsnaar, daarna, na relaparotomie wegens bloeding, nog acht. Gestorven.

Uit het bovenstaande leert men, wat voor zooveel ontdekkingen en uitvindingen geldt: er is een zekere tijd van voorbereiding noodig, waarna als het ware voor verschillende personen en op verschillende plaatsen de omstandigheden geschikt worden om een of ander denkbeeld tot ontwikkeling te brengen, en dan springt dit op een goed oogenblik te voorschijn, soms op vele plaatsen te gelijk.

Wie heeft den baarmoedernaad bij keizersnede uitgevonden? Was het Warren Brickell of Baker Brown of Simon Thomas, mannen, die zonder van elkander te weten, nagenoeg op hetzelfde oogenblik, de goede methode in praktijk brachten? Of komt de eer toe aan hun voorgangers, die hen met kleine wenken den weg hebben doen vermoeden? Het toekent Simon Thomas, dat deze vraag hem koud heeft gelaten! Ook ons laat zij koud, maar wij zijn er trotsch op, dat het onze landgenoot was, die mede tot de uitvinders behoorde, en dat deze uitvinding niet te danken was aan het spel van het toeval, maar berustte op een juiste voorstelling van de physiologie en de pathologie van den mensch en de vrucht was van scherp nadenken.

Zijn tweede keizersnede met volledige sluiting van de baarmoederwond, met acht zilverdraadhechtingen, heeft Simon Thomas in 1873 verricht en ook deze vrouw is zonder eenig bezwaar genezen ¹⁾. Bij zijn derde sectio caesarea, in 1884, heeft hij daarentegen gebruik gemaakt van zijden hechtigen en ook deze patient, een vrouw met een spondylolisthetisch bekken, zonder tegenspoed zien herstellen. ²⁾

Sänger, die in 1882 is opgetreden als de groote voorvechter van den naad bij keizersnede, heeft niet verzuimd de verdiensten van Simon Thomas behoorlijk

¹⁾ Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 1873.

²⁾ Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 1883.

in het licht te stellen. ¹⁾ Toch zijn er, ook in ons vaderland, noch zoo velen, die de methode als „made in Germany” beschouwen, dat ik het mijn plicht heb geacht nogmaals onzen landgenoot in het volle licht te plaatsen, dat hem toekomt.

Had Simon Thomas bij het zoo sterk sprekende verschil tusschen de zes gevallen, waarbij de baarmoederwond niet werd gehecht en die alle zes stierven, en de drie met baarmoedernaad, die alle drie herstelden, zonder eenige complicatie, die aan infectie kon worden toegeschreven, niet het recht, ook deze feiten te laten gelden als een argument voor zijn opvatting, dat niet de besmetting door zijn hand, door zijn instrumenten, beteekenis kon hebben voor den afloop dezer operaties? Voegen wij hieraan nog eens met nadruk de opmerking toe, dat de drie gevallen met gunstigen afloop volop beantwoordden aan het theoretische schrikbeeld, dat de Duitsche gynaecologen van den tegenwoordigen tijd onder den naam van „ureine, verdächtige Fälle” als wapen zwaaien tegen de klassieke keizersnede. Het waren allen vrouwen, die met afgeloopen vruchtwater, na dagen langen baringsarbeid ter operatie kwamen en onderzocht waren zonder eenigen voorzorgsmaatregel tegen infectie!

Niemand moge mij misverstaan: ik bestrijd niet de leer der antiseptiek, die ons zoo onnoemelijk vele

¹⁾ Archiv. für Gynaekologie Bd. XIX. blz. 370. 1882.

zegeningen heeft gebracht; ik tracht alleen te verklaren, waarom Simon Thomas zich ontoegankelijk moest toonen en onvatbaar moest blijven voor haar bewijsvoring.

Er is nog een ander verloskundig vraagstuk, waarbij wij met trots den naam van Simon Thomas moeten noemen, de leer der kraamvrouwenstuipen, de eclampsia gravidarum. Al zijn wij heden nog vele malen rijker aan hypothesen over het wezen dier ziekte dan onze vaders, en al naderen de onze wellicht iets meer tot de juiste verklaring dan de hunne, toch moet erkend worden, dat ons weten en het hunne geen aanzienlijk verschil opleveren. Naast tallooze theorieën zijn nog talrijker behandelingsmethoden geboren. Het mag wel kenschetsend worden genoemd voor een groot deel van onze tijdgenooten, dat een bepaalde therapeutische opvatting telkens, als ware het op een of onder machtwoord, door de massa wordt aanvaard, totdat een tegenbeve! klinkt, en bijna iedereen met even veel geestdrift rechtsomkeert maakt en de tegenovergestelde therapie verheerlijkt. Zoo heeft een tijd lang het accouchement force, de gewelddadige verlossing, zoodra de stuipen waren uitgebroken, geheerscht als de opvolger van een meer afwachtende methode, die haar heil zocht in medicamenteuse en hygienische maatregelen. Na een kleine zwenking is het accouchement force verdrongen door de minder gruwzaam klinkende spoedverlossing, die alle sterfte-statistieken voor eclampsie plotseling

op ongekennde wijze scheen te verbeteren; weinige jaren later ziet men grooten twijfel opkomen aan de echtheid dier verbetering, en weet Stroganoff een groot aantal volgelingen te winnen voor een ietwat schematisëerende behandeling met chloralhydraat en morfine, waarbij de verlossing pas wordt tot stand gebracht, als deze zonder verwonding der vrouw mogelijk is geworden. Zoo ziet men de hedendaagsche verloskundigen weder naderen tot het standpunt, dat voor zestig jaren reeds door Simon Thomas werd ingenomen en dat de voorkeur verdient boven dat van Stroganoff. Ik kan niet beter doen, dan Simon Thomas zelf het woord geven: ¹⁾

„Hoe ik in het algemeen over de therapie der eclampsie denk, zal aan elk deskundig lezer, die zich de moeite gegeven heeft, om de bovenstaande 24 waarnemingen te doorloopen, reeds voor een groot gedeelte gebleken zijn. Eene vaste methode, die ik, of ter voorkoming van aanstaande, of tot genezing van reeds uitgebroken stuipen zou kunnen of willen aanbevelen, bezit ik niet. De eclampsie heb ik nog nooit behandeld; maar wel *eclamptische zwangeren, barenden en kraamvrouwen*. In elk mij voorkomend geval heb ik getracht, met inachtneming van de constitutie der lijderes, van de verschijnselen, die aan de aanvallen voorafgingen, ze

¹⁾ Bijdrage tot de leer der stuipen bij zwangeren, barenden en kraamvrouwen. (Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 1869.

vergezelden en er op volgden, van het verloop der baring, wanneer die met de stuipen coincideerde enz., zoodanige hulpmiddelen van diaetischen of pharmaceutischen aard toe te passen of kunstbewerkingen te verrichten, welke mij toeschenen door de bijzondere omstandigheden aangewezen te zijn, en te kunnen dienen, om het levensgevaar, dat er voor moeder en kind kon bestaan, te verminderen of weg te nemen.

Dat ik over het algemeen niet ongelukkig geslaagd ben, blijkt genoegzaam uit de waarnemingen zelve en uit de cijfers; die ik naar aanleiding daarvan bij het bespreken der prognose kon mededeelen. Van de 24 vrouwen, die door mij of in mijn kliniek en polikliniek behandeld werden, zijn er maar 3 aan stuipen en 1 aan febris puerpernalis gestorven, en van de 26 kinderen kwamen er 21 levend ter wereld, eene verhouding, die ik bij geene der mij bekende reeksen van waarnemingen terugvond, en waaruit ik ten minste dit meen te mogen opmaken, dat eene met zorg gekozen therapie bij dreigende, of reeds uitgebroken eclampsie van nut kan zijn.

Wat kan ter voorbehoeding van stuipen gedaan worden . . . enz."

Het is niet mijn bedoeling de door Simon Thomas aanbevolen en deugdelijk bevonden wijze van behandelen hier verder te bespreken: tartarus emeticus, calomel en jalappe, aderlating speelden daarbij een groote rol;

alle beschouwingen van onzen leermeester zouden wij ook op dit gebied niet gaarne onderschrijven. Toch zal reeds door het verwonderlijk goede resultaat van zijn behandeling de deskundige lezer worden verlokkt kennis te maken met dit geschrift; immers vrij algemeen becijfert men de sterfte voor vrouwen met eclampsie op 25 %, voor de kinderen op 28 %. Men zal daarmede rekening hebben te houden bij het kiezen van een vast standpunt, waaraan in den maalstroom van den tegenwoordigen tijd zoo groote behoefte bestaat.

Laat ik alleen nog deze twee zinsneden afschrijven:

„ , dat men zich aan plichtverzuim schuldig maakt, wanneer men prodromi van eclampsie niet behandelt.”

„ en aarzel ik niet te bekennen, dat ik mij met volle overtuiging bij de minderheid aansluit, en, op eigen ervaring en op de berichten van anderen steunende, van een actieve (i. e. verloskundig-operatieve) behandeling in de meeste gevallen meer kwaad dan goed verwacht.”

Over den hoogleeraar , die een zoo uitnemend, wetenschappelijk verloskundige was, kan men niet spreken, zonder van zijn onderwijs te gewagen. Het beste onderwijs, dat Simon Thomas heeft gegeven, bestond in de persoonlijke inwerking van dezen mensch op zijn leerlingen. Hij was volkomen eerlijk en eenvoudig, hij was de verpersoonlijking van de plichtsbetrachting en van de menschlievendheid, tegenover patienten en studenten.

Dit verzekerde hem onbepaald vertrouwen bij zijn leerlingen, van wie de meesten, (Goddank niet allen) hem liefhadden als een zoon zijn vader. Wat hij deed en wat hij zeide, sloeg daardoor altijd diep in. Hij heeft zoo veel kunnen zeggen, rechtstreeks tot zoo velen afzonderlijk, dat ieder zijner leerlingen veel meenam uit zijn mond. En hij heeft genoeg geschreven, om bij zijn leerlingen, die daarin belang stelden, nog dieper in te prenten, wat hij hun vaak reeds had gezegd. Zoo heeft het wezen van den zoo fijn voelenden mensch, het wezen van den zoo scherp denkenden geest zich uitgestort in de ziel van zijn leerlingen. Dit is het onderwijs van Simon Thomas geweest, en daarom was het voortreffelijk.

Naast de verloskunde heeft Simon Thomas de gynaecologie beoefend. Het ligt in den aard der zaak, dat hij zich hierin niet op gelijke wijze de meester heeft kunnen toonen. De gynaecologie, zoo oud als de menschheid zelf, is pas een wetenschap van beteekenis geworden, toen de pathologische anatomie haar den weg kon wijzen, en dit kon eerst geschieden in voldoende mate, toen de chirurgische techniek de buikholte der levende vrouw toegankelijk maakte. Eerst daarna zijn ook het mikroskopisch en het experimenteel onderzoek tot ontwikkeling geraakt. . . Zoo is de gynaecologie, die wij thans kennen, een vrucht der laatste veertig jaren. Het gynaecologisch onderzoek bleef onvruchtbaar, zoolang men de gelegenheid miste, aan de levende

vrouw te controleeren, wat men meende te hebben gevonden, en zoo bleef menig ziektebeeld, dat heden het grootste gedeelte der gynaeco-pathologie vormt, b.v. de ontstekingsprocessen van en naast de baarmoeder, geheel onbekend. Toch woekerde men met de gebrekkige hulpmiddelen, die men had. Ook uit Simon Thomas' geschriften herkent men de kunstvaardigheid, waarmede hij de uterussonde gebruikte tot het herkennen van vele bijzonderheden, die wij in den tegenwoordigen tijd op andere en betere wijze ontdekken. Het gebrekkige en gevaarlijke der operatieve techniek noodzaakte tot een nog veel meer in bijzonderheden afdalend onderzoek dan wij thans noodig achten, opdat men, een operatie ondernemend, niet zou worden teleurgesteld door wellicht onoverkomelijke moeilijkheden. Het onderzoek van patienten met eierstoksgezwelien, zooals het door Simon Thomas werd verricht, doet ons den schranderen geneesheer kennen, maar veel meer nog den menschlievenden, medevoelenden man, die zich de beperktheid der techniek bewust, er voor huiverde een vrouw aan grooter gevaaren bloot te stellen dan die de ziekte zelf meebracht. Wij mogen geneigd zijn te lachen om de zorgvuldigheid, waarmede maanden, jaren lang de groei van een eierstoksgezwel werd nagegaan, voordat men tot operatie durfde overgaan, en om de overweging, of het leven der patiente reeds ondragelijk genoeg was geworden, om haar aan de onzekere kansen eener operatie te onderwerpen, — maar vergeten wij daarbij

niet, dat onze techniek een duizendmaal machtiger en veiliger wapen is geworden dan die onzer voorgangers kon zijn, en dat hun niet zooals aan ons, bekend was, dat de meeste gezwollen van den eierstok, ongeopereerd, vroeg of laat stellig den dood der patiënte zullen veroorzaken.

De gynaecologische buikchirurgie bestond uitsluitend in de ovariectomie. Simon Thomas heeft deze operatie herhaaldelijk verricht, zoo goed als men in dien tijd kon verwachten, en met een zorgvuldigheid, waaraan nog menig hedendaagsch operateur een voorbeeld zou kunnen nemen, en, ik herhaal het, met een verantwoordelijkheidsbesef, dat men zeker niet bij allen aantreft, die het mes voeren.

Wat de ovariectomie betreft, was Simon Thomas geheel op de hoogte van zijn tijd. In 1858 beschreef hij drie gevallen van eierstokscysten, die door punctie en incisie per vaginam tot genezing werden gebracht, en gaf daarvoor argumenten, die voor dien tijd als steekhoudend moeten worden beschouwd. De beroemde Spencer Wells, die zeker wel den grootsten invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling der abdominale ovariectomie, verrichtte zijn eerste operatie in 1857. Wij zien Simon Thomas hem navolgen met deze buikoperatie in 1868; tot Juni 1876 voltooide hij er twaalf, en zeven van deze vrouwen herstelden, wat in dien tijd geen slecht resultaat was. Zeker zouden zijn techniek en zijn resultaten aanzienlijk verbeterd zijn

geworden, indien de leer der antiseptiek vroeger ware gekomen. Waarom zij op den ruim vijftigjarigen gynaecoloog geen voldoende indruk kon maken, heb ik hierboven getracht te verklaren. Ik beschouw dat als een geheel natuurlijk verschijnsel: Simon Thomas was daarvoor twintig jaren te vroeg geboren.

Mijn schets is niet volledig, dat weet ik en betreur ik, en misschien is zij volgens sommigen niet juist. Ik heb gepoogd Simon Thomas te schetsen, zooals ik hem na vijftwintig jaren nog voor mij zie, als een der grootste verloskundigen van ons vaderland, als een der beste, beminnelijkste menschen: ik kon niet anders geven dan wat ik zie. Mocht mijn teekening er toe kunnen bijdragen, dat zijn beeld ook voor anderen, voor de jongeren in scherper trekken verrees en dit bij hen de zucht versterkte, hem zelf uit zijn geschriften te leeren kennen, Zij zouden dan begrijpen, waarom de Leidsche Hoogeschool nog altijd trotsch is op Abraham Everard Simon Thomas, waarom zijn leerlingen hem nog altijd in groote dankbaarheid vereeren en in warme liefde gedenken.

Bibliographie van A. E. Simon Thomas ¹⁾.

Specimen medic. Inaug. „Quaedam de morbo syphilitico”,
quod . . publice defendit A. E. S. T. die 30 Oct. 1844,
Lugd. Batav.

Theses Argumenti Obstetricii quas Ac. defendit A. E. S. T.
die 28 Aprilis 1845, Lugd. Batav.

De baarmoedersondc en haar gebruik bij verschillendc zie-
kelijke toestanden der baarmoeder en omliggende deelen.
(Nederl. Lancet, 2de Serie. 2de Jaarg., 4de Afl. 1847).

De ontsteking, verzwering en verharding van den hals der
baarmoeder, door J. H. Bennett, uit het Engelsch ver-
taald. Rotterdam, 1848.

Oratio inauguralis „de rite instauranda institutione de arte
obstetricia. Lugd. Batav. 24 Sept. 1848.

Verslag der Verloskundige kliniek en polikliniek aan de
Leidsche Hoogeschool:

Cursus 1848—1849. Ned. Lancet. 2e Serie 4e Jaarg.

„ 1849—1850	„ „ „ „	5e „	„
„ 1850—1851	„ „ 3e „	IC „	n ^o . 8.
„ 1851—1852	„ „ „ „	3e „	„
„ 1852—1853	„ „ „ „	4e „	„
„ 1853—1854	„ „ „ „	„	„
„ 1854—1855	„ „ „ „	5e „	„
„ 1855—1856	„ „ „ „	7e „	„
„ 1856—1858	Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 2e Jaarg.		

1858. blz. 633.

(8e Klin. Verslag (1857) Broers en van Goudoever, Tijdschr.
v. Heel- en Verlosk. Jaarg. 1857. blz. 34.

Cursus 1858—1860. Ned. Tijds. v. Geneesk. 7e Jaarg.
1863, blz. 401.

(Deze verslagen zijn later vervolgd in dissertatiën).

¹⁾ Behoudens enkele toevoegingen ontleend aan: Dr. P. H.
Simon Thomas; Het onderwijs in de verloskunde aan de
Leidsche Hoogeschool gedurende het tijdvak 1791-1900.
Leiden, S. C. van Doesburgh, 1909.

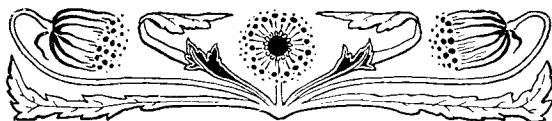
- Verdubbeling der baarmoeder en scheede. (Ned. Lancet, 2e Serie, 5e Jaarg. n°. 5.)
- Vroegtijdige baring wegens bekkenvernaauwing, enz. (Ned. Weekbl. v. Geneeskundigen, 1e Jaarg. 1851, blz. 51.)
- Overtijdige baring, matige vernauwing van den bekkeningang, enz. (Ned. Weekbl. v. Geneesk., 1e Jaarg. 1851, blz. 106.)
- Bijdrage tot de leer der retentio placentae en hare behandeling. (Ned. Weekbl. v. Geneesk., 3e Jaarg., 1853, blz. 431.)
- Bijdrage tot de kennis der enkelvoudige eierstokscysten en hare behandeling. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 2e Jaarg., 1858, blz. 545.)
- Drie gevallen van stoornis der baring door vernauwing van het bekken. (Sederl. Tijdschr. v. Geneesk. 3e Jaarg., 1859, blz. 693.)
- Over de wijze, waarop het schiefvernaauwde bekken met ankylose van een heilig-darmbeenvereening ontstaat. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 3e Jaarg., 1859, blz. 277.)
- Verloskundige waarnemingen (cephalotripsie en decapitatie). (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 3e Jaarg., 1839, blz. 693.)
- Oratie : „De experientia medico perquam necessaria”. 8 Febr. 1860. (Annales Academicac.)
- Keuring of Decapitatie. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 5e Jaarg., 1861, blz. 6.)
- Das schrägverengte Becken von Seite der Theorie und Praxis nach dem gegenwärtigen Stand der Wissenschaft; mit 7 lithographirten Tafeln. Leyden, 1861.
- Die Entstehung des schrägverengten Beckens durch eine durch Krankheit der Kreuz-durmbcinfuge erworbene hnkylöse, verteidigt gegen die Bemerkungen des Herrn Dr. Ols-hausen. (Monatschr. f. Geburtshülfe u n d Frauenkrank-heiten, Bd. XX, blz. 384).
- Een geval van Keizersnede. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1862, blz. 1).
- Nieuwe bijdrage tot de leer der decapitatie in gevallen van dwarsligging der vrucht met sedert lang afgevloeid vrucht-water. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 6e jaarg., 1862, blz. 97).

- Volkomen gemis van lucht in de longen (Atelectasis pulmonum completa) bij een vroegtijdig geboren kind, dat krachtig geschreeuwd en 17 uren geleefd had. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 8e jaarg., 1864, blz. 337).
- Transfusio sanguinis bij eene door bloedvloeijing uitgeputte kraamvrouw. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 1e Afd. 1865, blz. 129).
- Waar zullen de artsen gevormd worden? Eene vraag, naar zijne overtuiging beantwoord. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 1e Jaarg., 1e Afd. 1865, blz. 465).
- Veertig gevallen van partus arte praematurus. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 1e Jaarg., 2e Afd. 1865, blz. 60).
- De keering op de knie. Een voorslag tot verbetering van de techniek der keering op het bekkenuiteinde. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 2e Jaarg., 2e Afd. 1866, blz. 40).
- De leer van het onderzoek door verloskundigen en vrouwen-artsen. Leiden 1867. 8 vo.
- Zelfverdediging. Antikritiek naar aanleiding van de recensie van bovenstaande monographie, door Dr. J. Baart de la Paille. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 2e Reeks, 4e Jaarg., 1e Afd., 1868, blz. 549).
- Sectio caesarea. Sluiting van de baarmoederwond door zilverdraad-hechtingen en volkomen sluiting der buikwond. Ongestoord verloop van het kraambed. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 3e Jaarg. 1e hfd. 1869, blz. 493).
- Multiloculair cystoid van het linker ovarium, beginnende ontaardig van het rechter; dubbele ovariatomic, genezing in drie weken. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Afd. 1869, blz. 82.)
- Bijdrage tot de leer der stuipen bij zwangeren, barenden en kraamvrouwen. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Afd. 1869, blz. 321.)
- De baarmoedernaad bij de keizersnede. Eene historisch-kritische proeve. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 2e Reeks, 7e Jaarg., 2e Afd. blz. 87.)
- Tweede geval van Sectio caesarea, waarbij de baarmoederwond nauwkeurig met zilverdraad gehecht werd en het

- kraambed zonder stoornis verliep. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks. 9e Jaarg., 1e Afd. 1873, blz. 341.)
- Twaalf Ovariectomieën. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 12e Jaarg., 2e Afd. 1876, blz. 179.)
- Beperkvernaauwing door Spondylolisthesis. Sectio Caesarea met goeden uitslag voor moeder en kind. (Ned. Tijdschr. v. Geneesk., 2e Reeks, 21e jaarg. 2e Afd. 1885, blz. 52.)

Prof. B. J. KOUWER.

Utrecht, Augustus, 1911.

Leidsche Liefdadigheid

naar aanleiding van den **Brand** op de Hoogstraat
dato **3** October **1766**.

PUBLICATIE.

Die van den Geregte der Stad Leyden, gehoord het versoek uit naam van Elisabeth Verbrugge, Weduwe Cornelis Versleven, en haare aanbehuuwde Kinderen, alsmede van Kniertje Overduyn, Wednwe Johannes Goudfrooy, en haare Kinderen, en van Gerrit Hartje, aan Haar Edele Groot Agtb. gedaan, omme volgens 't verlies van haare Woningen en Goederen, veroorzaakt door den ysselyken brandt, welke in den nagt tusschen den tweeden en derden deser lopende Maandt alhier is ontstaan, een Collecte te mogen doen! hebben, als ten uittersten aangedaan over de beklagelijke en smertelijke toestand, waarin gemelde Huysgesinnen, (en wel in-

sonderheid het eerstgemelde, door gemis van Man en Drie Kinderen) sig bevinden, en in consideratie van de loffelijke genegenheid, welke Haar Edele Groot Agtb. vernoomen hebben, by de goede Burgers en Ingesetenen deser Stede te resideren, om haare ongelukkige medeburgers soo veel mogelijk in desen haren nood bytestaan, en te soulageren, goedgevonden, dat in dit sonderling geval, ten behoeve van de voornoemde Huysgesinnen zal werden gedaan een publycke Collecte, zoo als men gewoon is de ordinaire publycke Collectens te doen.

Werdende mits desen de goede Burgeren en Ingesetenen dezer Stad daar van by deze verwittigt, niet twyffelende of dezelve, ziende de toegenegenheid van die van den Geregte voornoemt, voor haare ongelukkige Burgeren en Ingesetenen, welke als in een ogenblik zoo van haar Goed als van het geen haar lief en dierbaar is, zijn ontbloot geworden, zullen met een Christelyk en innerlyk mededoogen over dezelve zyn aangedaan, en over sulks door haare liefdegaven, na mate dat zy van God Almagtig gesegent zijn, de voorgemelde Huysgesinnen in dese haare droevige omstandigheden wel willen te gemoet komen en ondersteunen.

En alsoo daar toe dag beraamt is, op Maandag eerstkomende die wesen zal den 13 deser lopende Maandt October, des Morgens de klokke agt uren, werden mitsdien de goede Burgeren en Ingesetenen deser Stede versogt haar jegens dien tijd by huys te

willen laten vinden, ommè waar te nemen de komste der geenen die daar toe sullen werden gebruykt, te weten die van den Geregte, Vroedschappen, Veertigen, Kerkendienaaren, Ouderlingen en Diaconenmitsgaders de Meesteren van de Huys Armen binnen dese Stad.

Aldus gedaan bij die van den Geregte der Stad Leyden, op den 7 October 1766, en ten overstaan van deselve op den 9 daaraanvolgende van de Poye van het Raadhuys afgelesen.

By My

YSBRAND VAN DAM.

Nadat deeze door hunne Edl. Groot Achtbaeren dus gepubliceerd was, is zij ook op den 12^{en} October, op last van deselve, in alle Kerken, openbaer bekend gemaekt geworden, en men heeft reden om in deeze de Liefdadigheid onzer Medeburgeren te roemen, welke de billijke verwachting hunner Edl. Groot Achtbaeren niet te leur gesteld heeft.

LYST

DER

COLLECTE,

Zoo als deselve in yder Bon of Wijk byzonder is gedaen.

‘t Wanthuys . . . , 484 : 11

‘t Wolhuys . . . , . . . , . 865 : 6

't Vleeschhuys.	732: 4
Gasthuisvierendeei	1046: 1
Over 't Hof	1023: 5
Sevenhuysen	908: 14
Zuyd Rapenburg.	237: 4
Noord Rapenburg	1187: 10 : 8
Oost Nieuwland	027: 16
West Nieuwland.	385: 4
Hoogewoerd	640: 9
Burgsteeg (N. B. Dit is het Bon, in 't welk de Brand ontstaen is . .	1191: 3
Kerk Vierendeel	406: 12
Gansoord	448: 10
Nicolaasgragt	94 :
Maarendorp Rhynzyde	454: 1 2
West-Maarendorp Landzyde	359: 7
Oost-Maarendorp Landzyde	305: 19
Over Maaren Rhynzyde	383: i3
Over Maaren Landzyde	363: 4
Nieuw Maaren	1011: 9
Zyloord	483: 11
Hoogemorsch	134: 6
't Halve-Bon en Waard-Bon. . . .	196: 12
Zuyd Rhynevest	433: 6 : 8
Noord Rhynevest (groot).	204: 3 : 8
Noord Rhynevest (klein).	313: 1

f 14821 : 14:

Nog wegens het geen van Persoonen,
 ten tijde der Collecte absent geweest
 zijnde, is ingekomen, als het gunt van
 het verkogte Billioen is gekoomen, en
 eindelijk dat bij generale overtelling van
 het geheele Montant meerder is be-
 vonden, te samen 321: 5

Dus de geheele Collecte zuiver bedraegt . f 15142 : 19

Voor welke zeer liberale en rykelyke Gifte de Burgeren
 en Ingezeten dezer Stad, den volgenden Zondag, van
 de Predikstoelen, in alle de Kerken zoo Protestantsche
 als Roomschegezinden, uit naem hunner ongelukkige
 Medeburgen zijn bedankt.

Deze Collecte, welke boven alle gissingen uitviel,
 ging ook boven de verwachting van hun Edl. Groot
 Achtbaeren, die ook hunne goedkeuring betoond hebben
 over de gulhartigheid, waarmede het algemeen de
 voetstappen van hun Edl. Groot Achtbaeren gevolgd
 heeft. Ook hadden onze Leeraers op de allerinneemendste
 wijze hunne Gemeente op Zondag den 12^{en} October,
 zijnde daags von deeze buitengewoone Collecte, tot
 ontferming en mededeelzaamheid opgewekt, gelijk zij
 reeds op den 3^{den} met dezelve, ouder de tederste
 aandoeningen, sterke zuchtingen, en gebeden tot God,
 voor de Ongelukkigen hadden uitgestort, terwijl ver-
 scheidene ook deeze ellendigen een en andermaal

vriendlijk bezochten, en, naer den aert van het geval en hunne toestand, gepaste vertroostinge toedienden.

Uit : Afbeeldingen van de Hoogstraet en Vischbrugge te Leyden. Met de Veranderingen, veroorzaekt door den Brand op den 3^{en} October des Jaers 1766.

By C. van Hoogeveen, Junior.

1767

L P.

Leiden in 1633 door Vondel bezongen.

Leiden deelt met Kampen, naar verkiezing, de eer of de schande van het langst en het kwaadaardigst de Remonstranten te hebben vervolgd, en de beginselen van vrijheid en verdraagzaamheid in den godsdienst te hebben onderdrukt. -De stad der wijsheid kwam op dit punt, van 1618 af tot na 1675, dus gedurende meer dan 60 jaren, bedenkelijk met de stad der dwaasheid overeen.

Wat er in die jaren in Leiden is voorgevallen heb ik elders geschetst ¹⁾. Maar de gebeurtenissen van het jaar 1633 zijn bijzonder merkwaardig. Niet omdat het toen weer heftiger toeging dan te voren en de godsdienstige onverdraagzaamheid, of liever: de kerkelijke partijzucht en heerschzucht weer eens hoogtij vierden. Het loont nauwelijks de moeite, ellende en schande uit het verleden op te halen, al ligt er altijd een waarschuwing in. Ik

¹⁾ H. Y. Groenewegen, Uit de geschiedenis van het Remonstrantisme te Leiden en Warmond. (Uit de Remonstr. Broederschap, 1912. blz. 1.)

verdiepte er mij slechts in omdat een op het Leidsch Archief gevonden handschrift, aangevuld en vergeleken met elders bewaarde handschriften, mij voor het eerst een overzicht gaven van wat in een stad als Leiden terwille van de geloofsvrijheid nog een eeuw na de Hervorming is geleden. Neen, ik breng de gebeurtenissen van 1633 naar voren, omdat zij door Vondel zijn vereeuwigd, en de handschriften mij in staat stelden eenig, naar ik meen, nieuw licht te werpen op twee zijner hekeldichten,

De gebeurtenissen van 1633 hangen samen met wat er aan voorafging. De kerkelijk-staatkundige ommekeer van 1618 is voor de vrijzinnigen te Leiden een ramp geweest. Zij mochten nog in 1615, terwijl zij in kerken stadsbestuur de meerderheid hadden, getoond hebben niet met het woord maar met de daad verdraagzaamheid te willen betrachten, toen zij, om beiden partijen recht te doen, een Calvinist en een Remonstrant in de kerk beriepen, — de felheid der partijzucht is er niet door verzacht. Van 1618 tot 1630 is het een lang en droef verhaal van vervolgingen, gevangenschap, verbanning, boeten en harde proceduren van overheidswege geweest ; en van de zijde van het gepeupel een reeks uitbarstingen van telkens weer opzettelijk gewekten haat, met oproer, plundering en doodslag, door de overheid meer begunstigd dan gekeerd. In die jaren heeft „Schout Bont” zich onsterfelijk gemaakt. Mr. Willem de Bont zou zich stellig een minder onvergankelijken naam verworven hebben, ware hij Professor in de Rechten gebleven.

In 1619 werd hij Schout, en men mag hem den lof laten dat hij voor zijn partij een ijverig dienaar is geweest. Geen samenkomst van Arminianen, hoe verborgen ook, ontging hem. Zoo stillekens konden zij niet preeken, bidden, zingen, binnenshuis of buiten de poort, of hij rook de ketterij, was er met zijn rakkers en het plunder. ziek gepeupel bij, en deed zijn werk zoo goed, dat Vondel zonder overdrijving zingen mocht:

Men hoort op 's Gravensteyn de Christen sielen steenen.
 Griffioen slaen hun klaeu in 't eerlyck burgers goed.
 Men plaeghtse om 's Heeren Woord met ballingschap en boet,
 En dwingtse, tegens recht. sich selleve te grieven
 Met eed, en leydse voort als knevelaers en dieven.
 Men geeftse om een sermoen den plondergeus ten roof,
 En kryghslien. Dit's de vrucht van 't Gommarist geloof.

Een of twee jaar mocht het wat kalmer toegaan, in 1633 hervat Schout Bont zijn rol, en vlammen de kerkelijke en Politieke hartstochten weer hoog op. Den 3den October werden twee oud-burgemeesters der stad, die het beleg der stad nog hadden meegemaakt, de zeer hoog bejaarde Hugo Gael en Nicolaas Swanenburgh, vervolgd, omdat zij met hunne geestverwanten in hunne woningen Leiden-ontzet met dankgebed, loflied en prediking hadden herdacht. De door de Remonstrantsche Broederschap pas aan Leiden toegevoegde predikanten, Snecanus en Bysterus, deelen hun lot. De eerst benoemde predikant, Burgius, had na een jaar dienst verzocht om verplaatsing naar elders. De dienst te Leiden viel hem te zwaar en was hem te gevaarlijk, terwijl men

schier overal elders de plakaten buiten werking had gesteld en de Remonstranten oogluikend liet prediken, te Amsterdam en Rotterdam zelfs kerken liet bouwen. Den 16^{den} October werd het nog erger. Pieter Gerrits Hoogmade, wonende op de Hoogewoerd, werd vervolgd, beboet en verbannen om een godsdienstoefening in zijn huis, met Wouter Lamberts de Fries en Meynsje Jacobsdochter. Het zal wel in zijne woning op de Hoogewoerd zijn geweest, dat een schuilplaats en kerkmeubelen werden vernield gelijk vermeld wordt. En den 6^{den} November werd het huis van Gerbr. Knotter op het Rapenburg om dezelfde reden door het grauw geplunderd. Schout Bont voer er wel bij. Hij kon weldra zijn huis met goudleder behangen en de vierschaar onthalen op den wijn, dien hij uit de tranen der ongelukkigen en het bloed van arme Leidsche burgers geperst bad, zooals Passchier de Fijne schreef¹⁾. Vondel teekent Bont op dezelfde wijze en schildert in felle kleuren de gebeurtenissen waarvan hij de held was.

O bittre spruyten van dien alsembittren stamme,
 Die, naulycx 't vier ontvloon, Servet verwees ter vlamme,
 Hoe aerdghe na den struyck daerghe wt gesproten sijt:
 Wanneerghe galle braeckt en in de glasen smijt,
 En spoeckt, als Duyvcls, langs de straeten op en neder.
 Schout Bont die graselt vast, en blinkt in 't gouden leder
 En, als een tiger, op d' onnooscheyd verwoed,
 Parst wijn wt traenen, en laed smeer, bij 't sweet en bloed
 Der schaemle burgers die soo mannclyck zich quceten.

¹⁾ Passchier de Fijne, Verzameling der Tractaten II. Den ouden Leidschen Patroon 186.

Wat heeft nu Vondels verontwaardiging dermate opgewekt? Natuurlijk uitte Vondel ook hier zijn onverdeelde en hartelijke sympathie voor de Remonstranten. Met al de kracht van zijn vurigen geest en de warmte van zijn vrome, vrijheidlievende hart deelde hij hunne beginselen, beleet hij hunne overtuigingen, streed hij hun strijd, toornde hij op hunne vijanden, verheerlijkte hij hun geloofstrouw, hun gewetensmoed, hun worsteling voor het erfgoed der vaderen. Maar het aangrijpende lied, waaruit de aangehaalde regels zijn genomen, een lied waarin, meer nog dan de toorn, de felle smart brandt van een menseh die in zijn heiligste liefde gewond wordt, is blijkbaar de onmiddellijke weerslag op een bepaalde gebeurtenis. Wat heeft Vondel met zooveel droefheid en verontwaardiging doen denken aan het opschrift van het „Papieren geld geoffert op het altaar van de Hollandsche vrijheid”, *haec libertatis* ergo, waarnaar hij zijn gedicht heeft genoemd? De eerste regel zegt het eigenlijk al : „het jaergetijdigh feest in Wijnmaend”, de 3° October En juist op dien 3^{den} October ziet hij in Leiden met voeten getreden die vrijheid des geloofs, waarvoor men zooveel geleden had. Het was namelijk op dien dag in het jaar 1633 dat men twee oude helden van het beleg, grijsaards nu van meer dan 80 jaar, al kon de een niet meer loopen, de hooge stadhuistrap dwong op te gaan om als misdadigers terecht te staan, alleen omdat zij God hadden gedankt met de hunnen, en naar hunne overtuiging den grooten gedenkdag

godsdienstig hadden gevierd. Zoo had men ook vroeger, verhaalt Passchier ¹⁾, een burger, den kleermaker Gerrit Jansz., in een kot gestopt waar pas een paar galgboeven uit waren gehaald, en hem daar 8 weken laten liggen, omdat hij met eenige Remonstranten de verlossing van 1574 dankbaar herdacht had. Dat alles verklaart waarom Vondel juist op dien dag zoo diep de geweldige tegenstelling voelt tusschen den geest der vaderen en dien van hun verbasterde zonen. Het gedicht is dan niet, zooals van Lennep, van Vloten en Unger meenen, van 1630 ²⁾, maar van 1633.

Eenzijdig, het zij zoo, maar groot en breed ziet hij de werkelijkheid, en zijn vrome hart is er diep door ontroerd. In verzen die slaan als een zwaard, klinken als een klaroen, maar aldoor trillen van smart, zingt hij uit wat hij ziet en voelt. Onze taal heeft misschien nooit feller klanken voortgebracht, ons volk nooit krachtiger protest tegen zijn verblindingen, vuriger beroep zijn geweten gehoord. O held, roept Vondel, de schim van Van der Werff toe:

O held! die met uw bloed den burgerbrand wou blusschen,
Indienghe nu uw bloed geschopt saeght van het kussen”),

¹⁾ Passchier de Fijne, Den ouden Leydschen Patroon, Tractaaten 11 blz. 195. Passchier geeft blz. 200 enz. een lange lijst met de namen van de vervolgdén vóór 1630, die nog niet eens volledig schijnt te zijn.

²⁾ Unger, Bibliographie van Vondels werken N°. 193.

³⁾ V. d. Werf's zoon, Frans Pietersz. Duist van der Werf, in 1574 geboren, in 1618 schepen, werd afgezet. Barth. van

Vervloecht, vervolgt, en van verradery beticht,
 En, op ons vrij outaer, de tyranny gesticht,
 Ghy soud uwe oogen nocht uwe ooren nau gelooven.

Dan beschrijft hij in de straks aangehaalde verzen het lijden van de Christenzielen en roept, blijkbaar denkende aan den ouden Gaël en Swanenburgh, hun toe:

Vergeefs hebt ghy gestreen met Welhem van Cranjen
 En voor de borst gehad de monarchy van Spanjen.
 Een lichte monnik, die syn kap hing op den tuyn,
 Stelt Leyden nu de wet en maeckt sich 's volcx Tribuyn ¹⁾,
 En treckt gesagh aan sich, met eenen Burgemeester,
 Soo boos als onbeschaemt ²⁾. Elck siddert er, elck vreest er.
 Heeft uwe stad nu voor Calvin de speer gevelt?
 Heel anders spreekt de stem van 't stom papieren geld.

Assendelft, met een dochter van van der Werf getrouwd, eveneens.

¹⁾De felle Calvinistische drijver Ds. Fabritius, gewezen monnik.

²⁾Hier bedoelt Vondel Mr. Jacob van Broekhoven, dien hij in regel 104 met name noemt. In de uitgave van 1660 (Poëzy 11 blz. 25) teekent Vondel bij regel 74 aan : „doen tyrannisecrde koning Philips, nu koning Broekhoven”. Als een bulderenden tyran teekent ook Passchier de Fijne hem (Tractaaten 11 blz. 182). Broekhoven was herhaaldelijk burgemeester. Blijken; Orlers' Beschr. der stad Leyden was hij het in 1621, 1627—1629, 1636. Dat hij in 1633 niet onder de burgemeesters voorkomt, pleit niet tegen mijn onderstellirrg dat dit gedicht is gemaakt naar aanleiding van de gebeurtenis op 3 Oct. 1633. Immers ongetwijfeld was de rijke en gevreesde man ook in de jaren dat hij niet een der burgemeesters was de groote drijver in de beweging tegen de Remonstranten, en Schout Bont doorloopennd zijn werktuig. Dat verklaart dan ook de uitdrukking in regel 104 „Broekhoven vangt en spant”, met men niet van een burgemeester, wel van een Schout kan zeggen. Vondel ziet blijkbaar in hem den leider

Immers, die stem spreekt van Vrijheid en veroordeelt de heerschzucht

Der lange mantels en der breed gerande hoên,
Die onder de gemeent, soo grove logens voên:
En sulck een logentaal betreed den stoel der waarheyd,
En schept erfdyysternis wt middaghs heldre klaerheyd.

De leeuw op de noodmunt, die Phillips bij de keel greep, laat zich niet „ringelooren met Synodaele banden”. Graevesteyn en Loevesteyn zijn „te kleyne koten” voor hem. Hij wil „ruymschoots weijen”. Maar bovenal ergert, hem de gedachte dat „ondanckbre vreemdelingen”, Walen en Vlamingen, hun leer hier aan de ingezetenen trachten op te dringen. „Korts naeckt verbannen”, trachten zij nu den „huysheer te verdrucken”, terwijl zij „’s lands ingeboren” tergen, van wien zij, in hun nood, zijn „sacht geherreberght”. Dat was de tirannie der vreemde theologie van het Calvinisme, waartegen de geest van het oorspronkelijk vaderlandsche Protestantisme zich met alle kracht verweerde. Vondel acht „Gommers felle raeven” al even boos als de „Spaensche kraay”. Immers

Die krassen om het nes van Hollands melleckoe,
Die boter karnt en krijgt de huyd vol slaegen toe.

der onverdraagzame partij. die „boos en onbeschaamd” zelfs op den 3den October, den herinnringsdag van de overwinning der gewetensvrijheid, dat heilig beginsel met voeten trad. Een zeldzame Leydsche Courante van Oct. 1633 bespreekt in denzelfden geest als Vondel de gebeurtenis van 3 Oct. (Cat. Handschr. te Rotterdam N°. 173). Misschien heelt dit blad Vondel het gebeurde gemeld en zijn verontwaardiging gewekt.

Geen wonder dat Vondel den blik van den Rijn naar den Amstel wendt, waar de Rernonstranten pas hun „vredestempel” hadden gebouwd, en waar de onverdraagzaamheid geen macht meer had om hen te keeren.

God, god, scydt d'Amstelheer sal elcx yeweeten peylen.
De vrijdom ga sijn gang, en vlieg met volle eeylen
Den Ystroom wt en in: soo word ons' vest gebout.

Genoeg. Vondel is wel met hart en ziel de zaak der Remonstranten toegedaan geweest. Hij zou het in datzelfde jaar 1633 nog op andere wijze toonen.

Vondel heeft ons ook nog nagelaten een Bede aen de opper vyanden van de voorstanders der vrijheid t tot Le y den. Van Lennep, v. Vloten en Unger hebben, blijkens Unger's Bibliographie van Vondels werken n°. 760, ik weet niet op welken grond, dit stuk gedateerd 1626. Het is mij gebleken dat dit niet juist is. Niet alleen kunnen wij vaststellen dat het in 1633 moet zijn gedicht, maar wij zijn thans in staat de gebeurtenissen aan te wijzen, waarop het gedicht een tot nu toe niet begrepen toespeling bevatte.

De Bede begint met een verontwaardigd protest:

Gewetensbeulen, die vermomt in rechters rocken,
D'eenvoude Godsdienst plaegd met moord-geweer en stocken,
En teghens Eed en eer uw grijse keuren scheurt,
Daer 't Burgher-heyl om schrcyt en 't Vaderland om treurt:
Hou op van ziele-dwangh bij glimp van staats decreten.

Vondels bazuin geeft geen onzeker geluid. Hij verwijt Leidens vroeде vaderen dat zij hun stad, dat kostelijke

pand, „het oorloghs aspunt”, vernielen. „Spoel af uw bloedge handen”, roept hij hun toe, „vergun uw mede Christ vry oeffeningh van 't Geloof.” Burgerbloed te doen vloeien acht hij „zielen tyranny, ghesmeet op 't aanbeeld van de kercklyke heerschappij”. De bede, die meer van een dreigenden eisch heeft, eindigt dan met de volgende vreemde regels:

De minste teeckens doen dees vuyle pryde stincken
 Dats' yder ruyckt, ey ! sie die purpre tabbaards blincken,
 De doem klok werd verstomt, 's gherechtsroebreekt intween,
 En 't Christdom roept al-om: de bloed-raedvalt daer heen.

Unger heeft niet gelet op de eerste woorden dezer regels en niet vermoed dat hier een toespeling op zekere gebeurtenissen kon zijn gemaakt, die Vondel als teekenen des hemels en als een oordeel over al die geloofsvervolgingen beschouwt. Hij meent dat hier sprake is van de purperen tabberds van den Bloedraad en van de doemklok der Spaansche doodvonnissen. Maar, daargelaten dat deze herinnering hier geen of een zeer onduidelijken zin heeft, zou men dan meenen hier veeleer te hooren dat de doemklok nog *niet* verstomd was en de bloedraad nog *niet* verdwenen. En die gebroken gerechtsroe kan bij deze opvatting in het geheel niet verklaard worden. Een handschrift nu van C. v. Alkemade getiteld: „Corte beschryvinghe van de strenge en harde proceduren en vervolgingen, den Remonstrantsch Gereformeerde Christenen om de zedige oeffeninge hares Godsdiensts wedervaren binnen de stad Leiden zedert

de veranderinge van den jaren 1618 en 1619 tot den jare 1675", waarvan de betrouwbare historicus A. Stolker een uittreksel maakte ¹⁾, bevat hier een merkwaardige mededeeling, die eensklaps alles verklaart.

Het gebeurde namelijk 16 Oct. 1633 dat Pieter Gerritsz Hoogmade op de Hoogewoerd veroordeeld werd tot boete en ballingschap omdat hij ten zijnen huize een godsdienstoefening had laten houden. Bij het lezen van het vonnis nu brak het klokketouw toen de klok merd geluid, en terwijl Schout Bont met de roede van justitie in de hand uit een venster van het gerechtsgebouw keek, sloeg een windvlaag het venster dicht en de roede brak in tweeën. De bloedraad met zijn purpren tabberds zijn natuurlijk schout en schepenen in ambtsgewaad. De verstomde doemklok ziet op het afgebroken gelui. De gerechtsroe is hier geen symbool, maar de werkelijk gebroken roede van den vervolgzieken Schout ²⁾. En al

¹⁾ Handschr. der Rcn. Ger. Gemeente te Rotterdam, N°. 170.

²⁾ In den 7^{den} en 8sten regel van het gedicht vind ik nog een aanwijzing, dat het in 1633 is gedicht. Daar verwijst Vondel naar Leidens oude handvesten en zegt:

Doorlees uw handvestboeck (of houd het Baersdorp vast?)
En zie of 't drucken oock den Burgervadren past.

Hier is zeker niet bedoeld, gelijk Unger meent, de raadsheer Baersdorp die in 1619 Oldenbarnevelt hielp veroordeelen. Die herinnering heeft hier geen zin, en een raadsheer had niets met de Leidsche handvesten te maken. Gok kan hier niet gedacht worden aan Mr. Simon van Baersdorp, die, blijkens Orlers, van 1620—1638 Secretaris der Vroedschap

die gebeurtenissen samen, hoe schijnbaar gering ook, zijn voor Vondel een teekenend oordeel over wat hij met diepe verachting een stinkende vuile pryde noemt. Hij gruwet van het haatdragend vervolgen van hen die slechts de zelfde gewetensvrijheid wilden handhaven, waarvoor eenmaal Leiden zoo glorieus gestreden had ¹⁾.

Vondel heeft zich uitgesproken met al de warmte

was. Er is blijkbaar sprake van een burgervader, die het handvestboek verbergt om het krachteloos te maken. Bedoeld is blijkbaar Mr. Clemens van Bacrsdorp die juist in 1633 als burgemeester werd herkozen. Deze was in 1626 en 1627 ook wel burgemeester, maar er zijn uit die jaren geen vervolgingen bekend waarbij hij op den voorgrond trad. Hij blijkt echter als een heftig en onverdraagzaam man aan Vondel bekend te zijn geweest, zoodat hij aan zijne herkiezing in 1633, misschien tengevolge van het drijven van den straks genoemden oud-burgemeester Broekhoven, toeschreef dat men de oude rechten en vrijheden der stad verborgen hield en schond.

¹⁾ Van Alkemade's handschrift bevat een eigenaardige mededeeling, waarvan ik de juistheid meen te moeten betwijfelen. Hij beweert dat de Rede ten onrechte aan Vondel is toegekend, maar door den Leidschen notaris Dirk Traudenius zal zijn gedicht. Maar de plano uitgave wijst Vondel toch als uitgever aan. En Vondel zou zeker niet eens andermans verzen op een wijze doen drukken dat ieder ze aan hem zou toeschrijven. Bovendien is van eenig dichtwerk van Traudenius niets bekend. De Heer W. J. J. C. Bijleveld heeft er onder zijne papieren op het Archief vergeefs naar gezocht. Eindelijk, zulke verzen vloeien alleen uit Vondels pen. Vermoedelijk heeft Traudenius hem het voorval van 16 Oct. bericht, misschien in den vorm van een vers. Maar toen zong Vondel zelf wat hem op het hart lag.

van zijn ontroerd, vertoornd, bedroefd gemoed, met al do kracht van zijn rijke, forsche, levensvolle taal. De jammeren waartegen hij met hart en ziel zich verzet heeft, zijn voorbij, voorgoed. Maar zijn gewetenskreet en zijn geloofsgetuigenis zijn gebleven, en vormen niet slechts een aangrijpende bladzijde uit het rijke levenswerk van dezen koninklijken zanger, maar een blijvend en onafwijsbaar beroep op het verleden en op het geweten van ons volk.

H. Y. GROENEWEGEN.

Het voormalige huis Toll onder Koudekerk.

Naar aanleiding van het opstel van den Heer W. M. C. Regt, aan het voormalige huis Toll onder Koudekerk in ons vorig Jaarboekje gewijd, zij het mij vergund nog het een en ander mede te deelen, aangezien die geschiedenis m. i. wel eenige rectificatie behoeft.

Volgens den Heer Regt woonde een Heer Gheerlant van Rhijn in het laatste vierendeel der 13de eeuw in den Hoogen Waard te Koudekerk, waar hij de beschikking had over twee weer lands, groot 50 morgen, hem in 1276 aangekomen door opdracht van Dirk heer van Teylingen, welke beleening in hetzelfde jaar door den Landsheer werd bekrachtigd. Gheerlants dochter Marcellia zou zijn gehuwd met Floris van Toll, die zich na den dood zijns schoonvaders metterwoon zoude hebben gevestigd in den Hoogen Waard en het, huis „den Toll” hebben gesticht. Eerst met diens gelijk-

nsmigen kleinzoon zouden in 1410 de verlijen met de heerlijkheid den Toll in de Hollandsche leenregisters aanvangen.

De hier bedoelde leenacte van 1276 is ongetwijfeld het charter van 5 Januari 1276, afgedrukt door van den Bergh in het tweede deel van diens Oorkondenboek onder n°. 303. Die acte houdt echter geene beleening in; het is slechts eene verklaring van den heer van Teylingen, dat Gheerlant van den Rine van hem in leen houdt o. a. twee weren land in het oosteinde van het ambacht van Koudekerk, zijnde de achtste en negende weer van de kerk af oostwaarts gerekend. Dat deze acte tenzelfden jare zoude zijn bevestigd door den Graaf van Holland is onjuist. Die zoogenaamde bevestiging is te vinden in de Fremery's Supplement onder n°. 176 en betreft Geerlands Hoilandsche leenen, zoo het schijnt onder Zoeterwoude gelegen.

De leenacte van 1410 is te vinden op fol 68^{vso} van het Reg. Nov. Vasall Holl. cas F. en houdt in, dat Florys van Toll „meesterknaep van onser herbergen” ¹⁾, na den dood zijns vaders Florys van Toll wordt beleend met twee weer land in het ambacht van Koudekerk, tieu morgen land in het ambacht van Outshoorn en vijf vierendeel haver, jaarlijks op Meidag te ontvangen

¹⁾ Het behoeft zeker nauwelijks te worden gezegd, dat dit geheel iets anders is als „Meesterknaap van Holland”, welke waardigheid de Heer Regt Floris toekent (blz. 48).

van den rentmeester van Noord-Holland. Van eene „heerlijkheid” is dus in deze acte geen sprake, evenmin als in de andere desbetreffende leenbrieven. De ligging dier twee weren land wordt in deze acte aldus omschreven: in het oosteinde van het ambacht van Koudekerk, zijnde de eerste weer thans de negende van de kerk af gerekend en de tweede de oostelijk daaraangrenzende, *terwijl de zuidgrens wordt gevormd door den Lutteken Rijn en de noordgrens door de oude Zwet*. Het is meer dan waarschijnlijk, dat met dit land hetzelfde wordt bedoeld als in de acte van 5 Januari 1276, doch hoe dit ook zij, blijkens de omschrijving der noord- en zuidgrens kan er m. i. geen twijfel bestaan, of *deze* bezitting van Floris van Toll lag in den *Lagen* Waard ¹⁾.

Dat dit inderdaad de eenige ware opvatting is, moge blijken uit de omschrijving van ditzelfde leen bij de door den Heer Regt vermelde overdracht van 29 Juni 1634. Deze acte staat in register n°. 147 der Hollandsche leenkamer (fol. 11^{vs}^o) en spreekt van: „twee weer landts gelegen „in den ambachte van Coudekercke int oosteynde, „t’ eene groot vijftien mergen, ende t’ ander elff mergen, „daer t’ eerste weer aff is nu ter tijdt dat negende „weer van de kercke aldaer, ende dat ander weer daeraen „aen de oostzijde, ende belegen hebben aen de oostzijde „Sinte Cecilien klooster binnen Leyden, aen de westzijde

¹⁾ Vgl. ook de omschrijving der onderlcenen, welke de Heer Regt op blz. 64 geeft.

„Gerrit van Hoochtwoude, *opt zuydteynde die laege waerssche wateringe, ende opt noordteynde dat Woudt-
„ambocht”*”.

Voor hen, die nog mochten twifelen, kan. ik nog mededeelen, dat in het Algemeen Rijksarchief onder n°. 2274 eene kaart van October 1565 berust, waarop staat : „Caerte van den lage waerd toebehoorend de „heer van Calslagen”, zoodat wij hier te doen hebben met eene afbeelding der bezittingen van Jacob Coppier ¹⁾. Op deze kaart komen tusschen „de laege waertze wech” en „het Woudtambacht” inderdaad de bekende twee weer land, ter gezamenlijke grootte van 26 morgen, voor, op de eerste waarvan aan den Lagen Waardschan weg eene flinke boerderij is te zien, doch ook niets meer — b. v. geene resten van oude slotgrachten. Daar deze kaart dateert van vóór het beleg van Leiden en zelfs van vóór de troebelen, kan niet worden beweerd, dat hier eene „ridderhofstad” heeft gestaan, welke door de Spanjaarden zoude zijn verwoest.

Deze boerderij is noch vroeger noch later van bijzondere beteekenis geweest, zoodat ik hier niet zal stilstaan bij de bezitters daarvan in den loop der eeuwen.

Intusschen deelt de Heer Regt op blz. 45 mede, de laatste sporen der vroegere grootheid van het huis

¹⁾ In dorso van deze kaart staat: „Caerte van de woeninge ende landen ten Tol”.

Toll nog vóór tien jaren in den *Hoogen Waard* te hebben aanschouwd.

Wat was dat dan voor een huis Toll in den Hoogen Waard?

De Hollandsche leenregisters geven op die vraag geen antwoord, aangezien dat huis geen Hollandsch leen was.

De verzameling stukken afkomstig uit het archief van den bekenden Geus Jo^r. Arend van Dorp en thans in het Algemeen Rijksarchief geeft hier echter uitkomst. Daarin toch komt in een dik deel met afschriften van Arends eigendomsbewijzen eene copie voor van den verkoop van den Toll c. a. op 2 April 1667. Blijkbaar om financieele redenen verkocht Jacob Coppier van Calslagen te dien dage aan Arend van Dorp o. a.: „zekere zijne hofstede genaempt de hofstede van „Thol metten houtwasch daerop staende, mitsgaders „alle dat aert vast ende nagel vast is, daerenboven „alle de materialen tot den nieuwen wercke van den „huylze gedestineert zijnde ende noch met alsulcke „achterleen of achterleenen als daer toe behoiren, ge- „legen onder die heerlijkheyt van Coudekerck in Rijnlandt „met 59 margen landts onderleen ende eygen daer toe „behoirende”. De verkooper deed 5 Augustus 1567 opdracht van een en ander — voor zoover het geen leen der grafelijkheid van Holland was, zooals o. a. de bovengenoemde twee weren land in den Lagen Waard — vóór schout en bureu van Alfen. Het afschrift dezer acte omschrijft het huis Toll in den Hoogen Waard

als volgt: „sijne hofstede genaemt de hofstede van „Tholl, als huyssinge, bargaen, schuyren ende alle tgene „aertvast ende nagelvast is, mitsgaders alle die materialen „tot den nieuwen werck van den huysø gedestineert „zijnde, met 15 morgen eyen landt daer dese wooninge „op staet gelegen in den ambochte van Coudekerck *in* „den Hogenwaert metten houtwasch daer op staende.”

Heel voornaam klinkt deze omschrijving niet, vandaar dat ik geneigd ben te denken aan eene boerenhofstede en in deze meening wordt ik versterkt door de boven-aangehaalde kaart van 1565, waarop deze woning in den Hoogen Waard juist nog even te zien is ¹⁾.

Of de verkooper in 1567 voornemens was van deze hofstede een heerenhuis te maken, acht ik niet waarschijnlijk. In ieder geval heeft de kooper de mede aangekochte bouwmaterialen stellig niet gebezigd voor den bouw van eene edelmanswoning.

De Heer Regt deelt mede, dat tijdens het beleg van Leiden eene afdeeling Spanjaarden roovende en moordende Koudekerk binnentrok, de daar aanwezige kasteelen verwoestte en ook den rooden haan in den Toll stak, waarvan alleen de naakte muren bleven staan. Den Toll zoude onbewoonbaar zijn gebleven tot 1634, waarna deze „ridderhofstad” weder gerestaureerd en bewoonbaar zoude zijn gemaakt voor de nieuwe eigenaars.

¹⁾ Het water in de onmiddellijke nabijheid dezer woning kan echter zeer wel een overblijfsel van vroegere grachten zijn.

Ten zeerste betwijfel ik de juistheid dezer mededeeling. Van een verbranden van den Toll door de Spanjaarden is mij niets gebleken, zelfs hebben zij het schaarhout om het huis ontzien, aangezien dat door v. Dorp werd verkocht en gekapt in den nawinter van 1577 ¹⁾).

Door aankoop is het Algemeen Rijksarchief dit jaar in het bezit gekomen van het „Register ende ontfancbouck” van Jo^r. Arend van Dorp, (Paschen 1584—Paschen 1585, waarin deze o.a. aanteekende: „Cornelis „Claesz. heeft voor dit jegenwoirdich jaer in pachte mijn „hofstede tot Coudekerck ghenaempt de hofstede ‘van „Thol, met veerthien margens in den Hoigen Waert, „ende dweer landts daer jegens over ghelegen in de „Laige Waert groot achtien margens, den hoep tsamen „voor tweendertich ponden groitten Vlaems vrijen „gelts — Borge: Jan Berensz., barbier”. M. a. w. het huis Toll in den Hoogen Waard was destijds geene onbewoonbare ruïne, doch nog steeds eene boerenhofstede.

Na den dood van Jo^r. Arend van Dorp is zijn boedel aanvankelijk onverdeeld gebleven en beheerd door zijne dochter Josina, die uit dien hoofde de Hollandsche leonen 21 Januari 1601 heeft verheven. Den 14^{den} Augustus 1608 is de boedel gescheiden, bij welke gelegenheid een gedeelte is toebedeeld aan de drie kinderen van Josina's zuster Margaretha van Dorp. Twee dagen later

¹⁾ Dit teekende hijzelf aan in 1584. Voor Paschen 1585 is dit hout niet weder gekapt.

is dit deel door loting onderling verdeeld, waarbij aan Maria van Poelgeest zijn ten deel gevallen de bezittingen in het ambacht van Koudekerk, t. w. „de hoffstede ende „wooninge mit schuyren, bargaen, stallen, genaemt het „huys ten Tol, gelegen onder Coudekerck, mitte landen, „thienden ende andere appendentien daer toe ende „daeraen behoorende, waerdig boven de lasten daerop „staende, ofte daer uut gaende 17940 gld. 16 st. 8 d.” ¹⁾.

M. i dagteekent het heerenhuis den Toll eerst uit later jaren (na 1675?) en om die reden meen ik ook de eigenaren van dit huis hier met stilzwijgen te moeten voorbijgaan. Alleen zij er op gewezen, dat de mededeelingen van den Heer Regt betreffende die eigenaren niet in alle opzichten juist zijn.

Ten slotte nog een enkel woord over de door den Heer Regt gereproduceerde afbeeldingen van het huis Toll in den Hoogen Waard. De eerste teekening is uit een oogpunt van kunst ongetwijfeld van nul en geener waarde, doch hoe misteekend ook geeft het de buitenplaats hoogstwaarschijnlijk veel beter weêr dan de tweede, welke zeker nog minder correct is.

Van groot belang is de steen met wapens, die blijkens de eerste teekening boven de deur prijkte en volgens den Heer Regt nog niet zoo heel lang geleden is ver-

¹⁾ Blijkens eene acte geregistreerd bij de bovenaangehaalde belcening van 29 Juni 1634.

kocht. Blijkbaar waren hem de daarin uitgehouwen wapens niet bekend, althans elke mededeeling dienaangaande ontbreekt en de reproductie geeft niet veel meer dan den vorm der wapenschilden aan.

Achter eene afbeelding van het huis Toll, waarop ik beneden terugkom, staat: „boven de deur de wapens

Latorre

Poelgeest

Cuylenburg

Dorp

„int midden Latorre zijnde een tooren”.

Dit zijn de kwartieren van Filips en Margaretha Helena de la Torre:

Filips de la Torre	×	Jasper van Poelgeest	×	Margaretha van Dorp
Henrica van Culenborch				
 François de la Torre × 1°. Maria van Poelgeest				
 Filips en Margaretha Helena de la Torre.				

Zooals de Heer Regt mededeelt, brandde het huis in 1675 nog bij het leven van Filips geheel af en werd weinig tijds later herbouwd door diens zuster, zoodat de gevelsteen eene herinnering aan dien herbouw (of bouw ?) zal zijn geweest.

De tweede teekening door den Heer Regt gereproduceerd draagt het jaartal 1718 en komt geheel overeen met eene afbeelding berustende in het gemeente archief te Leiden. Naar het mij voorkomt, hebben wij hier met eene copie te doen van eene teekening in mijn bezit, waaronder staat: „t huys te Tol aen de noord oost zijde d. 10 Aug. 1718”. Ook de schets, welke heeft gediend

voor de vervaardiging dier teekening is in mijn bezit en draagt tot onderschrift: „'t toll. 't hnys naest Klijn „Poelgeest aende noord oost zijde d. 10 Aug. 1718”. Het is achter op deze schets, dat de mededeeling betreffende den gevelsteen voorkomt. Nog van eenen anderen kant heb ik eene teekening blijkens het onderschrift: „'t tol- „huys naest Poelgeest aen de zuyd zijde d. 10 Aug. 1718”. Het komt mij echter voor, dat deze afbeeldingen geen van alle bijzonder betrouwbaar zijn, in ieder geval ver- raden zij eenē zeer onbeholpen hand.

W. A. BEELAERTS.

Leidsche lakenindustrie in 1811.

Toen bij het dekreet van Rambouillet van 9 Juli 1810 ons land bij het Keizerrijk werd ingelijfd, dachten fabrikanten en kooplieden ten onzent, dat nu ook de douanen linie zou worden opgeheven, die den handel op Frankrijk belemmerde en althans op die zuidelijke streken van Nederland, die reeds vroeger bij Napoleons rijk waren getrokken. In dat vertrouwen hadden die van Leiden weder moed gevat en de fabrikage weder aangevangen maar de douanen waren, ook na 1 Januari 1811, gebleven, en de handel was als vroeger gestremd. Dit gold ook voor andere gedeelten onzer grenzen. Aan de douanen- en grensline tusschen Rees en Wezel werden insgelijks Leidsche manufactures tegengehouden, omdat ze van geen certificaat van oorsprong waren voorzien en voor Engelsche werden gehouden. In hun wanhoop richtten zij zich met een adres tot Lebrun, den bejaarden, uiterst humanen Gouverneur-Generaal der Zeven departementen, die het doorzond

aan den Minister v. B. Z. te Parijs, met een begeleidend schrijven, waarin hij er op aandringt, dat Z. Ex. toch den droevigen toestand der Leidsche industrie onder de oogen des keizers zal brengen, Z. M. heeft het land toch niet ingelijfd om de fabricage te vernietigen? En, zoo de wenschen der Leidsche heeren op geen manier kunnen worden vervuld, dan vraagt de welmeenende man als laatste gunst, dat men hun hun lot zal bekend maken, opdat zij hun pogingen staken en elders hun bedrijf vestigen mogen,

Het adres der Leidsche fabrikanten is, uit naam van 48 hunner, geteekend door F. A. van Oyen, Gijsberi Prins, A. A. Hansse Stook, G. de Vriend, C. van der Noorda en H. G. Tieleman d.d. 29 of 30 Januari 1811. Zij herinneren er aan hoe reeds tal van jaren in Leiden worden gemaakt wollen dekens; effen en gestreept flanel ¹⁾, kastoor, duffelen voorschoten, lakens, allerlei wollen kleederen, waarvan het grootste deel der inwoners hun bestaan hadden. Toen de invoer van Engelsche manufacturen in Holland verboden werd, kwam dit der Leidsche industrie ten goede en zij leverde zulk goed werk, dat, zoo het duffel en het calmouc ¹⁾ het Engelsche al niet overtreffen, ze het toch evenaren. Maar het tractaat van 16 Maart 1810, waarbij Brabant en Zeeland aan Frankrijk kwamen, sloot die

¹⁾ Hierachter staat nog „de calmoucs” d. i. langharige, wollen stof; het woord is ontleend aan den volksnaam kalmuk.

streken voor Leidschen invoer, terwijl de oorlog en de stremming der zeevaart alle andere landen afsloten. Zij hoopten echter, dat sinds de inlijving de invoer in Frankrijk althans vrij zou worden en arbeidden met nieuwen moed en hunne pakhuizen raakten vol tot het dak. Hierin nu zijn zij deerlijk bedrogen en den ondergang nabij gekomen. Alleen aan werkloon betalen zij jaarlijks 380.000 frc. De gesloten handel ruïneert niet alleen de fabrikanten, maar berooft ook de werklieden van hun bestaan, en de bevolking, die uit Engeland geen manufactures kan betrekken, geraakt er geheel van verstoken. En natuurlijk zullen ook de landsmiddelen dalen, omdat de burgers hun belasting niet zullen opbrengen. Daarom verzoeken rekestranten den invoer hunner waren open te stellen in Brabant, Zeeland, Gelderland en al die plaatsen die vroeger tot Holland behoorden.

De Keizer antwoordde 10 Februari 1811 aan Lebrun, dat de barrière-kwestie tusschen Frankrijk en Holland nog niet was geregeld, omdat er altijd nog sluikhandel was tusschen Holland en Engeland. Zoolang men te dezen opzichte slap blijft, zal het land lijden. Aldus Napoleon. Alsof het land niet leed juist door dat continentale stelsel, des Keizers wanhopige worsteling met Brittanje, leerzaam voorbeeld voor allen die handel, op welke wijze ook, binden willen.

(Uit *Gedenkst. d. algem. gesch. v. Nederland 1795-1840* VI 113 vlgg. 118. 759). L. K.

Vergankelijkheid.

Achter in het register van meesters, knechts en leergongens van het Boekverkoopersgilde schreef P. van der Meersche in 1713:

De Tijd en Doot maekt al tot niet
van 'tgeen men op de Werelt siet.
hoe Wel, hoe Vreed' en Vrolijk dat het gaet
geen Ding ter Werelt blijft in eenen staet.

Een der latere gildeleden, J. C. van Hoogeveen Jr., plaatste hieronder:

Kon van der Meersche thans terug zien uit zijn graf,
En zien wat ommekeer de vlugge tijd ons gaf,
Hij zei gewis, ontroerd door veele vreemde dingen,
„Wat baerd een oogenblik niet veele wisselingen!”

Van der Meersch was blijkbaar zeer ingenomen met zijn kreupeldicht, althans hij schreef dit ook achter in het rekeningboek, waarbij de Hoofdlieden in 1715 aanteekenden :

‘t Is zeeker en gewis,
van daag Hoofman, morgen mis. J. C. Ø.

Een paar merkwaardige archiefstukken.

De tegenwoordige bezitter van het Slot Warmond, de heer Krantz, is zoo goed geweest: mij in bruikleen af te staan: de beredeneerde, uitvoerige catalogus van het oude archief, dat in het kasteel wordt bewaard, en die door zeer bevoegde hand is samen gesteld.

De verklaring van een der oudste stukken luidt aldus:

„1327. Maandag na St. Nikolaasdag Dirk, *burggraaf* vnn *Leiden* en Jacob van den Woude, ridders, verkoopen aan de Ambachten van Voorhout, Noordwijk, Noordwijkerhout, Sassenheim, Rijnsburg en Warmond de schouw van eene watering met de kaden aan wederzijden, gelegen in de Ambachten van Warmondergeest, *Klinkenberg* en den Broek die er vóór ligt, loopende tot in den Diepe. . . . (Leede) oostwaarts op achter Warmond, zooals de *hoofdheemraden* van *Rijnland* dit geregeld hebben.”
„*Vidimus* door Heijlewijf van Velsen, abtdis van Leeuwenhorst, dd. 1307, Dinsdag na St. Ronifaasdag.”

„Op perkament met zeer geschonden zegel der abtdis, in bruine was.” (De cursiveering is van mij, J. B. v. L.)

Hieruit zijn belangrijke gevolgtrekkingen, vooral op waterstaatkundig gebied, te maken :

1°. dat het mede-zeggenschap van den Burggraaf van Leiden zich verder uitstreckte dan menigeen zal denken;

2°. dat er in dat jaar reeds „Schouw gedreven” werd, en er dus toen reeds eene waterstaatkundige organisatie, ook in het kleine, in deze streken bestond (afgescheiden van de waterstaatkundige regeling in het groot, door een overeenkomst tusschen den Graaf van Holland en den Bisschop van Utrecht, waardoor de Wendeldijk, met zeven sluizen werd aangelegd, naar ik meen in 1224, van de hooge gronden bij Warmond af, later afgegraven, oostwaarts op, naar Prof. Fruin onderstelde; op eene kaart uit de 17^e eeuw komt de naam Wendeldijk nog voor, tusschen de Kaag en Nieuwe wetering);

3°. uit het woord „*kaden*” is te bewijzen dat er toen ook in deze streken reeds „polre”s bestonden, zooals zij in dien tijd genoemd werden, waarschijnlijk met kunstmatige verlaging van den waterstand in de polders, vermoedelijk door middel van molens, want ongeveer ten zelfden tijde was er in ons vaderland: „*t lant Mauderiker maelscap geheiten*”, er bestonden toen dus watermolens; of die door wind-, paarden-, menschen-, of hondenkracht werden gedreven is, naar ik meen, nog niet uit te maken, doch ik vermoed: reeds door *windkracht*, want het aangenomen jaar 1420, voor de

oprichting van den eersten windmolen in ons land, is beslist onjuist, wat ik hierna bewijzen zal;

4°. het kasteel Klinkenberg, eerst *Clinkenburg* genaamd, bestond dus in 1327 reeds;

5°. *door de hoofdheemraden van Rijnland geregeld*, bewijst dat de stelling van de schrijvers onjuist is, die vermoedden dat er wel een eeuw verliep na de uitreiking van het handvest van 1255, door Willem 11 Roomsche koning, Graaf van Holland, waaraan „Rijnland”, zijn bestaan dankt, vóór de heemraden van Rijnland verder gezag uitoefenden dan over de sluizen te Spaardam en den Spaardammerdijk; trouwens m. i. moet er ook in deze landen reeds veel vroeger een waterstaats-beheer hebben bestaan, want daardoor alleen kon de landbouw met veel succes uitgeoefend worden, waarvan b.v. de kloosterlingen van de reeds in 1133 gestichte abdij van Rijnsburg leefden, met haar tijdgenooten en voorgangers die niet meer door jacht en visscherij aan de kost kwamen ;

6°. het woord hoofdheemraden is vermoedelijk een bewijs dat de instelling der „*kroos*heemraden” (met de schouw over „het kroozen” van wateren = van planten zuiveren, voornamelijk om de doorstrooming te bevorderen, belaste beambten) toen reeds had plaats gevonden ;

7°. Waarom dit *Vidimus* van de abdis van Leeuwen. horst, dateerende van 28 jaren na het opmaken van de overeenkomst der „verkooping van de schouw”, is

mij evenmin duidelijk als het *verkoopen* van de schouw eener watering.

Misschien is de verklaring van het „Vidimus” deze: dat men bij het aangaan van de overeenkomst verzuimd had de abtdis te kennen, op wier grondgebied, onder Noordwijkerhout, het contract ook betrekking had; en moet het „verkoopen” worden opgevat in dien zin dat de contracten ter eenre, tegen betaling, over deden aan contracten ter andere zijde, dus afkochten, hunne verplichtingen die uit de instelling van de schouw en het onderhoud der kaden voortvloeiden.

Winkler Prins zegt in zijn encyclopaedie (deel 11 blz. 155, tweede uitgave): „In ons Vaderland bouwde men in 1489 den eersten windmolen.”

In het manuscript „*Inleijdinge tot de Beschrijvinge van de Hooge en Vrije Heerlijkheden Woude, Warmond en Alkemade*,” door K. van Alkemade en P. van der Schelling, mij met door mij hooggewaardeerde welwillendheid in bruikleen gegeven, door den President van het Groot Seminarie Warmond, hoewel het een manuscript is, staat op bladz. 44: „Anno 1370 heeft „Jan van Woude, Floriszoon van Alkemade te leen „gehouden van Heer Jacob van Woude zijn Oom, een „molewerf met een windmolen daer op staende in t „Ambagt van Warmond.” (De cursifeering is van mij, V. L.)

Dit was een koornmolen, zooals uit andere documenten blijkt.

Men lette wel op dat er niet staat: de *nieuwe*, pas uitgevonden, of iets van dien aard, windmolen waaruit men m. i. mag concludeeren: dat het niet een uitvinding was van de laatste jaren, maar **dat** het toch nog verdiende vermeld te worden dat het een windmolen was, zoodat de gevolgtrekking voor de hand ligt: dat de voorafgaande categoriën van molens ook nog bestonden.

In de „Conversations Lexicon”, van Brockhaus, wordt melding gemaakt van „Windraderen” die reeds in de 9e eeuw in Duitschland in gebruik waren, zonder nadere verklaring omtrent het hoe en waarvoor. Dat het **windmolens** geweest zouden zijn, is m. i. niet aan te nemen, want men zou toch zeker geen vijf eeuwen noodig gehad hebben om die van dáár naar hier te importeerén ! „Speur het maar na, met uw grootmama” zou de dichtende schoolmeester gezegd hebben.

Een andere encyclopedie, die ik bezit, zwijgt over de invoering van windmolens.. . in het Fransch.

In den hoogst belangrijken overdruk uit de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, getiteld: Over de opkomst van het Hoogheemraadschap van Rijnland, door R. Fruin, Amsterdam. Joh. Muller 1888, zegt wijlen Prof. Dr. Fruin: blz. 279 (5) Hij („de uitnemend deskundige Mr. Meijlink”) is van oordeel, dat er geen Hoogheemraadschap van Rijnland heeft bestaan vóór 1427, in

welk jaar Philips van Bourgondlë het in een handvest als zoodanig ontegenzeggelijk erkent. En verder t. a. p.: Gevers van Endegeest, die ruim twintigjaren na Meijlink een Beschrijving van het Hoogheemraadschap van Rijnland in twee lijvige boekdeelon uitgaf.. . . herhaalt eenvoudig de stelling van Meijlink, zonder er iets bij te voegen, en geeft hem elders toe „dat, om het even of het Hoogheemraadschap van Rijnland al dan niet naast en niet boven een Heemraadschap van Sparendam hebbe gestaan, de omvang in aloude tijden veel kleiner zal geweest zijn dan tegenwoordig”.

Voorts staat t. a. p. blz. 294 (20): Mijns inziens leert de oorkonde, wanneer wij haar woorden in den gewonen zin opvatten, dat reeds in het jaar waaruit zij dagtoekent, 1255, de gansche streek, die later het waterschap van Rijnland vormt, als een gemeen land werd aangemerkt, en dat de zorg voor haar waterkeeringen aan een college van heemraden was toevertrouwd, evenals dit later het geval is”. . . . „Zoo zou dan het Hoogheemraadschap niet zonder reden in Koning Willem zijn grondvester eerbiedigen”. „Men zou alleen kunnen twifelen of niet reeds vóór hen een van zijn voorgangers den eersten grondslag had gelegd” ¹⁾.

Verder leest men t. a. p. blz. 304 (30): „Het heeft nog lange jaren geduurd eer de oneigelijke benaming

¹⁾ Dit strookt met mijne stelling, dat er reeds veel vroeger een waterstaatsinstelling in deze streken moet hebben bestaan. J. B. v. L.

van het Heemraadschap van Rijnland den oorspronkelijken en veel juisteren van het Heemraadschap van den Spaarndam ¹⁾ voor goed heeft verdrongen". „Dat dit allengs geschiedde, lag echter in den aard der zaak".

In verband met het aangehaalde komt mij het voorafgaande archiefstuk van 1327 en het hier volgende wel de beteekenis der vermelding waard.

„Het ambagt van Alkemade gekoft van den Burggraaf van Leyden. 1290". „Alle degene die dese brief zullen zien jof horen lesen, Wy Jan van Ammers, Florens vanden Tolle, Jan Aloudsone, *Balliu van Rynlant* ²⁾, Hüge van Hilvare en Godevaert Willemszone van Zoeterwoude, knapen, Saluit, mit bekentenisse der wareyt, wij doen u te weten (dat wy by gezuverde ede ende by onser Zielen gevonden hebben, byden oudsten en byden vroetsten die wy gevinden condon, en by horen ede, dat alle dat lant dat t' Godshuys van Rensborch hevet leggende indat Ambocht dat Dideric van Alcmade cofte jegens den Here van Cuuc, ende hadde op dien dach dat hy cochte, daer af zo geven wy den voor genoemde Goedshuse van Rensborch eewelieken de rechte tienden te bezittene, maer es dat zake dat de voorgenomde Goetshuse van Rensborch enich lant anecomē es zeder dat de vorgenomde Dideric van Alcmade dat voirgenomde Ambocht cochte jegens den

¹⁾ Prof. F. noemt het jaar 1360.

²⁾ De cursiveering is van mij. Prof. Fruin vermeldt dat de Baliu tevens Dijkgraaf was. J. B. v. L.

Heere van Cuuc, vorzeit, dair afgeven wy dien rechten tienden Henricke Dideric zone van Alcmade vorzeit, ende dit vorzeyde Ambocht is gelegen tussehen Warmonde ende Rensaterwoude, ende de Zyl, ende Leyder mere".

„Om dat wy willen dat dese sticken vast blyven ende gestade zo hebben wy Janne van Ammers, Florens van den Tolle, Ridderen en Jan Alout zone Balliu van Rynlant, vorseyt desen brief bezeghelt mit onse zeghels: ende wy Hüge van Hilvare, ende Godevaert van Zoeterwoude vorzeit, hebben ons verbonden onder dese drie zeghelen vorzeit, want wy ne geen zeghel zelve hebben".

„In kennisse ende in oircondsceepe gegeven in 'tjaer ons Heerøn dusent twee hondert en negentich des zonnendaghes na Paessen".

Hier onder zijn geplaatst drie afbeeldingen van zegels: 1°. een met een wapenschild waarin een balk loopt van den linker bovenhoek naar den rechterkant beneden, met het omschrift in een cirkel: L. L. VM IOICIS MILITIS AMM, 2°. een schild, voerende een staande „leeuw" met een gekartelden horizontalen balk over den borst, met het rondschrift in een cirkel: SIGILL : FLO RENT 11: DE : THOLLA : MILITIS. 3°. een schild met horizontale golven over het midden, waaromheen in een cirkel de woorden staan IAN ALOV. Alles in Gothische letters.

Ter zake van de curieuziteit geef ik het document in zijn geheel, waarin sprake is van een Baliu van **Rijnland** in 1290, die door Proff. Fruin ook reeds in een stuk van 1308 werd aangetroffen. Er bestond dus

in die vroege tijden reeds een insteiling — hoe ook verder betiteld — die *Rijnland* heette, en wier bemoeiingen zeker verder reikten dan Sparendam en den Sparen. dammerdijk, anders zouden de Ridders uit de omgeving van Leiden hem (niet ridder) vermoedelijk niet als getuige hebben doen optreden, blijkbaar was hij toen reeds een autoriteit in deze gewesten. In het archief van Rijnland is een lijst van Heem. en Hoogheemraden van Rijnland aanwezig van 1331 af.

In het Register X, n°. XII, f° 1v^o in Rijnlands archief leest men:

„Anno Dni MCCCXXX achte daghe na Sinte maertini tñslatio coirden die hyemraders van Riinlant enen diic, loopende van Zwammerdam tot Catwiic anthoge van den sande buten dair of viif roede voete hoge en V breed, II voet vanden wtcant leggende ende opgaen de añ beyde siden scoudwiis”.

Men lette wel op dat dit in 1330 was.

Summa summarum : Ondanks den lof van scherpzinnigheid die Proff. Fruin hem toekende heeft Mr. Meijlink zich deerlijk vergist in zijne stelling ten opzichte van Rijnland, en Jhr. Mr. Gevers van Endegeest heeft zich, in zijn doorwrocht, degelijk werk over Rijnland, wel wat al te spoedig bij de conclusie van Mr. Meijlink neergelegd, althans zoo schijnt het mij toe.

Het spijt mij zeer dat ik het onmogelijk met den geleerden Proff. Fruin eens kan zijn over zijne beschouwing betreffende den naam van het waterschap, want

de eigennaam „Rijnland” geeft — voor mij althans — direct meer den indruk van grootere uitgebreidheid dan . . . „Spaarndam” zou doen, daar het zeker niemand a priori zou doen besluiten: dat bij het „Hoogheemraadschap Spaarndam” ook een aanzienlijke, breede strook gronds bezuiden den Rijn behoort. Omgekeerd denkt men thans in deze streken bij het woord „Rijnland” niet direct aan land benoorden Hillegom b. v., doch in oude tijden, toen de Rhijn in de nabijheid van Velsen ook uitmondde in de Zuiderzee (Y), wat ook Proff. Fruin vermeldt, (vermoedelijk d. t. pl. ook in de Noordzee volgens sommige anderen) was de naam Rijnland, ook benoorden Hillegom volstrekt niet ongerijmd.

In verband met dien noordelijken Rijntak is het m.i. wel meldenswaardig dat de omwonenden de („Maandagsche”) watering (restant van den ouden Rhijn) tusschen Katwijk-binnen en Noordwijk, nog ondiepe Rijn noemen.

Ten slotte zij het mij vergund voor leeken een voorval mede te deelen tot staving van mijne voorafgaande beweeing: dat *regeling* van den waterafvoer (door een waterstaat bestuur) eene levenskwestie is voor alle landcultuur.

Een ingeland van Oegstgeest moest bij mij, als zijpenschouwraad (kroosheemraad zou men in ouden tijd mij betiteld hebben) op eenmaal *f* 9 transactieboeten betalen waardoor men eene vervolging in rechten afkopen kan, mits het verzuimde werk binnen 14 dagen gedaan wordt).

De man betaalde heel gemoedelijk, erkende dat het

schouwwerk geheel verzuimd of niet „kreen” gedaan was en dus welgemoed de boete te betalen, omdat hij met de instelling der „zippenschouw” zeer ingenomen was, „want in dit jaar heb ik van het eene afgekeurde perceel, „Frederiksoord”, voor f 250 aan bloemkool getrokken, en, voordat die schouw ingesteld was, is het meermalen gebeurd dat alles op het veld verrotte, omdat het water niet weg kon”.

J. B. VAN LOENEN.

Leiden, 17 Dec. 1911.

Het Rapenburg „de schoonste plek ter wereld”.

La Ville de Leïde est sans contredit une des grandes, des plus propres, et des plus agréables Villes du monde. La netteté, et la largeur de ses Rues, la quantité de ses Canaux. revêtus de Briques, bordés de côté et d'autre de Tilleuls, qui font pendant les chaleurs de l'Été un ombrage merveilleux, qui eonvie les honnêtes Gens à aller s'y promener; la propreté et la beauté de ses Bâtimens, et une grande quantité de Places publiques, embellies pareillement de Tilleuls ou d'Ormeaux, joint à l'extreme netteté des Briques dont quelques unes de ses Rues sont pavées, ont fait autrefois dire à un célèbre Professeur en Theologie, qui demouroit sur le Rapenburg (c'étoit Monsieur Polyander de la Noble et Ancienne Maison des Kerckhoves de Gand) qu'il demouroit au plus beau Qunrtier du Monde. Et voici comme il le prouvoit dans ses Entretiens familiers. Des quatre

Parties du Monde, disoit il, l'Europe est la plus noble et la plus belle; la plus belle partie de l'Europe ce sont les Pais-Bas; Des Dixsept Provinces qui les composent, la plus riche, la plus florissante, et la plus belle, c'est la Hollande; La plus belle et la plus propre Ville de la Hollande, c'est Leide; et le plus beau Canal, et la plus belle Ruë de Leide, c'est le Rapenburg; Donc, concluoit-il, je suis logé au plus beau Quartier du Monde. Et en effet, pour peu qu'on se soit promené dans Leide, on jugera sans peine, qu'il n'y a rien de plus juste que ce raisonnement, quoi que ce Venerable Professeur ne le fit qu'en plaisantant avec ses amis. Mais ce n'est pas le seul Canal, qui merite cet Eloge; la plus part, des autres en sont dignes, et leur ornement a fait dire à un Connoisseur, qu'en se promenant dans Leide, on voyait un Bois dans une Ville, et une Ville dans un Bois.

Ontleend aan: Les Delices de Leide chez Pierre van der Aa. 1712.

L P.

De Penningen **betrekking hebbende op Leiden** **geslagen vóór 1813 ¹⁾.**

Het eerst vinden wij van Leiden met betrekking tot penningen melding gemaakt bij VAN MIERIS, *Histori der Nederlandsche Vorsten*.

PHILIPS DE SCHOONE was in 1494 te Geertruidenberg bij voorraad gehuldigd en begaf zich in 1497 naar Holland, om daar definitief als graaf te worden aangenomen, hetwelk achtereenvolgens geschiedde te Dordrecht, Rotterdam, Delft, 's-Gravenhage, Haarlem en Amsterdam. „Op 's Vorsten teruggekomst”, vervolgt VAN MIERIS, „is hij binnen Leyde en Goude insgelijks aangenomen en in alle steden met zooveel geneugte door 't vertoon van stomme personadien, prachtige toetakelingen

¹⁾ In een volgenden jaargang zal een vervolg dezer studie worden opgenomen.

van huizen en straa ten en menigvuldige vreugdevuren onthaald en vereerd geworden, dat men, zoo ik meene, ter gedachtenisse aan dit zonderling genoeg en ter verzegeling zijner langgewenschte verheffinge deze drie Hollandsche legpenningon met zijnen pas bekrachtigden tytel gemunt heeft."

De koperen penninkjes met het wapen van PHILIPS, zijn naam en titel op de Vz., hebben aan de Kz. een kransvlechtende maagd of wel eenig ornamentwerk, met het omschrift: JETTOIR POUR LA CHAMBRE DES COMPTES DE HOLLANDS Het zijn gewone leg- of rekenpenningen, die zooals men ziet met 's-Graven bezoek aan Leiden niet veel te maken hebben. Zeer zeker zijn ze echter ook door de leidsche kooplieden in het laatst der 15^e en het begin der 16^e eeuw gebruikt, want de „jettoirs" werden wel voor de rekenkamers der verschillende gewesten geslagen, maar ook aan partikulieren tegen betaling verstrekt. Ze werden gebruikt — hun naam duidt het reeds aan — om mede te rekenen op tafels met riggels welke rekenwijze het best vergeleken kan worden met die op de bekende telramen met de verschillend gekleurde balletjes, waarmede ons als kinderen de eerste beginselen der rekenkunde werden bijgebracht, en waarvan o. a. in onze oost-indische bezittingen nog heden ten dage JOHN CHINAMAN zich bedient, om met ongeloofelijke snelheid op te maken, wat een klant, die in zijn toko inkoopen kwam doen, te betalen heeft.

Keizer KAREL V bezwoer den 15^{en} van Weidemaand 1515 de voorrechten en **vrijheden** van Leiden en ontving den eed van trouw der ingezetenen. Tevens maakte hij een einde aan een reeds tien jaren lang wegens een plaats gehad hebbend oproer aanhangig proces tusschen onze stad en 's **Lands** gedingverzorger. Nu wil VAN **MIERIS** verband zien tusschen dit laatste feit en twee rekenpenningen van hetzelfde jaar 1515, die den jongen vorst **vertoonen** „als opperrechter” met het zwaard in de hand — een verband, dat uit niets blijkt. De oudere numismaten hadden er trouwens een **handje** van om voor penningen zonder bepaalde historische beteekenis, deze er met de haren bij te slepen.

Een merkwaardige reeks van stukken spreekt van den beruchten leidschen kleermaker JAN BEUKELSZOON, den hoofdman der wederdoopers, die in 1534 te Munster tot Koning van Sion en Keizer van de gansche aarde werd uitgeroepen en aldaar in hetzelfde jaar ook munt liet slaan, de heele en halve zg. wederdoopersdaalders. Ze dragen de spreuken: DAT WORT IS FLEISCH GEWORDEN VN WANET IN VNS. WE NICHT GEBORE IS VTH DE **WAT(er)** VN GEIST MAG NICH INGAEN INT RIKE GADES. EIN **KONINCK** VPREG O(**vér**) A(**llen**) EIN GODT, E I N **GELOVE**, EIN DOEPE. **THO** MVNSTER 1534.

Ook Leiden maakte met de wederdoopers kennis. Den 23sten van Louwmaand 1535 trachtten een 30 à 40 tal hunner de stad te overrompelen en in brand te steken, doch de magistraat kwam het plan te weten,

2

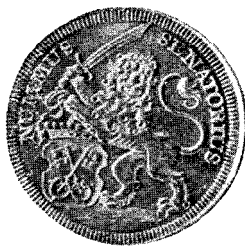
2.

1

3

4

5.

1. JAN BEUKELSZOOM VAN LEIDEN. 1534.

2—4. Vroedschapspenningen

5. Invoering van het haardstedegeuld 1665

liet de poorten sluiten, het uurwerk van den toren stilstaan, opdat de zamenzweerders het voor hun boos opzet afgesproken uur niet zouden hooren slaan, en daarop de huizen doorzoeken en de wederdoopers gevangen nemen, van welke 15 mannen onthalsd en 5 vrouwen verdronken werden

Sommige penningen vertoonen het beeld van den beruchten Leidenaar in zijn staatsiegewaad met gouden keten en scepter, den door twee zwaarden doorstoken wereldbol in de hand, welke laatste, tevens zijn zegel en wapen, onder de koningskroon van Sion op de Kz. is afgebeeld. Hij heet hier: **JAN VAN LEIDEN**, een koning der wederdoopers te Munster; op de Kz. leest men zijn lijfspreuk: Gods macht is mijn kracht, anno 1535.

In 1879 kwam een gegraveerde penning in veiling met aan de Vz. het borstbeeld van **JOHAN VAN LEIDEN**, Koning van Zion, aan de Kz. dat van: **BEREND KNIPPERDOLLING**, Stadsvoogd van Munster

Een klein eenzijdig penninkje vertoont mede het portret van den meest bekenden kleermaker der wereld. Een paar andere penningen met het borstbeeld van: **JAN BEUKELSZON** zijns ouderdoms in 't 25ste jaar, verkonden aan de Kz. dat: in 't jaar 1534 op den 1sten dag van lentemaand de stad Munster in Westfalen is belegerd en door Gods hulp op den 24sten dag van weidemaand in 't jaar 1535 is veroverd geworden.

Aan onzen beroemden stadgenoot, den schilder **LUCAS VAN LEIDEN**, geboren 1494, overleden 1534, herinnert

een penning met zijn borstbeeld door DIRKS in zijn **Penningkundig Repertorium** op diens sterfjaar geplaatst, doch behorende tot de z.g. galerie SIMON, zijnde een groote reeks van meest zeer middelmatige penningen met de beeltenissen van bekende persoonlijkheden, door gemelden stempelsnijder in het begin der 19^e eeuw vervaardigd.

Alvorens over te gaan tot de bespreking der penningen betrekking hebbende op het beleg en ontzet van Leiden, de hoogeschool en de verdere door metalen gedenkstukken vereeuwigde belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis onzer stad, willen we eerst aan de hand der penningen een blik werpen op het leven onzer voorouders.

Regeering. De leden der vroedschap ontvingen in den eersten tijd wijnpenningen als belooning voor hunne opkomst ter vergadering, getuige het gipsafgietsel van den oudsten vroedschapspenning met het leidsche wapen en het omschrift: **vroescip** aan de Vz. en het woord **mengelen** aan de Kz. Later ontvingen de vroede vaderen een looden penning met rond het leidsche wapen: VROETSCAP LOON, welk ik vond op het Kon. Penningkabinet te 's-Gravenhage, vermoedelijk ook een wijnpenning. Nog later kregen ze presentiegeld, doch in eigenaardigen vorm, d.w.z. ze ontvingen geen konstanten zooals thans, doch een zilveren penning voor elke vergadering, die ze bijwoonden. Meestal werden deze vroedschapspenningen geleverd door een goudsmid ter plaatse, een enkel exemplaar van elken nieuwen

stempel zullen de vroede vaderen misschien bewaard hebben, aan bevriende verzamelaars werd allicht een exemplaar geschonken, doch meestal liepen de heeren gauw naar den leverancier, verkochten hem den pas ontvangen penning voor iets minder dan de prijs, die de stad betaalde en de zilversmid leverde de penningen maar steeds opnieuw aan de stad. Zoo althans ging het elders; of onze vroegere achtbaren aldus hebben gehandeld betwijfel ik, daar de stad Leiden hare vroedschapspenningen niet bij een der plaatselijke zilversmeden bestelde. In het ordonnantieboek lezen we toch, dat 29 Mei 1667 werd uitbetaald „aan **DAVID HAGENET**, muntmeester te Enkhuizen 1344 gulden 10 stuivers in voldoening van 1500 vroedschapspenningen bij denselve aan de stad geleverd”. Maar de heeren konden ze toch steeds kwijt tegen de zilverwaarde en ik twijfel niet of verreweg het grootste deel der leidsche vroedschapspenningen is in den smeltkroes terechtgekomen.

We kennen een vijftal dezer stukken met kleine stempelverschillen aan de Vz. en in het opschrift aan de Kz. De Vz. vertoont een leeuw met opgeheven zwaard in den rechtersvoerpoot, met den linker het gekroonde stedewapen houdende en het omschrift: **NUMMUS SENATORIBUS**, letterlijk: raadsgeld. De Kz. spoort den nazaat, wijs (of voorzichtig) en kloekmoedig geworden door der voorvaderen beleid en trouw, rampen en hongersnood, aan om te leeren het vaderland met stalen moed te beschermen.

Tot voortzetting van den oorlog voerden de Staten van Holland 6 Februari 1665 een buitengewoon haardstedegeld in van f 2. — voor iedere vuurstede. De beschrijving kostte den burgemeesteren veel tijd en al mochten ze 5 $\frac{0}{10}$ van de opbrengst tot een maximum van f 100. — daarvoor in rekening brengen, Leiden schonk hen daarvoor in de plaats in 1666 een gouden penning van hooger waarde. De Vz. vertoont een alchemist in zijn laboratorium, zittend bij den schouw; het omschrift, afgewisseld door de wapens der vier burgemeesters WILLEM PAETS, JOHAN MEERMAN, HERMAN JANSZ. SCHUIJL en REMEUS VAN SANEN, verkondigt in 't latijn, dat de penning een vergelding is voor hun arbeid, voor het vaderland en den godsdienst verricht. De Kz. heeft het door engelen gehouden stedewapen en een gezicht op Leiden; het latijnsche omschrift zegt, dat niet de kunst (doelende op de alchemie), maar de gehoorzaamheid (d.i. die der ingezetenen) van den rook geld heeft, gemaakt. Onder het wapen leest men dit aardige vers :

Wt roock, de grootste ydelheyt,
 De Alchymist geen loot kan trecken
 Maar yver en gehoorsaemheyt
 Doet roock tot gout en silver streckē
 Daer yder aenspant met den raedt
 Is roock een goutmyn voor den Staedt.

In 1667, bij gelegenheid van den vrede van Breda,

ontvingen de wijkmeesters hun belooning in den vorm van een kleinen gouden penning. Vz. het wapen van Leiden met de latijnsche op- en omschriften: van de haardsteden komt de verkwikking; aan de wijkmeesters wegens hun gedanen arbeid geschonken. De Kz. ver- toont een schip, doelende op de vrije zeevaart, die door den vrede is hersteld.

Op de stedelijke accijnsen, die vroeger werden ge- heven, wijzen de penninkjes, vrijdom verzeikerende voor den invoer van turf uit de nieuwontgonnen veenen, waarvan ik er twee zonder jaartal vermeld vond in DIRKS *Repertorium* op 1750 en 1769.

Alvorens van de vroedschap afscheid te nemen, mogen we niet onvermeld laten den penning van 1708 op het bevrijden van Brussel en het behoud van Brabant, met de borstbeelden van FREDERIK ADRIAAN VAN RHEEDEN, baanderheer van Renswoude en JOHAN VAN DEN BERG, burgemeester van Leiden, de Staatsche gemachtigden te velde.

Elders zullen wij nog van eenige leidsche burgemees- ters melding te maken hebben ¹⁾.

¹⁾ De heer Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE maakte mij opmerk- zaam op een penning, die in 1635 aan HUGO GAEL, bij zijn verwijdering uit de vroedschap als remonstrants gezinde, zou zijn aangeboden en in het Kon. Penningkabinet aanwezig zou zijn. Noch in den Katalogus van dit kabinet noch elders vond ik iets omtrent dit, ook aan den heer A. O. VAN KERKWIJK onbekende stuk,

Gilden. Een belangrijke plaats in het gemeenteleven namen in alle steden van eenige beteekenis de gilden in. Uit een grafelijk stuk van 1312 blijkt, dat toon reeds eenige gilden in Leiden bestonden; een keur van 1582 bepaalde, dat niemand dan poorters hier ter stede nering of hantering mocht doen. De ordonnantiën der gilden zijn opgenomen in het in 1602 ter drukkerij op het raadhuis gedrukte 4°. werk: *Der Stadt Leyden Dienstbouc*. In de 2^e druk van ORLERS, *Beschrïjvinge der Stadt Leyden*, vinden we niet minder dan 23 gilden vermeld en deze lijst is niet eens volledig; zoo ontbreken b.v. het in 1636 tot stand gekomen Boekverkoopersgild, het Pnruikenmakersgild, het Schoolmeestersgild, het Schoenmakers- en Huydevettersgild en andere meer. In de meeste plaatsen, waar het gildewezen bloeide, vinden wij gildepenningen, soms zeer fraaie als van Middelburg en in vrij groot aantal. Meestal zijn het gegoten of gegraveerde geelkoperen, een enkele maal gegoten looden stukken met de afbeelding van den beschermheilige van het gild, of wel van het bedrijf zelf of van de door de gildebroeders gebruikte gereedschappen ; soms vinden wij er de afbeelding van een doodsbaar of de emblemen van den dood op.

Die penningen werden door den gildeknecht of bode bij de gildebroeders rondgebracht, zoo vaak zij ter vergadering werden opgeroepen of wel een overleden broeder of diens vrouw de laatste eer moesten bewijzen. Soms waren ze genummerd, soms was de naam van

6.

6.

8.

9.

6. Kleermakersgild. '7. Schippersgild.
8. Penning van het Haagsche veer.
9. Buurtpenning van Bolwercksoort.

den gildebroeder er in gegraveerd en hij die zonder wettige reden zijn penning ter vergadering of bij de begrafenis niet had ingeleverd, bleek daardoor afwezig te zijn gebleven en verbeurde boete, welke boeten meestal op den jaarlijkschen gildemaaltijd in spijs en drank werden omgezet. Van Leiden zijn, ondanks het gildewezen er, zooals we zagen, sterk bloeide, slechts zeer enkele gildepenningen bekend.

Van het Lakenbereidersgilde kennen we er drie: een van 1635 met een kaarde en een schietspoel onder een kroontje, een van 1668 met twee weversspoelen en een glans- of kalanderrool onder de gekruiste St. Pieterssleutels en een ongedateerde met die sleutels onder een droogscheerdersschaar;

Van de Wolleververs een met aan de Vz. een werkplaats, waarin een wolleverver met een jongen bezig is sajete verven, aan de Kz. den naam van den gildebroeder: **JAN VAN DEN DRIESCHE.**

Van 't Cleermakersgild een met het beeld van de H. Maagd, hun schutpatrones, en een gekroonde schaar;

Van 't Schippersgild een van 1700meteenschap;

Van het Haagsche veer een van 1679 met een trekschuit en eindelijk

Van de Viskoopers een van 1782 metdegekruiste sleutels, wapen der stad en tevens emblem van **ST. PETRUS**, die natuurlijk hun patroon was.

Slechts 8 stuks van 5 gilden dus. Hoe zou het komen,

dat geen meerdere gildepenningen van Leiden bekend zijn? De reden ligt voor de hand!

Buurten. In Leiden bestonden in het begin der 17^e eeuw niet minder dan 77 „gebuyrten”, na de uitbreiding der stad in 1610 nog met 66 vermeerderd) alle bij **ORLERS** vermeld) „over elck is bij die van de Gherecht gestelt een Heer, die beneffens zijne Raden bij die van de Ghebuyrten en daertoe vercoren sijnde, gesamentlicken sorghe, dat de Ghebuyrten in goede eenieheyte ende eendracht te samen moghen wonen ende leven, de Dooden eerlicken ter aerden gebracht werden”, enz. Omtrent dit laatste was nader bepaald, „’t Dode Lichaem zijn de acht naeste gebuyren melkander behoorlijck verpossonde gehouden gesamentlijck te dragen ende ter aerden te brengen”, dus juist zooals het nog heden ten dage ten platten lande in Friesland gebruik is.

Bij de meer gegoeden ontvingen de burendragers een gift in geld, bij voorname personen, zooals we nader zullen zien, deze en de vrienden vaak een begrafenispennning, welke soms, van een oog en ring voorzien, reeds vóór de begrafenis aan de dragers werd uitgereikt, om dien op de borst te kunnen hangen.

Hegrafenispenningen dur gilden behoefden er dus niet te zijn, daar de burenen en niet de gildebreders te Leiden de dooden grafwaarts brachten.

Wel zijn nog eenige zilveren gildebrazoenen tot ons gekomen; ze hebben gediend om gehoeft te worden op do pelle — het baarkleed — bij do begrafenis van

een gildebroeder, waarop ook de emblemën van den dood op het blazoen van het Chirurghijns-gild wijzen.

Dit blazoen van 1677 vertoont den barmhartigen Samaritaan, verder vonden we er een van het S l a g e r s-gild met een paaschos, van het Schildersgild vóór de vereeniging met het St. Lukasgild (16^e eeuw), van het St. Lukas en Glazenmakersgild (1692) met de beelden der Schilderkunst en der Gerechtigheid, en van het Lakenweversgild.

Aan dit laatste herinneren ook de loodjes van de vier hier ter stede bestaan hebbende „loyhallen”, de groote hal, de baaihal, de rashal en de fusteynhall, waar de beroemde leidsche lakens en dekens mede „geloyt ofte gelodet” werden, om het „ventloot”, d. w. z. het recht tot verkoop te verkrijgen; ze waren certificaat van oorsprong en bewijs van goede kwaliteit tevens.

Van de buurten vinden we verscheidene penningen. De Papelepelbuurt, waartoe een deel van de Breestraat behoorde, heeft een doodshoofd en zandlooper, wijzend op het doel van den penning.

De Graeflicheyt van Jerusalem ende Jericho begon aan de Steenschuur en omvatte de „Broertgens-graft” (Kaiserstraat) aan beide zijden, de halve blauwe Steeg, de halve Bakkerssteeg en de halve Segersteeg. Zij liet ons een geelkoperen penning na. Vz. een roos van Jericho met het omschrift: DE BYERDT VAN IERICHOOY

BEGRAEFNIS Kz. jaartal en monogram en het omschrift:
OM TE DRAGEN, d. w. z. een draagbeurt te vervullen.

't Graefschap Pryly (Schoolsteeg, Voldersgracht, Diefsteeg enz.) liet ons twee penningen na; de een vertoont een koevoet, de tweede een wapen met een koevoet, gedekt door een helm met ossekop en een koevoet als helmteeken.

Prachtig gedreven is de bij DIRKS, Noord-Nederlandsche Gildepenningen afgebeelde penning van den bode van de Vl iet met het beeld ten voeten uit van St. JEROEN met een leeuw aan zijn voeten en de aardige woordspeling in het omschrift: VLIET QVAET VROECH EN LAET EN WILT V SPOEN NIET VERSMAET ONS OVDEN RAET SINT IEROEN. Het aanhangsel heeft een toespeling op de spijziging der uitgehongerde burgerij door de Watergeuzen, die aan de Vliet landden: (Vz.) DIT IS HET PATROEN VAN DIE VLIET ELLICK SY GEDAGTICH WAT IN DIEN TYET IS GESCHYET (Kz.) INT BELEQH VAN LEYDEN DEN HONGER GROET GODT VERDROET SPYSDE HE ONS MIT BROET; hieronder hangt een klein schildje met wapen, o. i. dat van den heer der buurt. Een zilveren gegra-veerden draagpenning meen ik ook aan deze buurt te mogen toeschrijven. Hij vertoont ons een twintigtal figuren, lijdende en den lijdens te hulp komende personen met het opschrift: LYEFD' IS t FVNDAMENT 1574, waarboven een op de wolken gezeten vrouw; de Kz. heeft dezelfde vrouwenfiguur met boekrol waarop : 10 M 1574 3 D, waaronder eene voorstelling van het

binnenkomen der geuzenvloot langs de Vliet op gemelden datum. Ook aan dezen penning hangt een schildje met wapen ¹⁾).

Van de Buurt de Maren is een ruitvormige gegraveerde bodepenning bekend, uit den tijd dat Prins MAURITS te Leiden studeerde (1584), waar hij woonde op het Prinsen-hof, het voormalige Sint-Barbarakonvent aan het Rapenburg (afgebeeld bij Dirks 1. c.). Vz. een door huizen begrensde gracht, waarin een man in een bootje en het ontschrift: DIE BVEREN OP DIE MAREN, Kz. een geharnaste krijgsman te paard met opgeheven zwaard, blijkens het omschrift: GRAEF MAVRISIUS VAN NASSOV. Onderaan een oog, vermoedelijk om een schildje aan te kunnen hangen, hetwelk echter ontbreekt.

Van de Wilde Ooster Veluwe kennen we een looden gegoten penning; Vz. de klimmende hollandsche leeuw, tusschen de cijfers 5 en 6 (vermoedelijk 1656), Kz. een jager achter een hond, die een haas vervolgt en een boom. De Wilde Veluwe begon aan de Pollenbrug en liep tot den hoek van den Ouden Rijn op de Uiterste gracht toe, later werd hij in tweeën gesplitst n. m. in een Oostelijk en een Westelijk deel.

Van de andere der 77 oudste buurten door ORLERS genoemd, met hunne vaak vermakelijke namen als: 't Vroukenslandt, Billenburch, 't Land van Beloften,

¹⁾ De heer OVERVOORDE meent echter aan een rederijkerskamer onder de zinspreuk Liefde is het fundament te moeten denken.

Vreughdenryck, Blick in den Aessack, Kickenburch, d'Ouden Rijn of Cleyn van Macht, de Roode Zee, de Wout-Vriesen, 't Wout sonder Genaden, Moyses enz. zijn geen buurtpenningen bewaard gebleven.

Later vinden we nog de grappige namen Tryck der Liefden, Verloren Cost, Spring over den Rijn, behoorrende tot de 66 in 1641 ontstane nieuwe buurten, doch van geen enkele dezer 66 kennen we een penning. Wel zijn er nog bewaard van enkele na de stadsuitbreidingen van 1644 en 1659 ontstane buurten als van Crayestein met een kraai, Bolwercksoort met een molen, de Buiert van Drogestein met een loods en 't Huys van Doornick met een afbeelding van dat huis.

Het doel der buurtpenningen is natuurlijk geheel aan dat der gildepenningen gelijk; de boeten werden op het jaarlijksche buurtmaal door de bureu en hunne echtgenooten verteerd. Na de nieuwe buurtverdeeling in 1854 vinden we een algemeenen buurtpenning met het gemeentewapen in een leliekrans, welke echter als legitimatiebewijs der buurtmeesters gediend zal hebben.

Schutterij. Niet alleen door de fraaie schuttersstukken in onze musea, waaronder zoo menig schilderij van wereldbekendheid als het vendel van **BANNING KOK**, de schuttersmaaltijd te Amsterdam en de Halsen te Haarlem, maar ook uit de vaderlandsche geschiedenis leoren wij, dat de stedelijke krijgsmacht evenals de gilden een voorname rol speelde in den ouden tijd, toen

10.

10.

12.

11.

11.

13.

10, 11. Schutterspenningen, 1669 en 1689.
 12. Overlijden van ISABELLA SOPHIA DE GEER, 1691.
 13. Buskruittramp 1807 (Loge la Vertu).

nog geen klompenschutters bekend waren, geen sigareneindjes in den loop der geweren gestopt werden! Van vele steden kennen we schutterspenningen, meest van zilver. Deze werden nls belooning uitgereikt bij de schiet-oefeningen en konden blijkbaar in edel druivennat worden omgezet, getuige den wijntros op dien van Utrecht.

Van Leiden bestaan er zeer vele, die van de jaren 1646, 1650, 1651, 1652, 1653, 1655, 1656, 1657, 1658, 1661, 1663, 1665 en 1667 hebben alle twee gekruiste geweren en het omschrift: SCHUTTERS PENNING, de Kz. onder een kroon, de hollandsche leeuw met de gekruiste sleutels op zijn schild, en het omschrift: PVGNO PRO PATRIA — ik vecht, voor het vaderland. Van 1669 komen er twee voor; de gekruiste geweren zijn door een wapentropée vervangen, de leeuw is omgeven door de wapens der repeerende burgemeesters dr. JOHAN JANSZ. ELEMÁN, CORNELIS WILLEMSZ. PAEDTS, WILLEM SIMONSZ. HASIUS en mr. HERMAN CLAESZ. VAN DER MEER, heer van Hoogeveen. In November veranderde de vroedschap en op den tweeden zijn de wapens veranderd in die der opvolgende burgemeesters: mr. H. CZ. VAN DER MEER, die dus burgemeester was gebleven, mr. JOHAN GERAERDSZ. MEERMAN, mr. RIPPERT JANSZ. VAN GROENENDIJC en HERMAN JANSZ SCHUYL ¹⁾.

Van 1689 vinden we den laatsten schutterspenning

¹⁾ Deze laatste wordt in *Catalogus Lakenhal* „MEERBURG” genoemd, zie echter VAN ORDEN, *Bijdragen tot de Penningkunde van het Koninkrijk der Nederlanden*.

met fraaiere wapentropen en de wapens der regeerende burgemeesters niet om doch onder den leeuw, boven wiens kop ook de kroon wordt gemist. Het waren mr. THEODORUS CORNELISZ. SCHRIVELIUS, JOHAN JACOBZ. VAN DEN BERG, dr. JOHAN JERONIMUS VAN DER MARCK en mr. COENRAED NICOLAES RUYSCH.

Brandwezen. Aan de spuitgasten werden geelkoperen, gegoten, genummerde penningen uitgereikt van wege de stad, die bij brand niet alleen als bewijs van toegang golden tot het door de schutters afgezette terrein, maar tevens aan de brandmeesters ingeleverd moesten worden als bewijs, dat men zijn plicht had gedaan. Hij die zijn penning niet had ingeleverd, bewees daardoor zijne afwezigheid en verbeurde boete. De leidsche brandspuitpenningen van voor 1673 hebben alle aan de Vz. het stedewapen en een nummer, aan de Kz. in groote letters : W & A (wees en arme-kinderhuis), HSH in monogram (huisaïttenhuis, het vroegere St. Barbaragasthuis, thans Invalidenhuis, dat weldra zal verdwijnen), RH (raadhuis) of PW (Pauvres Wallons), aanduidende de plaatsen, waar de spuiten bewaard werden. Ook komen er voor met de letters PS (partikuliere spuit), die alleen als toegangspenningen tot het terrein van den brand gediend zullen hebben. In 1673 werden de kort te voren door JAN VAN DER HBYDEN uitgevonden slangbrandspuiten ingevoerd en werd aan de toen regeerende burgemeesters een fraaien gouden penning aangeboden. De Vz. vertoont een gezicht op

Leiden, waarboven de faam met haar bazuin vliegt, daaronder het door twee leeuwen geflankeerde stede-wapen, aan de Kz. een afbeelding van een der nieuwe spuiten in een slangenrond. Deze laatste voorstelling werd toen tevens als Kz. der brandspuitpenningen aangenomen, alzoo ter vervanging der letters op de vroegere, welke nu evenals het n^o. op de Vz. werden gegraveerd.

Weldadigheid. Van den weldadigheidszin der voorouders getuigen de zeer vele hofjes te Leiden, meer in aantal dan in eenige andere stad in ons land, getuigt zeker ook de fraaie, hoogstzeldzame, gedreven gouden dankpenning door de vele te Leiden liefderijk opgenomen en verpleegde refugiés aangeboden aan de burgemeesters JACOBUS VROMANS, JACOBUS VAN DER MAES, PIETER VAN ASSENDELFT EN NICOLAAS VAN DE VELDE, op wier bevel in 1685 een kollekte werd gehouden ten behoeve dier fransche hervormden, welke ruim f20.000 opbracht. De Vz. vertoont de wapens der stad en van hare burgemeesters, de Kz. heeft een latijnsch opschrift: Hetgeen de met medelijden voor de martelaars en ballingen vervulde liefde en de vroomheid der leidsche burgers aan de zwaar getroffenen heeft geschonken, heeft Uwe (d.i. der burgemeesteren) hand met beleid aan hen uitgedeeld. En den gevers en den uitdeelters zij daarvoor de eere toegebracht.

Van de refugiés spreekt nog een loodje toegang gevende tot het H. Avondmaal in de Waalsche kerk, brood. en turfloodjes van de Pauvres Wallons.

Deze laatst bedoelde loodjes, welke ook voorkomen van de Algemeene Armen en van de Hervormde Diakonie, vervulden vroeger de plaats van de tegenwoordige bonnetjes voor levensmiddelen en brandstoffen.

Familiepenningen treffen we in de 17^e en 18^e eeuw veelvuldig aan; ze spreken van doop, verloving en huwelijk, van tinnen, koperen, zilveren en gouden bruiloften, ja zelfs van echtscheiding, van personen, die een hoogen leeftijd bereikten, van overlijden en begrafenis, waarover hiervoor reeds werd gesproken. De begrafenispenningen en die op groene en andere bruiloften zijn vaak algemeene stukken, die men bij den zilversmid kon koopen en waarop namen en data, spreuken enz. werden gegraveerd. Ook werden wel zilveren historiepenningen gebezigd voor familiepenningen en werd op den kant gegraveerd b.v. naam, geboorte en sterfdatum. Eigenaardig is het, dat bij de overgrootste meerderheid dezer veel voorkomende stukken de plaats van overlijden, de woonplaats der echtelieden enz. *niet* is vermeld, zoodat behalve van bekende persoonlijkheden het zoogoed als onmogelijk is de penningen thuis te brengen. De begrafenispenningen van professoren zullen bij de geschiedenis der Hoogeschool worden behandeld, de navolgende stukken betreffen leidsehe personen.

Van 1664 is bekend een fraai gegraveerde huwelijkspenning van **ADRIAAN VAN DER MERSCH** ende **JANNEKEN VAN DER LIP**, gehuwd te Leiden, met hunne familiewapens. Een algemeene penning werd in 1660 gebruikt bij de

begravenis van den schilder PIETER DE RINGH, die „*leeft in den hemel, op d' Aerde in zijn kunst*”. Aan het slot van dit vers staat: „*De ringh bindt trouw*”. Hier ontmoeten we een der vaak voorkomende toespelingen op namen. (Vg. Bodepenning van de Vliet). We vinden die nog gemakkelijker op den fraaien begravenispenning van CORNELIA NIEUWENHOVEN, overleden te Leiden 1669. Een door een hemellicht bestraalde, door een engel gekroonde vrouw plukt een vrucht van den boom des levens en zegt:

*Ik Laet mijn Goed mijn Bloet
Verlaet dit Aerdsche Stof
En Pluck een Waerder Vrucht
In 's Hemels Nieuwenhof.*

De Kz. heeft haar wapen.

In 1667 overleed te Leiden JOSINA BALDE, weduwe van den predikant PETRUS BURMAN te Emmerik, in 1689 CORNELIA NICOLAÏ, begunstigster der letterkunde en penningkunde; van beide kennen we begravenispenningen de laatste van J. BOSKAM.

Zeer fraai is de begravenispenning van SARA LOTEN, vrouw van professor ABRAHAM HEIDANUS, overleden in 1669. De Vz. heeft haar wapen, naam, geboorte en sterfdata, de Kz. tusschen palmtakken de spreuk: *De Bevalligheyt is Bedrogh ende de Schoonheyt ydelheyt maar een vrouwe die den Heere vreest die sal gepresen worden.*

Op 1668 vond ik vermeld, doch niet beschreven, een

penning op het overlijden van den leidschen predikant
HERMANNUS AMYA.

In 1691 vinden we een fraaien gedreven penning op het overlijden van **ISABELLA SOPHIA DE GEER**, vrouw van **JACOBUS TRIGLANDUS** den jongere, professor in de theologie, den derde van dien naam. De Vz. vertoont haar borstbeeld en wapen, de Kz. een wierookvat met in het latijn de eigenaardige spreuk : „Tēn hemel strevend laat ik een aangenamen geur na”, wat ik van den wierook gaarne aanneem, maar van Mevr. **TRIGLAND** betwijfel.

In 1708 stierf **JOHANNES VAN VOLLENHOVEN**, in 1727 **BERNARDUS VAN SANDIJK**, beide predikant te 's-Gravenhage. Op beider begrafenispenningen wordt in verzen van Leiden melding gemaakt. Eerstgemelde was vroeger hier predikant; Leiden moet met zijne verdere standplaatsen getuigen, dat hij was: *Zo hoog begaafd met Geest van boven — In suivre leer en taal zo groot; de tweede heeft hier gestudeerd, blijkens de woorden: Wiens ligt op 't Leyds Atheen gerêsen.* Nog een begrafenispenning van een predikant, Ds. **JOHANNES SYBINGH VAN HERMK. HUIZEN**, overleden te Utrecht in 1740, maakt van Leiden melding. In het latijnsch opschrift wordt ons verkondigd, dat hij alhier in 1720 promoveerde, nadat hij reeds 4 jaren predikant te Rolde was.

In 1777 vieren **JOOST SCHOUTEN** en **HESTER CONSTANTIA PAUW** te Leiden hun zilveren bruiloft en verhalen, dat „*de Liefde staat — schoon 't al vergaat*”.

Een gegraveerde penning op het 25-jarig huwelijk

van A. PAAK en J. LEDEBOER te Leiden van 1795 is leelijk en heeft te zoutelooze berijmde opschriften om ze hier te herhalen.

Vriendschaps en St. Nikolaaspenningen. In de 18^e eeuw komen menigvuldig vriendschapspenningen voor (o. a. met de afbeelding van het bekende vriendenpaar uit het Oude Testament, DAVID en JONATHAN), welke men elkander schonk als men vriendschap sloot; met Sint-NIKOLAAS werden aan de kinderen wel zilveren penningen geschonken, waarop de bisschop staat afgebeeld met een hoorn van overvloed aan zijne voeten. Jaartal, soms ook namen werden op deze stukjes gegraveerd, doch ik mocht nergens een plaatsnaam ontdekken, zoodat ik niet van leidsche vrienden en kinderen kan gewagen.

Vereenigingsleven. In 1717 werd te Leiden opgericht het genootschap h e t S l a n g e n n e s t, door „de eerste jongeluy van Leiden, alle regentekinderen; er was alle vreydag soupeë”. Zij schenen met hun eigenaardigen naam te doelen op het wakend oog der slangen, „geen valsheid onder schijn van vriendschap wordt geleeden”, heet het in het vers op het 25-jarige „Vreugden Feest”, dat den 20sten November 1742 „op den Doelen binnen Leyden plegtelyk geviert” werd, bij welke gelegenheid ook een penning is geslagen. Aan de Vz. ziet men een vrouw offeren op een altaar, waarbij de Tijd staat, het getal XXV in een slangenrond houdend, Kz. een boom met een zich in den staart

bijtenden slang boven een stadsgezicht. In 1767 vinden wij bij het gouden feest denzelfden penning met het getal XXV in L veranderd. Noch *de Vervolgen op VAN LOON*, noch *DIRKS Repertorium* wisten deze penningen thuis te brengen. Ze spraken naar het op de Kz. voorkomende woord *SINCERB* (oprecht) van een gezelschap van dien naam, „vermoedelijk een wijnkransje” en weten niet of het stadsgezicht Leiden of Haarlem voor moest stellen. In 1893 kwamen het bovenaangehaalde vers van 1742 met aantekeningen van 1717 voor den dag, gevoegd bij den penning, die eigenaardig genoeg ‘s genootschaps naam niet draagt en ontdekte men nu zijn juiste beteekenis.

Omstreeks 1756 werd opgericht het Gezelschap van Letterminnaren te Leiden „*Minima Crescunt*”, dat zich 16 jaar later met dergelijke gezelschappen te Utrecht en te Hoorn vereenigde tot de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. De prijspenning der maatschappij, door *VAN CALKER*, vertoont haar onder de gedaante eener vrouw, met de rechterhand een krans uitreikende, lezende in een boek, dat zij met de linker vasthoudt en dat rust op een met het stedewapen prijkende zuil; aan hare voeten rust de nederlandsche leeuw en staat een bijenkorf. Het in 1776 aan Prins *WILLEM V* als „beschermder der Maatschappye” aangeboden gouden exemplaar van dezen penning bevindt zich in het Kon. Penningkabinet te ‘s-Gravenhage.

De in 1767 opgerichte Vrijmetselaarsloge „la Ver tu” werd 25 Mei 1758 ingewijd. Van haar spreken de penningen op haar 25- en 50-jarig bestaan. Op den eersten van 1783 zien we MINERVA een krans leggen op een altaar, waarop de zinnebeeldige werktuigen der vrijmetselaars liggen.

De tweede van 1807 toont ons een vrouw, geknield bij een altaar, den op haar toetredenden dood afwerend, op den achtergrond het door het springen van het kruitschip op 12 Januari 1807 verwoeste stadsgedeelte, bij welke ramp geen enkele vrijmetselaar het leven verloor.

De op. en omschriften luiden vertaald: De deelgenooten in deugd, die broederlijk vereenigd zijn, mogen het tiende lustrum viëren. Op den 12^{den} Januari heeft God ons alle bewaard. De Kz. heeft het wapen van Leiden en daaronder in ‘t latijn: Zoolang Uw Leiden o Koning de plotseling ontstane ruïne zal bezoeken, zal U de liefde worden toegebracht der dankbare stad. De naam van deugd en de roem der broederen zullen blijven bestaan, zoolang liefde een zoete troost zal zijn voor ongelukkigen. Omschrift: Leve **LODEWIJK NAPOLEON**, de weldadige Koning van Holland ¹⁾.

¹⁾ DIRKS vermeldt In zijn Repertorium No. 1990: Dr. **PHAN WILLEM BUNINGH** schonk den hem in 1784 vereerden zwaren gouden penning aan de kollekte voor de ramp te Leiden. Noch omtrent BUNINGH, noch omtrent dezen penning kon ik iets te weten komen. Zou het de penning geweest zijn op het dempen van het oproer te Leiden in 1784?

Den 11^{den} November 1766 werd het Kunstgenootschap „Kunst wordt door Arbeid verkregen” opgericht. Men beoefende eerst de tooneelpoëzie, schreef later prijsvragen uit voor gedichten, waarvan de prijspenning getuigt, en wijdde zich aan de berijming der psalmen. Op den penning kroont **APOLLO**, staande bij een met het leidsche wapen gesierde zuil, een voor hem knielenden dichter; het latijnsche omschrift zegt: de lauwer is de eereprijs der dichtkunst. In 1789 (3) boden Regenten van het Heilige Geest- of Armen Weeshuis het genootschap een gedreven penning aan, waarop men het borstbeeld van **APOLLO** ziet, geplaatst op een met het symbool van den H. Geest versierd altaar (Heiden- en Christendom broederlijk vereend!), geslankeerd door twee naakte knaapjes, het eene met boeken, inktpot en vel papier, het andere naast een offerkist met het leidsche wapen gezeten. Vermoedelijk is dit een blijk van erkenning voor een ten bate van het weeshuis gegeven uitvoering. Het genootschap smolt met een amsterdamsch en een rotterdamsch genootschap in 1800 samen tot de Bataafsche Maatschappij van Taal. en Dichtkunde, in 1806, toen de Bataafsche Republiek Koninkrijk Holland werd, omgedoopt in Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. Van 1800 en van 1806 zijn prijspenningen — een dichter overhandigt aan een vrouw (de dichtkunst) een geschrift; zij wijst hem op den tempel van den roem. De maatschappij

had in Amsterdam, Rotterdam en Leiden een afdeling.

Eindelijk hebben wij te vermelden het nog bloeiende genootschap van wiskunde onder de zinspreuk : *Mathesis Scientiarum Genetrix*, opgericht 17 September 1785. De oudste gedreven gouden prijspenning, ter waarde van 20 dukaten, toont ons **MINERVA**, bij een geknotte zuil gezeten, drie knapen wijzende op de haar omringende meet-, teeken-, aardrijks- en sterrekundige werktuigen en voorwerpen. Later komt dezelfde penning geslagen en in zilver voor.

Reizen. Wie denkt in deze eeuw van stoom- en elektriciteit, van auto's en vliegtuigen nog aan de aartsvaderlijke trekschuit, het door de ons land bezoekende vreemdelingen destijds zoo geroemde vervoermiddel, met de gewone trekschuiten, die overal aanlegden — men zou ze boemelschuiten kunnen noemen — en de expressedienst, de snelschuiten waarvoor vier paarden waren gespannen? Maar de penningen verhalen er ons van, b.v. hoe men 26 September 1656 de trekvaart van Haarlem naar Leiden is begonnen te graven en op 1 November 1657 „d'eerste schuit gevaren” is. De gebaande weg en de gegraven vaart zijn gemaakt voor de trekschuiten tot gebruik van ‘t gemeen en gemak van de reizigers. Natuurlijk prijkt op dit fraaie metalen gedenkstuk de trekschuit met het jagertje.

Door het ontbreken van een jaagpad langs den Rijn van Leiden over Woerden naar Utrecht ondervonden de

reizigers groot ongemak. Met veel moeite en na veel tegenwerking, vooral van de boeren, overwonnen te hebben, kwam het in 1664 tot stand, welk feit op een penning is vereeuwigd. Op de Vz. ziet men het nieuwe jaagpad en de trekschuit met het jagertje, op den achtergrond de stad Leiden onder het stedewapen en omgeven door de wapens der burgemeesteren **JOHAN PETERSZ. VAN DER MAERSCHE**, **CORNELIS BUYTEVEST**, **WILLEM HASIUS** en dr. **JOHAN ELEMEN**, onder wier bestuur het werk in Mei werd voltooid en in het latijn het omschrift: Den vreemdeling tot verwondering, den inwoners tot gebruik, het vaderland tot sieraad en Leiden tot eer. De Kz. heeft de wapens der burgemeesters onder wier bestuur het werk in Oktober 1663 was begonnen **Mr. JOHAN MEERMAN**, **JOHAN PETERSZ. VAN DER MAERSCHE**, **HERMAN SCHUYL** en **WILLEM VAN SANEN**. Het latijnsche omschrift zegt: De deugd weet zich ondanks het tegenstribbelen van den tijd en der boersche domheid overal een gemakkelijken weg te banen. In het veld lezen we dit aardige vers:

*Het laegpadt lang verwaght
 Spyt Wangunst nu volbraght
 Sp yt boeren domme-kraght
 Oiert aende Rijn drie Steeden
 't Is wonderlyck bedaght
 Geluckich Wtgewraght
 Niet door Octroy of maght
 Maer Yver, Gelt en Reeden.*

Nog één jaagpad ontbrak, n. m. langs de Zijl, maar het werd in 1683 voltooid onder de regeering der burgemeesters **JOHAN VAN VESANEVELD**, **RIPPERT VAN GROENENDIJK**, **JOHAN VAN DEN BERG** en **JOHAN VAN BANCHEM**, wier wapens met dat der stad prijken op den penning op dit feit geslagen.

Onder de wapens een gezicht op Leiden met de talrijke molens op zijn wallen en de onmisbare trekschuit, Het omschrift zegt: Deze eene (d. w. z. het nieuwe jaagpad langs de Zijl) is niet minder dan de andere (n. m. die naar Delft, Haarlem en Utrecht). De Kz. vertoont de scheepvaart staande op een wereldbol met een schip in de eene en een hoorn van overvloed in de andere hand.

W. K. F. ZWIERZINA.

Over Leiden in 1814.

Willem de Clercq, de geniale improvisator en smaakvolle literator, de kundige handelsman en grondlegger der Twentsche textielindustrie, de vriend van Da Costa en Groen, de beminnelijkste van de mannen van het Réveii, bezocht als 19 jarig jongeling, in Juni 1814, onze stad. Van Amsterdam per schuit naar Haarlem' gekomen, wandelde hij te voet verder naar Leiden en begaf zich naar het huis van zijnen gastheer, prof. Joan Melchior Kemper, die tijdens de inlijving zoo veel had gedaan voor het levendig houden van den nationalen geest en die aan onze bevrijding zoo krachtig had medegewerkt. De Clercq vindt zijne woning (afgebeeld bij Joh. Naber „Overheersching en vrijwording”, 1909, tegenover blz. 318) „overheerlijk gelegen op die statige Breestraat, zeker een der schoonste straten van ons land, vlak tegenover het stadhuis” en wordt door den professor met open armen ontvangen. Den volgenden

dag, Donderdag 9 Juni, werd hij door klokgelui uit de veeren gejaagd en door een tweeregelig vers van zijn gastheer, die al een college achter den rug had, en was er daarna getuige van, hoe de gewapende burgerij en een deel landmilitie, met muziek naar het stadhuis opgetrokken, door een der burgemeesters werd toegesproken, hoe de algemeene vrede werd verkondigd (Napoleon was in April naar Elba gebannen), wat met luid gejuich werd begroet, „een schoon tafereel in deze grootsche straat”.

Hij bezichtigt den hortus, waarover hij kalm is, de antieke beelden uit het kabinet Papenbroek en is ‘s avonds in den schouwburg, „eene zeer lieve zaal”, waar de gevierde acteur Rozenveld, de oranjeman, geestdriftig werd gehuldigd. Den volgenden Zondag hoorde hij van der Palm in de Pieterskerk, den „Nederduitschen Massillon”. De Clercq was verrukt. „Laat hij, die aan onze schoone taal de gaaf der welsprekendheid ontzegt, van der Palm gaan hooren, en blozen”. In later jaren is die ingenomenheid sterk verminderd, toen de Clercq zich van Van der Palm’s liberalisme verre had verwijderd.

„De stad bestaat tegenwoordig alleen van de fabrieken, die, naar ik geloof, echter niet veel beteekenen, en van de hoogeschool. Deze universiteit is hier een voorname zaak. Er wordt in de kerk voor haar gebeden. En de namen van student, akademie en promotie zijn hier zoo algemeen als bij ons die van kooplieden, beurs en effectenhoek. Bij veel studenten behoort het pijpen rooken, borrels drinken en billard spelen wel degelijk

tot het studeeren. Bij anderen bestaat de studie in twee uren met verschrikkelijke haast diktaten na te krabbelen. De besten staan wat vroeger op, turen wat op de folianten, doch dan wordt ook de geheele middag, die hier om drie uur begint, aan de uitspanning ten buit gegeven. Men doet visites of drinkt thee bij goede vrienden, in een der koepels van het heirleger tuinen, die een cirkel om deze stad trekken ¹⁾. De conversatie, schoon niet zoo vrij als in Amsterdam, is echter vrijer en minder kwaadsprekend, dan in de kleinere steden. Van staatkunde weet men weinig af". Over Wytténbach's nicht en (in 1817) echtgenoot Joh. Gallien, die hij Galier noemt, laat De Clercq zich zeer onhoeffelijk uit ²⁾. Maar Kemper bewondert en bemint hij.

(Uit *W. de Clercq naar zijn Dagboek* door A. Pierson, uitg. van 1889 I 55 57.)

L. K.

¹⁾ Over zulk een theekoepel in Groningen vertelt smakelijk jhr. mr. J. A. Feith in den jongsten *Gron. volksalmanak*.

²⁾ Over haar laatstelijk Slijper in *Nieuw Biogr. Woordenboek* 1 kol. 1595 vlg.

De Noortwyeksche kerkerekening van 1568.

Het is geen ongemotiveerde daad geweest van de Synode der Ned. Hervormde kerk bij den aanvang der 20ste eeuw, om den kerkeraden en kerkvoogdgen met ernst op te dragen de archiefstukken hunner kerk voortaan zorgvuldig te bewaren, ten einde voor historie en in rechten tot bron en tot bewijs te dienen. In vele gemeenten is aan de bewaring der kerkelijke stukken zeer slecht de hand gehouden en zijn vele belangrijke rekeningen en andere bescheiden, omdat die door de kerkvoogden toch niet meer te lezen waren en men plaatsgebrek kreeg voor nieuwe stukken, doodeenvoudig ten vure gedoemd. Zoo ook te Noordwijk-binnen. Daar heeft men „eventjes” in het midden der 19de eeuw nagenoeg alle rekeningen der kerk, van de 16de tot de 18de eeuw, in kruiwagens uit de consistorie naar de droogovens getransporteerd van de firma P. Groeneveld & Zoon en als een „zoodje ouwe rommel” aan Vulkanus

opgeofferd, tot drooging van medicinale kruiden ! Slechts zijn nog enkele rekenmgen der toegemaakte duplo's overgebleven in het archief der burgerlijke gemeente van Noordwijk, die in 1895 door den commies-chartermeester bij het rijksarchief niet zijn geïnventariseerd.

Een voor de Noordwijksche kerkhistorie zeer belangrijke rekening uit de 16de eeuw is in copie bewaard gebleven in het archief der heerlijkheid, en komt voor in de „Aanteekeningen etc. over Noordwijck en Noordwijkerhout” II^{de} deel, handschrift van K. van Alkemade. Zij is van het jaar 1568 en een der laatsten uit den tijd vóór de plaatselijke kerkhervorming. Ziehier haren inhoud:

Reeckeninge, bewys ende reliqua der parochykercke binnen Noortwijck, gedaen bij Jacob de witte ende Balthen Woutersz., oude kercmeesteren, vande jaerlicxe ontfanch ende wtgeeff, beginnende gueden Vrijdach a^o. XVç achtē tsestich ende wederom eyndende gueden Vrijdach a^o. XVç negenentsestich, alle nair ghemeyn scryven, ende ist zelve gestelt in guldens van XL groten vlaems, stuvers ende halve stuvers ende oortgens nair advenant.

*Inden eerste dat ontvanghe van jaerlicxe renten,
huyren off andere pachten.*

Pieter Claesz. inde Cley betaelt siaers van zijn woninghe,
dair hy nu tertyt op woent, een erffhuyre, verschy-
nende Lamberty . . . , . . . XXXII gl.

Cornelis jan brantsz. tot Noortwyckerhout, betaelt siaers van lant, verschynende Lambert y II g. x st^s.

Willem Cornelisz. tot Noortwyckerhout betaelt siaers van lant, verscynende martini inden winter I g. X st^s.

Ph^s. jansz. inde plaetse vande erffgenamen van mr. michiel, betaelt siaers van opstal up seker lant, verscynende lamberty 1 gl.

D' erfgenamen van Corn. vincentz. tot Catwijck upten Ryn betalen siaers van een eynde laens te huer
1 g. V st^s.

Jan pietersz. slubbe betaelt siaers van anderhalff hont lants te pachten XIII st^s.

Jan spronckenburch tot Noortwyckerhout betaelt siaers van een margen weylants ende vier hont teellants te huer, ende verschynt kersmisse . . . VI g. XV st^s.

Jan danielsz. van Tetroe betaelt siaers van een margen geestlants te huer, ende verscynt Lamberti
I g. xv st^s.

Alleman symonsz. betaelt siaers van opstal, staende op sijn huys ende erff, ende verscynt martini inden winter x v st^s.

Cornelis Wychmansz. betaelt siaers van opstal, staende op sijn huys ende lant, verschynende sinte matthys XII gl.

Adriaen gerertsz. timmerman betaelt siaers van opstal, staende up syn huys ende erff after de kerck, ende verscynende kersmisse III gl.

Pieter die wever betaelt siaers van losrente ende staet

op een erffken besyde Gerert bronsgeestu huys inde Zeestraete, ende verscynt kersmisse XXII st. VIII penn.

Willem Jansz. inde Zeestraet betaelt siaers tot prouffyte van sint annengilde ende een opstal op seker lant achter de kerckstraet, verschynende jacobi . XII st^s.

Cornelis Willem aernsz. tot Voirburch byde tolbruch betaelt siaers van seker bespreek, ende verschynt meye , III gl.

D' h. geest tot noortwyck betaelt siaers van twee missen te doen ende tot prouffyt vant school IX gl.

T dorp van noortwyck betaelt siaers van losrente ende verscgnt meye VI gl.

Noch betaelt siaers tvoirsz. dorp van losrente ende verschynt sinte thomasdach inden winter v g. V st^s.

Jan van eek, inde plaetse van mees fransz. tot Rynsburch, betaelt siaers van een eynde laens te huer, leggende ontrent Catwycker brugge, ende verscynt Lamberty , 1 g. v st^s.

Wolphert jansz. heeft vant convents wegghen binnen Leyden, genaemt sinte Ursula, alle iaers betaelt 11 g. X st. ende een opstal op seker landt, dair bruyckster of is die wede. van symon dircxz. ende alsoe dair of noch hangt litispentie voorden hove van Hollant, hier vant ontfaen nihil.

Gerert willemsz. bronsgeest betaelt siaers van opstal, staende op syn huys ende erff, daer hy inne woont ende verscynt kersmisse VII st. VIII p.

Die wed. van Jonas janz. betaelt siaers van een

opstal op een stücke lants, verscynende inde XII
nachten , VI gl.

Ontfangen van Jeroen Claesz. wed^e. tot Langevelt
sekere rente by Grietge willem jansz. die kercke be-
sproocken, siaers 1111 gl.

Ontvangen van maertyn burgersz. over een jaer
losrente 111 gl.

Jan Jeroensz. b^eyer betaelt siaers vande hoge wey
te huer, ende verschynt lamberti . . II g. VIII st^s.

Ontfangen deur handen van willem jacobsz. van
st. jacobsbrugge, ende jacob maertynsz. van buyten,
oude kerckmeesteren, overt surplus van haerluyder
rekeninge, blyckende by tvereffenen ende tsloth
vandien XLII g. X1111 st. 1 blanck.

Ontfanghe vande haringvaert ende herfstvaert. 1)

Dirck cornelisz. heeft ghegeven van syn haringh-
vaert II gl.

Pancras pieterz. van syn herfstvaert

11 gl. VIII st^s. VII duyts.

Gysbert willemsz. XXI st^s.

Maerten jan claes. XXXII st^s.

Grote claes evertse . . . , . . . x x x st^s.

Jan cornelisz. XXXII st^s.

1) Of de platvisch-vangst in September nabij de kust,
wanneer de vette visch in de binnenlek komt.

Ontfanghe vande scholvaert.

Evert jansz. heeft gheghoven van syn scol-	
vaert	II g. XVIII st ^s .
Floor neel floren	111 g. XV st ^s .
Claes adriaenz.	III g. XIII st ^s .
Maert jan claes	III g. x st ^s .
Adriaen adrianen dircxe	111 g. III st ^s .
Simon gheritsz.	III gl.
Grote adriaen claes	1111 g. XI st ^s .
Gherit reyersz	III g. XV st ^s .
Maertyn jansz. hes	III g. XV st. 1 blanck.
Cornelis heyndriex	III g. XV st ^t .
Steven maertensz.	III g. XVI st ^s .
Keyser.	II gl.
Adriaen jsnsz.	1111 g. X st. 1 oortge.
Adriaen pietersz.	111 g. XIII st ^s .
Andries wiehmansz.	111 g. 1 st.
Dirc Jan	11 g. XV st ^s .
Jorys jansz.	III g. V st. VIII penn.
Jan adriaen heyndriex	XXXVI st. 1 oortge.
Jacob neel floren	III g. VI st ^s .
Claes baertsz.	XXXII st. 1 deuyt.
Huych pieterz.	XXXVI st ^s .
Adriaen jansz. mehter	II gl.
Claes cornelisz. boon	XXXII st. 1 deuyt.
Michiel pietersz.	II g. VI st ^s .
Job dammentsz.	XLIX st. 1 duy ^t .
Adriaen heyndricx.	XXI st ^s .

Dire willomsz.	II g. XV st ^s .
Gyubert willemsz.	XXIX st. VII duyt.
Vrederick gangeloffsz.	x x x st ^s .
Willem gherritsen.	XXXVIII st ^s .
Dire claes.	x x x st ^s .
Wouter symonsz.	x x x st ^s .
Jan Cornelisz.	x x x st ^s .
Symon jansz. poelraet ¹⁾	x st ^s .

Ontfangh van lichten ende graven inde kercke geopent.

Ontfanghen deur handen vande ghesworens van
noortwijck overt licht vanden prince van Hispaengien,
ons Co: Maj^s. zone, hoochloffelicker memorie

XXIII st. VIII penn.

Ontfanghen overt licht van Pieter jeroen de Raedts
wyff , XIII st^s.

¹⁾ Aldus werd $\frac{1}{4}$ gedeelte van de jaarlijksche ontvangst der parochiekerk te Noostwijck opgebracht door „stierluyden” van Noortwyck op Zee. Deze zeemans-godspenning was hier ter plaatse mede een dankoffer voor eenen door de kerk aan den zeeman bewezen dienst. Krachtens een verdrag tusschen kerkmeesters en stierluyden, van dato St. Jan 1444, had de kerk op eigen kosten voor de zeelieden een „vierboet” (vuurbaak) laten bouwen, onder voorwaarde dat de stierluyden hun „goodtsgeldt” aan de kerk jaarlijks zouden vermeerderen en de baak op hun kosten zouden doen „vieren” en ten reuwigen dage onderhouden.

Blijkens het aantal stuurlieden was de Noordwijksche visschersvloot in de 16e eeuw oneindig grooter dan in onze eeuw.

Van Symon dire gillisz. licht. XX st^s.
 Vant licht van neeltgen aerntsd^r. op Zee
 XIX st. VIII penn.
 Vant licht van Dammas jansz. in Cley . XVIII st^s.
 Vant licht van neeltgen wolphertsd^r. . XII st^u.
 Vant licht van Dire symons wyd. . . XXIII st^s.
 ende van heur graff t'openen II g. X st^s.
 Ontfanghen van Cornelis symonsz. licht inde
 Cley XXIII st^s.
 ende van syn graff t openen. x x v st^s.
 van Ysbrant broerses licht VII st^s.
 van een half licht van Pieter jan wiertgens
 dochter VI st^s.
 Een jairghetyt van tryntgen pietersd^r. VII st. VIII p.
 Vant licht van margtgen jansd^r. tot langhevelt XII st^s.
 Vant licht van Emmerentia allartsd^r. . XIII st^s.
 van Ghysbert Adriaen jansz. licht tot Noortwyck op
 Zee XXIII st^s.
 ende van syn graff t openen tot op een verbeteringhe
 ende bevonden wert mede schuldich te sijn XXV st^s.
 vande iaerghetgde van paerdecopers wede. VII st^s.
 Vant licht van neeltgen jansd^r. tot noortwyck op
 Zee XVIII st^s.
 Vande iaerghetyde van Aecht jan aryser man upde
 zee VII st^s.
 Vant licht van dire jannen wyff 1111 st^s.
 Vant jaerghetyt van Engelbrecht thomasse VII st. VIII p.
 Ontfanghen deur handen vande ghesworens van

noortwyck overt licht van onse Coninghinne van Hispan-
gaengien, hooch loffelicker memorie. . . XXVIII st^s.

Vant jaerghetyt van Jan piet Corssen VII st. VIII p.

Vande jaerghetyden over sekere persoenen, int voor.
leden iaer verdroncken VII st. VIII p.

Vande iaerghetide van grietge gysbertsd^r. . VII st^s.

Vant licht van Joost dircxe smit VII st^s.

Vande iaerghetide van Engeltge heyndricxd^r. VII st^s.

*Ontfanqh vande offerhande ende andere
jaerlicxe inkompsten.*

Ghetelt wtde borden paesdach XIII gl.

Op paesmaendach wt de schaelen. 11 gl.

Ghetelt wtde borden op meydach . . . VIII st^s.

Ghetelt wtde borden opden derden Xonnedach nae
paessen , XXVIII st^s.

Op ons Heren hemelvaertsdach 11 gl.

Opden h. Sacraments dach . . . , . 111 g. X st^s.

Ghetelt wtde borden op ons Vrouwen hemelvaerts
dach 111 gl.

Op alreheyligen dach 11 gl.

Opten h. kersdach VI gl.

Op onsr Vrouwen lichtmis dach, . . 11 g. X st^s.

Opten witten donderdach. . . XXX st. VIII p.

Ontfanghen over de wtcoope vanden predicant, die
op ons Heren hemelvaerts dach preekte. . XXII st^s.

Ontfanghen van marytgen adriaensdr. van sinte jeroons
penninghen , . . . VI st^s.

Ontfanghen vande straethuier voorde kerck inde sint
jeroons daghen VII st^s.

D'incompsten van sint Jeroons dach inde somer is
gheweest op desen jare X g. VII st^s,
ende ontfanghen binnen die octave . . . XVI st^s.

D'incompsten van sint Jeroons dach inde herfst is
gheweest , . . . 111 gl.

Summa summarum beloopt de ontfanghe
in desen iare III^c achtenáetwintich
guldens XI stuvers ende 1 deuyt.

Wtgeeff jegens d'voirsz. ontfanghe.

Inden eersten betaelt aen wyn opte hoochtyt van
paessen 111 g. VIII st^s.

Noch betaelt aen wyn, ghehaelt tussen paessen ende
kerstmis IIII g. XIX st^s.

Betaelt an wyn ghehaelt opten kersdach XXVIII st^s.

Betaelt an wyn ghehaelt tussen kersmis ende gueden
Vrydach . . . , 11 g. 11 st^s.

Betaelt Pieter van Treslonch, nuter tyt bailiu van
noortwgck, overt maken vande preskaers ende andre
waskaersen X g. XI¹¹¹ st^s. 1 oertgen.

Noch deselve betaelt van sekere waskaersen te maken
ende te leveren VI g. XIII st. VIII penn.

Noch betaelt sekere kaerssen te maken ende te
leveren XIII g. XII st. VIII p.

Noch hem betaelt van sekere kaersen te maken ende
te leveren , XII gl.

altsamen blijkende by vier cedullen by hem gescreven,
 onderteyckent ende den kercmeesteren overgeleyt.

Betaelt mynheer de pastoor van h. olye 11 g. VIII st^s.

Betaelt van een karrevracht, doemen die h. olye tot
 haerlem haelde, XX st., ende verteert byden capellaen
 ende kercmeesteren XIII stuvers, faciunt XXXIII st^s.

*Ordinaris wtgeeff vande priesters ende
 dienaers d e r kercke.*

Betaelt heer Volbrecht vande dingsdaechse s. annen-
 misse te singen, int iaer 1111 gl.

Noch deselven betaelt van woensclaechs sint Jeroons
 misse te singhen, int iaer 1111 gl.

Noch hem betaelt van een gheheel iaer te singhen
 opt choor VI gl.

Betaelt heer Willem van donderdaghes de h. sacra-
 ments misse te singhen, int iaer 1111 gl.

Noch deselven betaelt van vrydaechs de h. Cruys
 misse te singhen, int iaer IIII gl.

Noch hem betaelt van een gheheel iaer te singhen
 opt choor VIII gl.
 ende vande sacraments misse te dienen. I gl.

Betaelt heer Quiryn van twee eerste missen te doen
 opt h. geest altaer ende van opstaen tsaem VIII gl.

Noch de selven betaelt van een eerste misse van
 opstaen 1 gl.

Noch hem betaelt vande h. sacraments misse te
 dienen, int iaer . . . , I gl.

ende voer syn provideren ¹⁾ mette cappen, int iaer

XVIII st^s.

Betaelt d'organist vant spelen, alle vierdedeel iaers
vyff ende quart guldens, compt int gheheel iaer XXI gl.

Betaelt de Coster, van een iaer te dienen IX ghuldens,
ende es hem toegheleyt boven dien bgde pastoir ende
kerckmeisteren tot weder segghen toe alle iaers 3 ghuldens,
compt saem. XII gl.

Noch hem betaelt van s. anne misse te helpen singhen,
int iaer x v st^s.

ende hem ghesconcken een paer pantoffeln, dair voir
betaelt XII st^s.

Betaelt bartelmees Claesz. vant blasen, alle vierde
deel iaers XXX stuvers, ende van syn andere diensten
XXV stuvers te vierdedeel iaers, compt saem int
gheheel iaer , , XI gl.

Betaelt marytge aertsdr., inde cappel van een gheheel
iaer te dienen IX gl.

ende hair ghesconcken een paer pantoffeln, dair voir
betaelt IX st^s.

Betaelt neeltge jacobsdr. vant schuyren te paessen
1111 gl. ende vant schuyren te s. jeroen IIII ghuld. mits.
gaders voer heure andere diensten, facit . . VIII gl.

Ghesconcken die sanghers een tonne biers voer heure
goetwillige diensten, die syluyden een gheheel iaer inde
kercke doen, ende daer voer betaelt . . III gl.

¹⁾ Het laatste oliesel toedienen.

*Costen die wtgaen vande offerhande S. jeroons
dach inde soemer.*

Betaelt mynheer die pastoir	XII gl.
ende vant sacrament te draegen. . . .	VI st ^s .
Adriaen Gherritsz. vande preecstoel mette baelje te setten ende opnemen	VI st ^s .
Die luyers	XII st ^s .
Die coster	VI st ^s .
Heer Volbrecht vande misse te singhen . .	1111 st ^s .
Die cappellaen voer syn moeyten	III st ^s .
Heer Quiryn van een cap te draghen ende by S. Jeroens hoofd te sitten ¹⁾	VI st ^s .
Die cappellaen van voerhout vant dienen ende een cap te draghen	II st ^s .
D' organist	III st ^s .
Die blaser ende beyerman tsamen .	III st. VIII pen.
Die scoolmeester ,	11 st ^s .
Die toortsen ende lantaern draghers . . .	11 st ^s .
Betaelt voerdie meyen ende vracht tsamen	11 g. V st ^s .
Die speelluyden van Leyden met hun viere tsaem	1111 gl.
Betaelt voir hairluyder wagevracht om heur te halen mette instrumenten , . .	VII st ^s .

¹⁾ Deze post geeft bevestiging aan de bewering der legende van St. Jeroen, dat het hoofd des martelaars zich altijd te Noortwyck heeft bevonden en aldaar vereerd is geworden tot aan den tijd der plaatselijke reformatie. Zie over het hoofd het artikel van prof. Blok in den vorigen jaargang, pag. 109.

*Oncosten die wtgaen vande offerhande
S. jeroons dach inde herffst.*

Betaelt myn heer die pastoir voer syn twee loot
silvers XXX st^s.
Heer Quiryn ende heer Willem elcx een stuver,
facit II st^s.
Heer Volbrecht . . , , III st^s.
D' organist , , , . I st. VIII penn.
Die blaser. 1 blanck.
Die schoolmeester ende eoster elex een stuver,
facimit , 11 st^s.

*Costen vandie feeste op h. sacraments
dach met die octaeff.*

Betaelt voer meyen met die vracht . II g. X st^s.
Die luyers VI st^s.
Heer Volbrecht, heer willem, heer Quiryn, die school-
rneester, die coster vant singhen indie octaeff van h.
sacraments dach elcx VI stuvers, beloopt tsaem XXX st^s.

*Hyerna volcht alrehande wtgeeff der kercke
deurt gaeheel iaer.*

Betaelt Cornelis willemsz. leydecker, van sekere
reparatie andie kercke gedaen metdie leyen ende anders
daertoe ghelevert, blyckende by cedulle

XIII g. XVIII st. 1 oertgen.

Betaelt voir doofve colen ten behoufve vandie
priesters VI st^s.

D' predicaunt o p ons Heren hemelvaerts dach
wtgecoft ende hem betaelt voir tgunst hy cryghen
soude x11 st^s.

Betaelt neel jacobsdr. van zeepe, ten behoufve vandie
kercke ghehaelt XXVII st. VIII penn.

Betaelt dirc stien tot leyden overdie coope van een
tonnetge olye, blyckende by syn eygen hantghescrijft

1111 g. V st^s.

ende ghegeven voerdie vracht . . . , 1 blanck.

Betaelt Cornelis woutersz. goutsmit tot Leyden voor
LXXX Sint jeroons penninghen ¹⁾, tstuc twee stuvers,
facit VIII gl.

Betaelt Jacob jansz. slothmaker van een sloth ande
kercke camer, mit andere diensten, soe indie sacristy
ende opte toren ghedaen . . . XXIII st. VIII p.

Betaelt myn here die pastoir dat hy verleyt hadde
overdie reparatie vandie silveren voetgens vandie
heylighe olye V st^s.

Betaelt over die reparatie vandie cappen, daermen
Zonnedaechs mede indie processie gaet . . . VI st^s.

Betaelt voor stien, calck, opnemen ende arbeysloen,
over toelegghen vandie besyde deure vant portael,
tsaem II g. XV st. VIII p.

Ende Cornelis jansz. timmerman betaelt over die deure
aent portael vande besyde deuren te maken XVI st^s.

¹⁾ Van deze oude St. Jeroenspenningen zijn geen exem-
plaren meer bewaard gebleven.

Betaelt bartel claes. vandie privaet int seool te reynigen XXX st^s.

Betaelt Jacob jansz. slothmaker van yserwerck andie kercke ghelevert XX st 111 duyts.

Betaelt die bailius bode, ommē die zeeluyden te doen comen indie kerckencamer. VII st^s.

Betaelt marytge arentsd^r. voer twee nieuwe blauwe gordynen, hangende aent altaer in s. jeroens Capelle. , . XII st^s.

Noch heur betaelt van misbroot te copen . III st^s.

Betaelt Cornelis jansz. timmerman vandie houten opte kerckmuyer te legghen ende die raemen vant grote rooster te verstellen. x x x st^s.

Noch hem betaelt van sekere reparatie ghedaen aen ende int school, daerinne gherekent die nieuwe delen ende ander houtwerck by hem ghelevert, blyckende by sijn eyge hantgeschriff X g. XI st^s.

Betaelt Lenaert cornelisz. oosterbaen, voer een goet boutich halff vat haringhs, gesonden aendie minnebroeders tot Leyden 1111 g. III st^s.

Betaelt arent ewoutsz. voer sekere smeerkaerssen t zynen huyse ghehaelt, blyckende bij quitantie

III g. VI st. VIII p.

Betaelt Cornelis pietersz. glasemaker, over sekere reparatie by hem aendie kercke gedaen, blyckende by syn eyghen hantgeschriff . . . , . III g. IIII st^s.

Betaelt Adriaen Gherytsz. timmerman, overt maken van een leydeckers back, een barē te verstellen ende

een eycke tubbe indie privaet after tscool ghelevert,
blijckende by sijn hantgeschrift XIII st^s.

Betaelt Jacob jansz. slotemaker, over sekere yserwerck
by hem ten behoufve vandie kercke geleverd

XVIII st^s. V duydt.

Betaelt Aernt de metselair met syn broeder, over
sekere reparatie int school gedaen ende steen by hem
ghelevert. XIII st^s.

Noch sijn broeder betaelt over sekere reparatie by
hem aen die kerckmuyr ende anders gedaen III st^s.

Betaelt Cornelis zegertsz. over sekere wyn tzyne
huyse ghedroncken int bywesen van myn here die
pastoir, Warnart vander does z.^{er}g.^{se}, die cappellaen,
scout ende kerckmeesteren, opte rekeninghe van
Cornelis Zegerts voirsz. ende Lenaert Jeroensz. verglas
z.^{er}g.^{se}, twelck ons luyden geconcenteert es hem te
betalen 111 gl.

Betaelt over dese jegenswoerdighe rekeninghe te
screyven ende maken. XXX st^s.

Summa *summarum* beloopt den wtgeeff
over desen iare IIIe ende vier ghuldens
ende een stuver.

Vereffent den wtgeeff jegens den voirsz. ontfanghe
soe bedraecht den ontfangh meer dandie wtgeeff XXIIII
ghuldens X stuvers ende een deuyt.

Ende deselve sommø ghelevert in handen van Jan
pieter gherytsz. ende Mattheus cornelisz. decker, naer

ons tyt oude kercmeesteren, compt die ontfanghe ende wtgeeff jegens malcanderen ghelyck vereffent.

Dese rekeninghe aldus ghedaen ende ghesloten indie kerckecamer tot Noortwyck opten IIII Juny a°. XVe ende tseventich, int bywesen van heer Jacob Starck, pastoir, Pieter van treslonch, bailiu, pieter woutersz, scout tot Noortwyck, Jan pieter gherytsz., mattheus cornelisz. decker, Jan pietersz. ende Jan symonsz., kercmeesteren.

(get.) Jacob Starck,
pastoir tot noortwyck.

P. v Treslonch.

Pieter woutersz.

Mattheus Corn.

Jan pietersz.

merck.

merck.

merck.

J. KLOOS.

Noordwijk-binnen, 1 November 1911

Van reizen en trekken.

Onze voorouders plachten, vooral als zij in eenige qualiteit voor kosten van staat of **stad** op reis moesten, het zich gemakkelijk te maken en niet op eenig geld te zien. Het was niet het jachten van tegenwoordig, waarbij men onder een vergadering al naslaat, wanneer de eerste trein weer huiswaarts trekt. Men had den tijd, en, als men er toch eenmaal op uit moest, nam men het er liefst goed van.

Als voorbeeld laat ik hieronder eene rekening volgen van een paar leden van de Weeskamer, die met het Stadsjacht naar Amsterdam gingen, waarschijnlijk om aan het Oost-Indisch huis geld in ontvangst te nemen van een boedel.

De posten van de rekening spreken genoeg voor zich zelf; de *sneppeles* zijn sinaasappelen en de 2 *spil* kaerten staan voor 2 spel kaarten.

De 13 stuiver voor het kooken van visch bewijzen, dat dit smakelijk gerecht niet ontbrak, al staat hier-tegenover geen post voor aankoop ¹⁾. Waarschijnlijk was de visch aan de heeren vereerd, nadat tijdig tevoren hun komst was aangekondigd. Geregeld werden bij de inspecties van de vroomen de dorpsbesturen aangeschreven om voor goede visch te zorgen; mogelijk is dat ook hier geschied, of anders zullen de Heeren zelf de eentoonigheid van de reis en hun spelletje kaart onderbroken hebben door een poosje zelf te visschen. Of de koets aan het slot soms noodig was geworden door het copieus diner te Alphen, laten wij het liefst maar in het onzekere.

Als een tegenhanger en als bewijs, dat men ook veel goedkoopster wist te reizen, verwijs ik naar de rekening van een tocht van Noordwijk naar Brussel en terug in 1793 door twee gegoede personen gedaan. Zij overnachtten achtereenvolgens aan den Moerdijk, te Antwerpen, te Brussel, weder te Antwerpen, te Breda en te Buitensluis en maakten van de gewone verkeersmiddelen en van gehuurde rijtuigen gebruik. De kosten van de 7 dagen bedroegen voor beiden *tesamen* 70 gulden, 16 stuiver en 11 penningen of ongeveer 5 gulden per dag en per persoon. Aan transport werd 41½ gulden betaald, wat onder het totaal begrepen is; het

¹⁾ De *verteering* te Alphen was op den 18^{en}, dus op de terugreis.

eten kostte 1.15 à 1.50 en het logies met eten 2 gulden
à 2.80 (voor twee personen).

Deese memooirj heeft gedient tot de reys van Leijden
naer Amsterdam en weederom met het Statsjagt, daar
de Heere van de Weeskaamer de reys meede gedaan
hebben den 16, 17 en den 18 November 1733, dit is
het onderstaende verschot.

1 fierendeel bier met den impost daarvan bij	
quittantie betaalt	2: 3: 6
4 witte en 2 stoop roije wijn bij quijtantie.	9 : 2 : 0
1 lamsbout van 9 en een half pont, het pont	
3 st. 8 p., komt	1: 13 : 4
2 hoenderen	1: 3: 0
aen koeckjens.	0: 18:0
1 fierendeel taback	0: 15:0
2 stukke booter	0: 18:8
1 fierendeel kofie	0: 9: 0
1 half fierendeel thee	0: 10:0
aen sneppeles	0: 7:0
1 half pont witte en roode kandijsuijker. .	0 : 4: 8
4 broode.	0: 9:0
3 pont witte kaas	0 : 9 : 0
aen koeckjens en kraekelingen	0: 12:0
aen broodsuijker	0 : 2 : 0
1 pint brandewijn	0: 6: 0
2 citeroenen	0 : 2 : 0
2 spil kaerten.	0 : 5 : 0

aen piotercoliwortclon	0 : 1 : 0
aen melk	, 0: 0:12
de kock voor de sausijsen om te lardeeren en het braade van het vleesch en 2 hoenderen .	<u>1 : 2 : 0</u>
	21: 12: 6
aen den Uythoorn voer het kooke van de vis en 1 roggebroot.	0:13:0
voort draagen vant gelt op het Oostinjes huijs betaalt.	5: 0: 0
in de Star tot Alphen voor de vis en de Paaling betaalt. . . . ,	12 : 16 : 0
3 brooden	<u>0: 6: 0</u>
	40: 7:6
koets ,	<u>18:0</u>
	41: 5:6
J. C. 0.	

Het huis Klein-Poelgeest.

Bij mijn onderzoek naar de waarheid in zake het huis Toll¹⁾ in het ambacht van Koudekerk is mij gebleken, dat het huis Klein-Poelgeest niet van ouds in den Hoogen Waard heeft gestaan. In de acte van opdracht toch dd. Vrijdag na St. Martijn den winter 1386 (te vinden op fol. 243 van deel n°. 50 der Hollandsche leen- en registerkamer) staat, dat Jan van Poelgheest opdraagt en wordt beleend met „dat achtende weer „van der kere oestwaert te Koudekere ende zine woninge „mit enen goeden boemgaert, dat hout te samen „seventien ende een half morghen lands ende een „esbroec daer after an wat breder dan dat weder.” M. a. w. dit huis heeft gestaan naast de negende weer land van de v. Toll's in den La gen Waard (zie boven).

Dat Jan van Poelgeest werkelijk op dit huis woonde en dezelfde is als de vader van de bekende Aleid, blijkt

¹⁾ Zie hiervoor, bldz. 67 e. v.

uit eene andere acte van dienzelfden dag, waarbij hij zijner vrouw Joncfr. Belie Gherits dochter van Oester. wijc de mindere helft, van een weer lands mit eenre „woninghe, daer hi nu ter tijt in woend ende enen „boemgaert daeran mit enen elsbroec, welc weer „hout seventien morghen twee hond lands behalve den „werf, daer sine woninghe up staet ende die boemgaert „ende dien elsbroec”, te lijftocht maakt.

Dit huis heeft geen langdurig bestaan gehad - is het te gewaagd om te onderstellen, dat het in 1420 het lot van Groot-Poelgeest heeft gedeeld? Zooveel is intusschen zeker, dat Jans gelijknamige kleinzoon zich een huis in den Hoogen Waard heeft gebouwd, tegenover de plaats, waar het oude eenmaal stond, en dit huis 12 Mei 1437 heeft opgedragen en in leen terugontvangen van den landsheer. Uit die acte blijkt, dat Jan destijds op dat huis woonde. Tenzelfden dage tochtte hij zijne vrouw Joncfr. Margriet van Zwieten aan dit nieuwe leen.

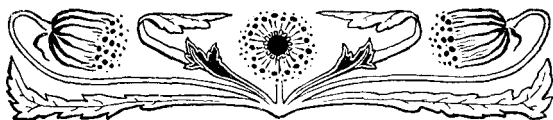
Uit een en andere meen ik te mogen afleiden, dat het huis, hetwelk wij kennen als Klein-Poelgeest ¹⁾, dus eerst is gesticht niet lang vóór 1437.

De plaats waar het oude huis heeft gestaan is leen gebleven en in het bezit van de eigenaren van Klein. Poelgeest, zooals bij voorbeeld kan blijken uit de beleening van Joncvrou Willem van Hoochtwoude 16 Juli

¹⁾ Het is mogelijk beter te spreken van het lage huis te Poelgeest en Groot-Poelgeest het hooge huis te noemen, daar dit de oude benamingen schijnen te zijn.

1526. Zij toch ontving zoowel „een huysinge ende „hofstede gelegen tot Coudekerk mit cingulen, boom. „gaerden ende anders allen hueren toebehoeren alsoe „die gelegen es ende bepoot staet mit twee campen lants „daer an gelegen daer den eenen of gelegen es aen de „oostzijde ende den anderen an de westzijde van den „huyse mit eenre laen, daer men of ter kercken gaet,” als „dat achtste weer lants van der kercken oostwaerts „in den voors. ambachte van Coudekercke mit eenen boom- „gaerd daerop staende ende is groet $17\frac{1}{2}$ morgen „lants mit enen esbroeck daer after an wat breeder dan „dat weer lants.” De leeneed werd voor haar afgelegd door haren man Anthoine Carlier, muntmeester te Dordrecht.

W. A. BEELAERTS.

Een ongeval op Groot-Poelgeest.

De heer W. M. C. Regt deelt in zijne geschiedenis van de burcht „Groot Poelgeest” (zie dit Jaarboekje, jaarg. 1907, blz. 100) terloops mede, dat op Groot-Poelgeest in 1415 een geweldige brand heeft gewoed, waarbij alle oude papieren verloren gingen, om welke reden Graaf Willem VI op St. Laciendag 1415 aar den burchtheer, Gerrit van Poelgeest, nieuwe verblijfbrieven schonk.

In zijne geschiedenis der Ridderhofstad Cleyn-Poelgeest, welke in hetzelfde Jaarboekje voorkomt, deelt verder de heer Regt mede, dat dit huis zoude zijn gesticht door Jan van Poelgeest, den vader der bekende Aleid van Poelgeest. Deze Jan leefde nog (zie blz. 117) in 1390 en werd opgevolgd in het bezit van Cleyn-Poelgeest door zijnen zoon Gerrit van Poelgeest. De heer Regt zegt van den laatste: *een vrij onbeteekenende figuur, die in geen oud stuk uit zijn tijd wordt vermeld.*

Het verheugt mij eene gelegenheid te hebben om hot voor dezen Gerrit van Poelgeest op te kunnen nemen, want m.i. is hem hier groot onrecht aangedaan. Dat Gerrit geene onbeteekenende figuur was, kan alleen reeds daaruit blijken, dat hij den ridderslag heeft ontvangen. Verschillende acten kunnen ten bewijze daarvan worden aangehaald en wel in de eerste plaats de zoenbrief over den moord op Aleid van Poeigeest, welke trouwens ook door den heer Regt zelf is aangehaald (blz. 116). Dit stuk is met eene daarbij behoorende acte uitgegeven door v. Mieris in het vierde deel van zijn Charterboek (bl. 248 — 250).

Ook is *hij* het en niet de heer van Groot-Poelgeest, die op St. Luciendag 1415 vernieuwing zijner leenbrieven ontving. Blijkens die acte (te vinden op fol. 135vo van het Reg. Nov. Vasall. Holl. Cas F.) was heer Gerrit van Poelgeest minderjarig bij den dood zijns vaders en stond hij onder voogdij van heer Dirk van Poelgeest. De verlijfbrieven van den onmondigen Gerrit heeft de voogd bewaard op zijn eigen slot, t. w. Groot-Poelgeest, en zij zijn daar verbrand bij eene buskruitontploffing.

Van eenen geweldigen brand in 1415 kan derhalve geen sprake zijn: het ongeval moet hebben plaats gegrepen vóór Gerrits meerderjarigheid en vóór heer Dirks dood, welke volgens den heer Regt in 1409 plaats had (blz. 99). Uit een en ander meen ik tevens te moeten opmaken, dat de genealogie van Poelgeest nog veel verbetering en aanvulling behoeft.

Intusschen acht ik het niet ongewenseht hier dat gedeelte der acte van 1415 te publiceeren, waarin het ongeval wordt vermeld. Die acte dan houdt in, dat heer Gheryt van Poelgeest vernieuwing krijgt van de hem na den dood zijns vaders verleende beleening, „dair die „verliebrieve of verbernden op ten huze Poelgeest, doen „dair op een ongeval van brande was, dat toequam van „donrecruyde, overmits dat heer Dirck van Poelgeest, als „een voecht heren Gherits voirg., die selve verliebrieve „in sijner bewaringe aldair liggende had.”

W. A. BEELAERTS.

De Ter Meer's.

Waar het Leidsche Jaarboekje in zijne onderscheidene jaargangen den lezers zoo langzamerhand een beeld geeft van wat in vroeger en later jaren door inwoners van Leiden belangrijks en wetenswaardigs werd verricht — mag zeer zeker in deze serie niet te vergeefs worden gezocht naar eene beschrijving van het werken en streven eener reeks van mannen, die denzelfden naam dragen en die zich zonder twijfel — de een na den ander en met toenemende energie en kunstvaardigheid — hebben gewijd aan de kunst, die van elk hunner de volle liefde had.

't Is dáárom, dat ik zoo volgaarne gehoor gaf aan de uitnoodiging van de redactie van dit jaarboekje, om een en ander — van wat er bekend is van de Ter Meer's en hun werk — hier bijeen te brengen en eene blijvende plaats te geven in de reeks der levensbeschrij-

vingen van hen, die de stad, waar zij geleefd hebben en gewerkt, tot eer hebben gestrekt.

Bij 't noemen van den naam Ter Meer wordt allereerst gedacht aan de plaats waar zoovele dragers van dien naam hebben gewerkt. Het is het Leidsch Museum van Natuurlijke Historie, dat wij thans nog kennen, staande aan het Rapenburg, begrensd tevens door de Papengracht en de Houtstraat.

Het in vroegere jaren, door den Erfstadhouder Prins Willem V bijeengebrachte, kabinet van natuurvoortbrengselen werd door Koning Willem 1 aan de Leidsche Hoogeschool afgestaan En deze schenking is de grondslag geworden van de thans wereldvermaarde collectie. Daaraan werd door aankoop door het Rijk toegevoegd de schoone collectie van den geleerden verzamelaar Coenraad Jacob Temminck, terwijl tevoren het Kabinet van mineralen van Bruckmann te Brunswijk en daarna het naturaliën-kabinet van den vooroverleden hoogleeraar Reinwardt met de verzameling werden vereenigd.

Al die verzamelingen zouden worden geplaatst in het zoogenaamde „Hof van Zessen” aan het Rapenburg. Evenwel bleek dit weldra te klein om eene zóó uitgebreide verzameling te bevatten en door verbouwing en uitbreiding ontstond het groote gebouw, dat wij thans als Museum van Natuurlijke Historie kennen. En aan Temminck zooeven genoemd werd over het aldus verkregen geheel het beheer opgedragen en hem den titel

verleend van directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden.

Aan dit Museum nu hebben de Ter Meer's achter-eenvolgens als praeparatoren gewerkt. Evenwel heeft reeds in het laatst der achttiende en in het begin der negentiende eeuw Herman Ter Meer — de oudste — als particulier de kunst van opzetten beoefend. Stukken van zijne hand zijn thans nog aanwezig in het museum. En daaronder mogen vooral de mandril en eenige baviaansoorten worden genoemd. Deze Herman was teekenaar en de eerste in Holland die de kunst van opzetten beoefende. Reeds voor de oorspronkelijke collectie, onder toezicht van den hoogleeraar Brugmans, bewerkte hij goedgeslaagde voorwerpen.

Na het overlijden van dezen Herman Ter Meer werd — bij de stichting van het Museum in 1821 — diens zoon Jacobus Thomas als praeparator aangesteld en 50 jaren later bevatte de Leidsehe Courant van 1 Juli een waardeerend artikel, waarin we lezen hoe hem — bij de hulde — ook werd vereerd een kristallen beker met zilveren voet en deksel met opschrift.

Jacobus Thomas Ter Meer had weinig opleiding van diens op vrij jongen leeftijd overleden vader kunnen genieten. Evenwel heeft hij door zijn ijver en juiste blik de dermoplastiek groote vorderingen doen maken. De Afrikaansche olifant, door hem in 1835 gemodelleerd, blijft een schitterend voorbeeld van den vooruitgang van de kunst in die jaren. En dat dit ook openlijk op de

juiste waarde werd geschat, blijkt wel uit het feit, dat in de Staatscourant van 4 November 1835 het volgend bericht voorkwam :

„Bij den steeds toenemenden bloei van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie zal het wellicht niet overbodig zijn te vermelden, dat hetzelfde onlangs ook in het bezit gekomen is eener tot nu toe ontbroken hebbende huid van den volwassen Afrikaanschen olifant, welke eene belangrijke plaats in de volgreeks der groote viervoetige dieren vervullen zal. De houten vorm (charpente), over welke die huid zal getrokken worden, is thans gereed en in die mate gelukkig uitgevallen, dat dezelve nog eenen korten tijd onbekleed zal blijven, ter bezichtiging van het publiek en tevens als een bewijs van de buitengewone bekwaamheid van 's museums eersten praeparateur den heer J. T. Ter Meer, ook voor deze soort van arbeid, welke juist geen gedeelte uitmaakt van de moeilijke en schaars beoefende kunst van opzetten, waarin hij uitmunt, en aan welken ruime aanspraak op lof en aanmoediging, wij tegelijk, langs dezen weg, gaarne willen tegemoet komen.”

Na 57 dienstjaren overleed in 1878 deze Ter Moor en werd hij als eerste praeparator opgevolgd door zijn zoon H. H. Ter Meer, die steeds voortwerkende in het voetspoor van zijn vader, allengs de dermoplastiek tot hooger volmaking bracht. Steeds was er bij dezen Herman Ter Meer Sr. een streven naar een zo0 juist

mogelijk modelleeren van het dier, vóór dat de huid er werd overheengespannen. Ééne groote moeilijkheid bleef nog — eene massa samen te stellen waarmee het model kon worden overdekt en waarin zóó de details zouden kunnen worden aangebracht, dat na het overtrekken met de huid de spieren en de bloedvaten onder die huid gelegen zichtbaar waren.

‘t Is deze H. H. Ter Meer Sr., die zich vooral toeleegde op het bereiden der vogelhuiden en het opzetten der vogels en die houding en beweging der vogels in de natuur bestudeerde om aan het opgezette dier den stand te geven, die de natuur in deze het meest treffend nabij kwam. Voor de vogels is dan ook het systeem Ter Meer nog steeds het beste wat in Nederland en daarbuiten bekend is.

Dat H. H. Ter Meer Jr., die op zijn achttiende jaar op het museum als volontair werkzaam werd gesteld, in zijn vader een uitmuntend leidsman vond, zal, na wat ik zooeven van dezen schreef, geen tegenspraak vinden. Maar — waar ook elders de techniek van het praepareeren groote vorderingen had gemaakt — meenden vader en zoon, dat ook van het inzicht en streven van anderen moest worden kennis genomen. En zoo trok de jongste H. H. Ter Meer op kosten van zijn vader naar Stuttgart, om daar werkzaam te zijn bij den met roem bekenden inspeetor Kerz, die terstond in den jongen man een kloek werker, een onvermoeid zoeker en een toekomstig kunstenaar zag.

En in het meesteratelier van den wereld-vermaarden Kerz te Stuttgart gevormd, wist zich deze Ter Meer de techniek van zijn leermeester rijkelijk ten nutte te maken en, met zijn aangeboren talent voor plastiek, kunstwerken te scheppen, die in de dermoplastiek wellicht hun wedergade niet vinden. Zoo noem ik den bekenden tijger en den niet minder bekenden bison in het museum te Leiden, van welke kunstwerken in zoovele buitenlandsche vak. en tijdschriften de afbeeldingen eene plaats vonden.

Herman Ter Meer — de jongste — begreep ten volle, dat hij op 't reeds bereikte standpunt niet mocht blijven staan. Hij zag in hoe hoog noodig 't was, dat met nog meer ijver dan tot nog toe moest worden gezocht naar eene massa, waarmee het voorwerp — vóór dat de huid er overheen werd gespannen, kon worden bekleed, om zoodoende het dier tot in de fijnste détails te kunnen boetseeren. En zoo zou datgene wat steeds het streven der Ter Meer's was geweest — het anatomisch werken — eerst goed tot zijn recht kunnen komen.

Rusteloos zocht Ter Meer naar die massa. Telkens nieuwe teleurstellingen, want aan vele strenge eischen moest de massa voldoen. Het meeste materiaal was te stug. Zacht moest 't zijn en kneedbaar; 't moest niet krimpen en niet bersten en 't moest op een houtge-raamte kunnen worden aangebracht. En tóeh rustte de energieke jonge man niet vóór dat hij eene stof had

saamgesteld, die volkomen aan het dool beantwoordde. En thans werkt ook zijn groote leermeester Kerz met de stof, die in Duitschland den naam verkreeg van „Ter Meer's Masse". waarvan de voordeelen door den uitvinder zijn beschreven in het tijdschrift „Laboratorium et Museum". Thans kon onberispelijk worden geboetseerd en gemodelleerd en kwam daardoor op eens een geheele ommekeer in de wijze van werken.

En steeds verder zocht de jonge artiest, want dat was hij intusschen geworden. Hij kon niet voldaan zijn met de wijze van opstellen der voorwerpen in de verzameling. Over 't geheel liet wel de ruimte in het museum niet toe de dieren anders te plaatsen dan in lange rijen dicht opeen. Maar hij verzocht en verkreeg de toestemming ten minste van eenige dieren groepen te maken en daarbij de natuur zoo getrouw mogelijk na te bootsen.

Reeds was men in Amerika tot dezelfde bevinding gekomen. In Europa was het vooral Plouquet, die zich in die richting bewoog en in het Münchener Glaspalast eene tentoonstelling van dermoplastische diergroepen opende en daarmee den stoot gaf tot eene nieuwe richting, die langzamerhand meer navolgers kreeg en ook in musea haren weg vond.

De jonge Ter Neer dus bracht ook in het Leidsch Museum eenige schitterende groepen tot stand. En vóór hij aan het eigenlijke werk begon toog hij aan de bestudeering van het dier in de natuur. In afbeelding

en beschrijving zocht hij den weg en waar hij kon bestudeerde hij het dier in de natuur, om stand, beweging en levenswijze te leeren kennen en aan zijn voortbrengsel den hoogsten graad van natuurgetroutheid te geven.

Zoo ontwikkelde zich de artistieke gave, onder het voorbeeld van grootvader en vader, tot eene volmaakt-hed, die den kleinzoon H. H. Ter Meer Jr. als een der grootste meesters der dermoplastick doet kennen. Het kon niet uitblijven, dat zooveel uitnemendheid ook de aandacht zou trekken van de vakmannen in het buitenland. Maar tegelijk daarmede dreigde het gevaar, dat deze intelligente werker voor Nederland zou verloren gaan. Na vroegere onderhandelingen met Amerikaansche musea en daarna met het Koninklijk Museum te Berlijn, heeft ten slotte professor Chun, de bekende voortreffelijke leider der Zuidpool-expeditie, den heer Ter Meer voor het Zoölogisch Museum van de Universiteit te Leipzig weten te winnen. En den eersten October 1907 aanvaardde Herman Ter Meer zijn nieuw ambt, onder den titel van Inspector.

Zoo ging voor Nederland en voor het Leidsche Museum een man verloren van zóó groote bekwaamheid. Een man wiens naam en wiens werk sedert in tal van tijdschriften in binnen- en buitenland met eere werden genoemd en van wiens rustelooze energie nog zooveel kan worden verwacht.

Maar zoo ook nam de dynastie der Ter Meer's voor

Nederland een einde, eene dynastie, die met zoo schitterende uitkomsten voor het Leidsch Museum is werkzaam geweest en die zooveel heeft bijgedragen tot den roem van de verzameling waaraan de Ter Meer's hunne beste krachten met zooveel liefde hebben gewijd en waarin zij geheel hun ziel hebben gelegd.

J. A. M. A. GRONDHOUT.

Leiden, Januari 1912.

Leidenaars in de 18^e eeuw.

De welbekende dokter J. le Francq van Berkhey, wiens vruchtbare pen ons veel naliet, een in elk geval merkwaardig man, die onze stad door en door kende, geeft ergens van hare bewoners de volgende teekening, op waarneming gegrond. Het is uit den jare 1773.

Onder de deftige burgers zijn de beide sexen zeer wolgemaakte menschen. Men heeft gezegd, dat een groot getal onder de aanzienlijkste vrouwen te Leiden mank gaat, maar dr. Rerkhey moet dat als inboorling en stadgenoot tegenspreken. Eenige weinigen mogen een trippelenden gang hebben, de meeste vrouwen, zoo der aanzienlijksten als van den burgerstaat, hebben zeer gezonde en wakkere ledematen en maken er veel werk van om hare jonge dochters eene goede lichaamsleest te doen erlangen. Neen onze Leidsche dames behoeven, als 'top het stuk van eene fiksche talie en bevallige schoonheid aankomt, voor geen onzer landzaten onder

te doen. Maar . men kan zoo gunstig niet upreken van de gestalte der arme ingezetenen. Men ontmoet, uit hoofde van de deerniswaardige armoede, die eene onachtzame levenswijze vergezelt, onder dezulken een groot aantal van ellendig, kwalijk gestelde voorwerpen, en inzonderheid vele magere, geluwe ¹⁾, toringachtige gestalten, die door een bevenden en knikkenden gang duidelijk toonen, dat het gebrek hier de natuur misvormt. Het eten van rauwe, ongere spijzen, aardappels zonder zout of smout, vischgrom ²⁾, waarom de dokter met het grievendst hartenwee steelsgewijze op de markten wel heeft zien bedelen, gebrek aan turf, hout, deksel en kleederen, het slapen op stroo zoo zij 't nog hebben dit alles heeft een kwijnende gesteldheid veroorzaakt, welke een rechtgeaard mensch niet zonder ontroering kan beschouwen.

Deze thans berooide menigte, vervolgt onze zegsman, heeft door alle tijden heen van den aard der Walen ³⁾ in 't algemeen en in 't bijzonder van hunne brooddronkenheid zeer veel overgehouden. Vandaar onder den gemeenen man een vrij doorgaande morsigheid en luiheid, die thans vooral sterk in 'toog loopt. Helaas, voorspoed verheft, en armoede maakt droeve: de werkeloosheid, de nood, het verval der broodwinning maakt hen moedeloos. Zij zien zich nu, om zoo te spreken, gekastijd voor de roekeloze baldadigheid, waardoor zij

¹⁾ Geel. ²⁾ ingewand.

³⁾ De uit Waalsch België in vroeger tijd en overgekomen wevers.

vroeger, toen zij door het werk hunner handen rijkelijk konden bestaan, dikwijls niet wilden arbeiden, en soms, om een boerenkermisdag of ander vermaak, niet werkten en hun bazen groote schade berokkend. Die werden dan boos en gingen ook wel eens met het zweet hunner arbeiders slapen, En nu heerscht er eene doorslaande liefdeloosheid, een geest van gemelijkheid tusschen rijken en armen te Leiden, zooals nergens in onze Hollandsche steden bestaat. Dit is de bron, waaruit versmading van den nooddruftigen arbeidsman en bij dezen kleinachting van den gegoeden burger voortkomt, ja hieruit ontstaat ook veler gemelijke gemoedsneiging tot achterklap omtrent den medeburger en oneerbiedigheid jegens de overheid.

Dit is te meer te betreuren, omdat er een inwendige, natuurlijke gemoedsneiging in den aard der Leidenaren ligt, die tot vriendschap en gulhartige gemeenzaamheid overhelt. Zoo had vroeger iedere buurt haren buurtraad, waarvoor allerlei kijvages en huiskrakeelen werden berecht en met kleine boeten gestraft; bij trouwen, bij inkomst in de buurt gaf men een klein geschenk en van dit geld werd ééns per jaar buurt gehouden met een feestelijken maaltijd, waar rang noch stand werd gekend en alleen de ouderdom den voorrang had. Maar nu, klaagt dr. Berkhey, is het met dat alles gedaan, uithoofde der vervallen gemeente worden nu de penningen der buurtkas veelal rondgedeeld.

De Leidenaars bezitten wijders eene onuitbluschbare

drift voor hun vaderstad, waaraan zij met zoo sterk eene liefde kleven als geen andere Hollander. Nergens is de gemeene man schroomachtiger om naar Oost Indië te varen of buiten's lands te gaan dan hier; zij vreezen er voor als voor eene zware straf en het scheiden valt hun bitter. Eene geheele buurt zal met aandoening een man die ter Vaart ¹⁾ moet naar de Amsterdamschs nachtschuit geleiden, waar elders alleen de nabestaanden dat doen. Enkele jaren geleden had men een aantal Leidsche droogscheerders, wevers en spinners voor grof geld naar Spanje gelokt om daar de lakenindustrie te vestigen, doch zij keerden weldra terug en wilden liever bij hun vrienden en in hun vaderland zich met Leidsche kaas en oud Luiksch bier geneeren, dan in den vreemde besten Spaanschen wijn drinken, ruim teren en als heeren leven. Aan deze geneigdheid tot hunne geboorteplaats is het ook grootelijks toe te schrijven, dat de meesten de werkeloosheid zoo hardnekkig verdragen en liever lui en ledig voortleven dan buiten de stadsmuren werk zoeken. Dit heeft dan wijders (want ledigheid is de moeder van nieuwsgierigheid) ten gevolge eene ongemeene toevloeiing van volk op het minste voorval. Eene ledige koets met zes paarden is in staat om alle weefgetouwen en spinnewielen te doen stilstaan en een langgebaarde, getabberde Hoogduitsche jood lokt al de buurvrouwen op den uitkijk.

¹⁾ Op O.-Indië.

Men ontmoet voorts bij de Leidenaars in 't gemeen, zoo bij de vermogenden als onvermogenen het doorslaande zwak van sterk te medicineeren en veel te praten over hunne ziekten. In gezelschappen hoort men niet veel anders dan het verhaal van ziekten, kwalen en ongemakken en voor wat pijn in 't hoofd loopen zij naar den dokter, Zou de beoefening der medicijnen aan de Hoogeschool daarvan de oorzaak zijn, vraagt onze verslaggever? Maar, roept hij uit, al deze verkeerdheden worden niet weinig vergoed door de overige treffelijke ymoedsneigingen mijner stadgenooten ! De vrijheid hebben zij altijd met de grootste kloekmoedigheid verdedigd. Daar benevens is de openhartigheid eene vrij algemeene deugd onder hen en vandaar, dat de een van den ander alles weet. Het is waar, hieruit spruit wel voort een te verre gaande zucht om over eens anders zaken te praten, maar ook tevens ontstaat er eene gezellige behulpzaamheid onder elkander, die zij „bijstaan” noemen. Een gebuur in nood niet bij te staan oordeelt men den bittersten schemp en de hoogste verachting waardig. Ook ziet men ze in 't midden van den tegenspoed meermaals zeer vroolijk en, den aard der Walen volgende, vergeten zij lichtelijk hun nood als zij eens helder vroolijk mogen zijn. Wijders heerscht er onder de burgerlijke arbeidslieden eene zeer sterke, hooglofelijke onderzoeklievendheid en beoefening van den godsdienst, meerendeels bezitten zij eene genoegzaam onverzettelijke aankleving aan de openbare leer der

(hervormde) kerk en zijn zeer geneigd tot bijbeloefening en psalmzingen. Verder heeft men de Leidenaren voor zeer eergierig ¹⁾ te houden. Hoe sterk de nooddrift ook dringe, er is geen grooter vreeze dan om armenbrood te eten. Ook zijn zij eerlijk, vooral de middelbare burgerstand en in 't algemeen het hartje der ingezetenen. Bij dezen heerscht de sterkste zucht om ieder het zijne te geven, terwijl de eerezucht hen alles doet aanwenden om hun onvermogen te bedekken. Hieruit ontstaat bij velen zelfs de drift om eenigszins grootsprekend te zijn, en men zal een gemeenen lorren- of pondegoedskooper alsmede een onnoozel winkeliertje dikwijls van zijn koopmanschap hooren spreken, alsof hij een voornaam fabrikteur of handeldrijver was.

Dokter Berkhey is nog niet uitgepraat. Hij durft zijne stedebroeders onder de levendigsten van geest onzer Hollanderen stellen. Ga maar eens in hun wijn- en bierhuizen, daar de geest van schertserij dermate uit de bekers wazemt, dat men telkens een kwinkslag of lachverwekkend woordje hoort. Hierdoor zijn zij ook mild in het geven van bij- of bentnamen, zoodat er bijna geen bier. turf. of waagdrager is, die geen bentnaam heeft. Wat hun gemoedsdriften betreft, zij hellen over tot het stoute en opvliegende, de toorn en gramschap slaat wel eens tot wreken over, doch hun wraak is bijna nooit vergezeld van aanhoudenden wrok.

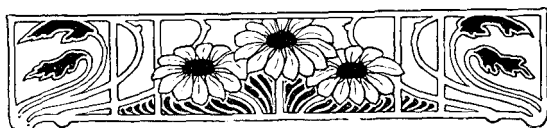
¹⁾ Ons: trotsch.

De verkeering der studenten en die der stedelingen onder elkanderen valt in deze onze dagen over 't geheel te prijzen, levende zij onderling in een minzame verkeering.

Aan 't einde van zijn onderzoek gekomen; maakt de dokter zijn eindoordeel op. De algemeene lofwaardige inborst der Leidenaren overtreft verre hunne bijzondere gebreken. In 't midden hunner menschelijke misslagen straalt er steeds eene recht burgerlijke gemeenzaamheid, eene aanklevende standvastigheid en eene gulhartige, vroolijke, genoegelijke zielsneiging in hun handel en wandel door. Een groot kwaad is nog, dat, terwijl zij vroeger hun oud Luiksch of Loender bier dronken, in de laatste jaren de jeneverkroegen sterk zijn toegenomen.

(Uit de *Natuurlijke historie van Holland 1773*, III, 2, 1039-1058).

L. K.

INHOUD.

Een woord vooraf.

Vereeniging „Oud-Leiden” : Verslag over het jaar 1911.—

Statuten. — Bestuur. — Ledenlijst.

Korte kroniek van Leiden en Rijnland.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

In Mcmoriam :

Mr. R. baron van Zuylen van Nijeveld.

Kolonel Leers (met portret).

Jacob Maarten van Bemmelen (*met portret*).

Mr. Jacob Gerard Patijn.

J. A. Longepée.

Dr. Johannes Bosscha.

Prof. G. Wildeboer (met portret).

J. J. van Hoeken.

S. Baron van Heemstra.

Professor A. E. Simon Thomas, door Prof.

B. J. KOUWER (*met portret*) blz. 1-47

Leidsche Liefdadigheid naar aanleiding van
den Brand op de Hoogstraat dato 3 October

1766, door L. P. „ 48-53

Leiden in 1633 door Vondel bezongen, door

H. Y. GROENEWEGEN , „ 54-66

INHOUD.

Het voormalige huis Toll onder Koudekerk.	
door W. A. BEELAERTS.	blz. 67—76
Leidsche lakenindustrie in 1811, door L. K.	„ 77—79
Vergankelijkheid, door J. C. O. . .	„ 80
Een paar merkwaardige archiefstukken, door	
J. B. VAN LOENEN	„ dl-91
Het Rapenburg „de schoonste plek ter wereld”,	
door L. P.	„ 92—93
De Penningen betrekking hebbende op Leiden	
geslagen vóór 1813; le stuk; door W. K.	
F. ZWIERZINA	„ 94-121
Over Leiden in 1884, door L. K.. . . .	„ 122-124
De Noortwycksche kerkerekening van 1568,	
door J. KLOOS	„ 125-142
Van reizen en trekken, door J. C. O. . .	„ 143-145
Het huis Klein-Poelgeest, door W. A.	
BEELAERTS	„ 147-149
Een ongeval op Groot-Poelgeest, door W. A.	
BEELAERTS	„ 150-152
De Ter Meer's, door J. A. M. A. GRONDHOUT.	„ 153-161
Leidenaars in de 18 ^e eeuw, door L. K. . .	„ 162—168

